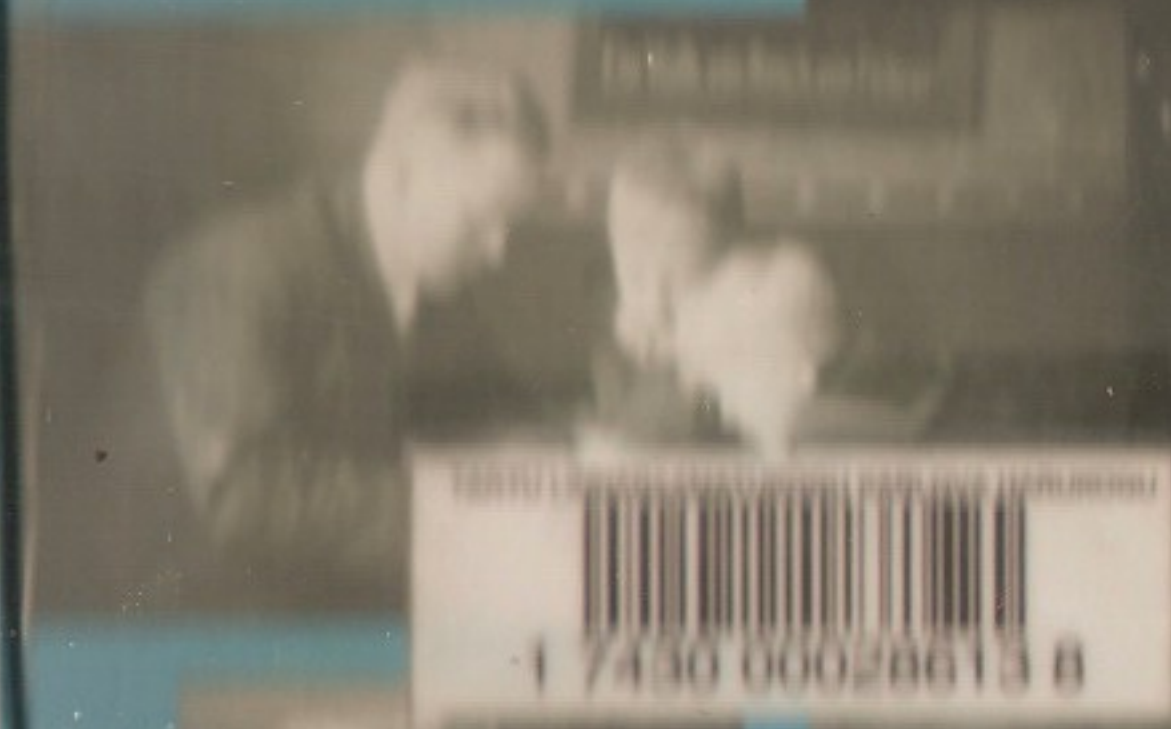

1940) jäi liiga lühikeseks, kirjutada. Mälestused kippusid kuivada või kroonulikult lakeerituda, ja poliitkorrektsuse ohvriks. Siiski arvikaid mälestusraamatuid, mis käes kõrval ka ebaseaduslikult ja millest nii palju rääkida ei tahetud. Üks on ühed kõige ausamad ja paguluses ilmunud mälestused.

kajastab tegelikult kogu Eesti riigi ajalust ning natukene sedagi, mis võib mõtteid mõlgutada, mis oleks mälestustes kirjeldatud plaanid oleksid võinud vaid ette kujutada, milline oleks olnud, kui vapsid oleksid täitnud oma ülesande kandidatuuri presidendiks.

Ilmar Raamot kirjutas. Tema eesti rahvusliku eliidi perekonnas, (suri 1991). Tema vanemad alustasid elu ärkamisajal ning tõusid hiljem ühiskondliku hulka. Nii oli ka Ilmari tee mingil määral kuulunud Eesti Üliõpilaste Seltsi ja tema mälestused pakuvad meile kõigile ülevaate Eesti sünniraskustele ja selle kaudu, mis siis ikkagi

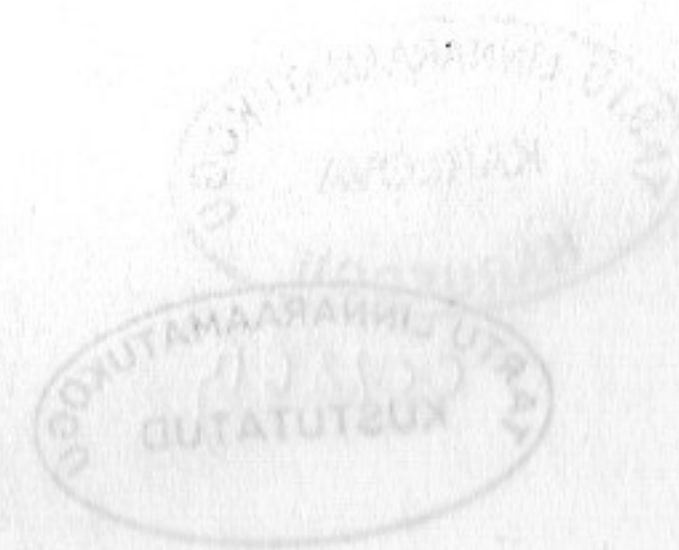
Ilmar Raamot MÄLESTUSED

Ilmar Raamot
MÄLESTUSED

Ilmar Raamot
MÄLESTUSED

VARRAK

Esmatrükk:

Mälestused I, Vaba Eesti, Stockholm, 1975

Mälestused II, Välis-Eesti & EMP, Stockholm, 1991

Kujundanud Päivi Palts

Korrektuuri lugenud Kai Nurmik

© Jaan Raamot, 2013

© Saateks. Toomas Hendrik Ilves, 2013

ISBN 978-9985-3-2531-5

Kirjastus Varrak

Tallinn, 2013

www.varrak.ee

Printon Trükikoda AS

sisukord

Jaan Raamot, Toomas Hendrik Ilves

LOSA

Pühendatud poegadele Tõnisele ja Jaanile

TARTU REAALKOOLIS

Mälestused esimesed aastad

Õhustatud klassis

Kooliaasta 1916-1917

Tartu Reaalkooli põrandalaadungid

Vene revolutsiooni levinemine Tartus

Kooli liik Petrogradis

Vene revolutsiooni süvenemine

Märts 1917

TALLINNA PEETRI REAALKOOLIS 1917-1918

Väikepöör koolis

Tartu Vabariigi sünd

Kooli lõpetamine

Tartu ja Tallinna vanglad

Võimaduse võtmine

VARADUSSOJA ESIMESED KUUD 1905-1906

Õppimise kavatsused: ünnad, Toimik

Õnna mõra lahing

Õnne sõjalised riided

Õnne sõja or. 2. õnne sõja ja õnne sõja

Õnne sõja sõjajärgne

Õnne sõja sõja sõja

Õnne sõja sõja sõja

Sisukord

Saateks. Toomas Hendrik Ilves	13
-------------------------------------	----

I OSA

Eessõna	19
---------------	----

TARTU REAALKOOLIS

Maailmasõja esimesed aastad	24
Neljandas klassis	26
Kooliaasta 1916–1917	28
Tartu Reaalkooli põrandaalune ring	29
Vene revolutsiooni levimine Tartu	31
Külaskäik Petrogradi	34
Vene revolutsioon süveneb	36
Minu isast	37

TALLINNA PEETRI REAALKOOLIS 1917–1918

Väljaspool kooliseinu	44
Eesti Vabariigi süünd	46
Klassi lõpupidu	49
Tartu ja Tallinna vanglaid	49
Vabadussõja algus	59

VABADUSSÕJA ESIMESED KUUD SOOMUSRONGIL

Soomusrongide kavatsatud rünnak Tapale	71
Anna mõisa lahing	72
Esimised soomlased rindel	79
Soomusrongi nr. 2 ohvitseridest ja tööjaotusest	84
Tapal linna vallutamine	86
Uljas retk Loksa küla alla	87
Soomusrong nr. 2 suunatakse Narva rindele	91
Tartust Elvani	92
Kapten Luiga kohus	95

Soomusrongide dessantidest Elva ümbruses	95
Soomusrong nr. 2 saab raske tabamuse	96
Edasitung Valga suunas.....	98
Puka ja Mägiste raudteejaamades.....	100
Hiinlaste rongi vallutamine Keenis.....	101
Soomusrongi nr. 2 kokkupõrge vaenlase veduriga	103
Valgas ja Võrus	104
Petseris.....	105
Petseri rindel	107
Irboskas	109
Sabelina küla vallutamine	110
Sillakaitses	112
Ajaviitetegevus.....	115
Sõduriaja lõpp Petseris.....	116
Eduard Wiiraltiga kartseris.....	118

ESIMESED PÄEVAD EESTI VABARIIGI SÕJAKOOLIS

Disipliin sõjakoolis	131
Leeriskäimine ja eraelu	134
Viimane kuu sõjakoolis.....	136

TEENISTUS OHVITSERINA

Ohvitserina soomusrongil nr. 2	142
Pihkva rindel	142
Pihkva loovutamine	150
Dessantroodu ülemana.....	151
Sügis 1919 Lõunarindel	152
Ülemaaline ametiühisuste kongress Tallinnas.....	154
Soomusrongi nr. 2 siseelust.....	157
Soomusrong nr. 2 suunatakse Riiga.....	161
Narva rindel.....	163
Soomusrongi nr. 2 esimene aastapäev Tallinnas.....	167
„Vagon des lits”	169
Pljussa jõe joonel	171
Soomusrongi nr. 2 viimane lahing	172
Vabadussõja lõpp Pljussa jõe lõigus.....	174
Viimane sõjapäev rindel.....	175

„Komissarina” Loodearmee üksustes	177
Rõngu vabastamise aastapäev.....	181
Valgas	182
Stackelnis.....	183
Plekilises soetöves.....	184
Puhkuseaegne külaskäik soomusrongile nr. 2.....	185
Järelsõna ja kokkuvõtteid.....	188
Pärast Eesti vabadussõda.....	188

TARTU ÜLIKOOLIS

Jalgsirännakul Eestis	196
Omal jalal	206
Keila-Joal	207
Vürst Volkonski	208
Talvine kalapüük Võrtsjärvel.....	210
Vana-Antsla riigimõisas ja Tallinnas	214
Teaduskonda vahetamas	217

BERLIINI PÖLLUMAJANDUSÜLIKOOLIS

Berliini eestlastest	222
Professor Armbrusteri kodus	225
„Päevalehe” Berliini kirjasaatjana.....	226
Ukraina pagulastest Berliinis	227
Raskustes Tallinna Peetri Reaalkooli lõputunnistusega	229

ÜLENURME MÕISAS

Rajal	244
Talurite Liit.....	246
Kohtumine riigikoguliikme Johannes Sikkariga.....	249
1929.–1933. aasta rahvusvahelise majanduskriisi mõjud Eestis	252
Vestlus riigikoguliikme Johannes Sikkariga (järg)	256
Karl Einbundi külaliseks	258
Ühinenud Põllumeeste Tartumaa poliitiline sekretär.....	260
Erakonna kõnekoosolek Rannus	262
Karl Einbundi kõnekoosolek Vesneris	264
Keskerakonna koosolek Ülenurmel	265
Ühinenud Põllumeeste kõnekoosolek Tormas.....	268

ÜHINENUD PÖLLUMEESTE JA	
VÄIKEMAAPIDAJATE KOGUDE PEASEKRETÄR	
Ühinenud Pöllumeeste ja Väikemaapidajate Kogud	275
Osaline valitsuskriis.....	277
Kolmas rahvahääletus	281
Ühinenud Pöllumehed ja nende suhtumine vabadussõjalaste	
liikumisse.....	285
Veel kord Talurite Liidust.....	287
Artur Sirk Asunike erakonna liikmena	288
Peasekretäri väljasõitudest maakondadesse.....	289
Järvamaal	290
Viljandimaal.....	293
„Maaleht”	295
Karl Einbund ja Ühinenud Pöllumeeste riigikogurühm	296
Karl Einbundi lahkumine Ühinenud Pöllumeeste erakonnast	298
Arusaamatusi erakonna siseelus.....	303
Ühinenud Pöllumeeste kontakt vabadussõjalastega.....	305

JOHAN LAIDONERI VÄRBAMINE RIIGIVANEMA KANDIDAADIKS

Artur Sirgu ja Johannes Zimmermanni käik kindral Laidoneri	
juurde.....	313
Erakonna keskjuhatuse taktikast riigivanema kandidaadi	
ülesseadmisel.....	315
Rahvuslik Keskerakond ja riigivanema valimised	319
Ühinenud Pöllumeeste ja Väikemaapidajate Kogude üleriigilise	
kongressi ettevalmistusest.....	322
Viimane kohtumine Artur Sirguga	323
Vabadussõjalased murravad kokkuleppe	324
Vabadussõjalaste Liidu üleriigiline kongress 17. detsembril 1933	326
Ühinenud Pöllumeeste ja Artur Sirgu vahelise kokkuleppe	
tühistamise tagapõhjast	328
Omavalitsuste valimised 14.–15. jaanuaril 1934.....	331
Ühinenud Pöllumeeste ja Väikemaapidajate Kogude üleriigiline	
kongress 4. veebruaril 1934	332
Kindral Laidoneri aias ja majas.....	334
Kindral Laidoneri kodus õhtusöögil.....	336

August Leps ja tema Pätsi „biograafia”	338
Kindral Johan Laidoneri riigivanemaks valimist korraldav	
peatoimkond	339
Hans Tuksam.....	345
Ühinenud Pöllumeeste erakonna sissetulekutest-väljaminekutest	347
Kindral Laidoneri kõnekoosolek Tartus.....	349
Koostöö Rahvusliku Keskerakonnaga.....	351
Rahvusliku Keskerakonna peasekretäridest	354
Pastorid Jaan Järve, Arnold Kerem ja Valter Viks.....	356
Riigikogu valimised	359
Ühinenud Pöllumeeste sekretäridest	363
Konstantin Pätsist.....	365

II OSA

Sissejuhatus	371
Lühiaandmeid mälestuste II osas esinevatest organisatsioonidest	
ja nende juhtivate isikute nimed	373

VI RIIGIKOGU VALIMISTE ETTEVALMISTUS JA ÜHINENUD PÖLLUMEHED

Läbirääkimised Jaan Tõnissoniga.....	377
Mõningaid järeldäärkeid	382
Tõnissonide kodus.....	383
Ühinenud Pöllumehed ja Artur Sirk	385
1934. aasta 12. märtsi eelõhtul	390

VAIKIV AJASTU EESTIS

12. märts 1934	395
Laidoner ja Ühinenud Pöllumehed	398
Johannes Zimmermanni kõnelustest kindral Laidoneriga	401
Juhan Müller ja 12. märts 1934	402
Juhan Mülleri saadikuks nimetamise jutud	406
Ilmar Raamoti järeldäärkeid	407
Kontakt vabadussõjalastega	409
Jüri Uluots ja Ühinenud Pöllumehed	418

Riigikogu ajaloolised koosolekud 28. septembril ja 2. oktoobril 1934.....	426
Artur Sirgu põgenemine Keskvanglast.....	432
Kirjastusühisus „Sakala” Viljandis	434
„Maaleht”	438
„Mõistuleht”	444
Jaan Hünerson	446
Jüri Uluotsa seisukohtadest 1935. aasta algul.....	447
Läbirääkimised peaminister Eenpaluga	449
Lühike tagasivaade	455
Asumisele määratuna Ropka vallas.....	458
Esimene vabadussõjalaste protsess 12.–20. juunini 1935	464
Protsessi lõpp.....	465
„Postimees” raskustes.....	466
KÜ „Postimehe” sekvestri alla võtmine	470
Vabadussõjalased ja põhiseaduse parandamine	473
8. detsember 1935	476
Juurduse andmed vabadussõjalaste mässukavatsuse kohta.....	481
Riigivanem Konstantin Päts ja Rahvuskogu	483
Vabadussõjalaste kontaktist opositsiooni erakondadega 1935. aastal	489
Vabadussõjalaste 8. detsembri kohtuprotsess 6.–25. maini 1936.....	490
Karistusest vabanemine	493
Vabadussõjalaste rahamuredest 1936. aastal.....	496
Endiste riigivanemate märgukiri riigivanem Konstantin Pätsile	498
Artur Sirgu surm.....	502
Teistkordselt Berliini ülikoolis.....	505
Rahvuskogu ja uus põhiseadus	508
Rahvuskogu vastu võetud põhiseaduse rakendamine	511
Sakslaste maadevallutused 1938. ja 1939. aastal	513
Berliini ülikooli lõpetamine.....	515
Külaskäik Helsingisse.....	516
Propagandaminister dr. Goebbelsi kõnekoosolekud.....	521
Aleksander Puhk Berliinis.....	523
Eesti Vabariigi kodanikuks saamisest	525
Major Nikolai Riiberg	527
Teise maailmasõja algus	531

NÕUKOGUDE LIIDU ESIMENE OKUPATSIOON EESTIS	
N. Liidu vägede sissemars Eestisse	539
Jaan Tõnissoni suhted Konstantin Pätsiga baaside ajal	542
Mõningaid kronoloogilisi sündmusi ühenduses N. Liidu okupatsiooni algusega Eestis	544
1940. aasta sügis Rajal	549
Läbirääkimised prof. Ants Piibuga	556
Raja riigistamine	557
Ümberasumise ettevalmistused	559
Eesti NSV teenistuses.....	562
Nõukogude valimised Pärnus 1941	566
Minu vallandamine teenistusest.....	566
Uues ametis.....	568
Ametikõrgendus	576
Ümberasumiskomisjonis.....	578
Teel Saksamaale	582

SAKSAMAAL 1941	
Ümberasujate laagris	589
Sõjaeelseid kõnelusi Saksa luureohvitseriga	597
Kõnelusi Eesti Vabariigi sõjaväelise esindajaga Berliinis kolonel Louis Jakobseniga	604
Bureau Massakas.....	607

SAKSA MUNDRIS	
Berlin-Stansdorfi mobilisatsioonipunktis	613
Väljaõppel Oderi-äärses Frankfurdis.....	619
Ukrainas teel Kiievisse	624
Kiievis	629
Dovljadi külas	640
Pöördume tagasi Kiievisse.....	655
Uuesti Kiievis.....	660
Puhkusel Gadebuschis Mecklenburgis.....	671
Tallimehena Kiievis	673
Minu eraelust Kiievis	678
Lahkumine Kiievist.....	684
Politseiteenistusest vabastamine	688

EESTI OMAVALITSUSE TEENISTUSES

Loomakasvatuse Valitsuse nõunik.....	709
Punase tõukarja sugupullide ost Lätist.....	710
Veisekasvatuse osakonna juhataja.....	711
Sõja- ja poliitilisest olukorrast Eestis 1943. ja 1944. aastal.....	712
Kõnelus kolonel Johannes Soodlaga.....	714
Aastatel 1904–1923 sündinud meeste mobilisatsioon.....	717
Prof. Jüri Uluots ja mobilisatsioon.....	719
Loomakasvatuse Valitsuse juhataja.....	722
Eesti maatõugu hobuste kasvanduse asutamine.....	724
Veiste tõurajoonid.....	727
Piimakontrolli osakond.....	729
Autod saabuvad.....	731
Kariloomade Lõuna-Eestist evakueerimise kavatsus.....	732
Tori hobusekasvanduses.....	739
Kindralkomissar Karl Litzmanni juures.....	740
Tallinna hipodroom.....	741
Viimased päevad kodumaal.....	743
Aurikul „Minden”.....	750
Saksamaa pinnal.....	753
Nimeregister.....	755

Saateks

On raske leida mõnd ajaloolõuendit, millele oleks maalitud rohkem olulist ja isiklikult Eesti ajaloos kogetut kui Ilmar Raamoti mälestusteraamatud, mis on nüüd esimest korda avaldatud ka Eestis. Paguluses tulid need välja kahes jaos. 1975. aastal ilmunud „Mälestused I” käsitlesid autori tähelepanekuid kuni 1933. aastani. „Mälestused II” nägid ilmavalgust 1991. aastal vaid paar nädalat enne Eesti iseseisvuse taastamist ning need hõlmavad perioodi Konstantin Pätsi riigipöördest kuni autori lahkumiseni Eestist 1944. aastal. Raamot suri 1991. aasta detsembris, kolm ja pool kuud pärast Eesti iseseisvuse taastamist.

1900. aastal sündinud Ilmar Raamot pärines ühest silmapaistvaimast Eesti perest. Tema isa Jaan Raamot oli Liivimaa kubermangust valitud Riigiduuma saadik (1911–1917), hiljem Maapäeva liige ja Ajutise Maa-valitsuse esimees, ehk siis üks meie riigi loojatest. Ema Mari Raamot oli Naiskodukaitse ja Kodutütarde asutaja ning omal ajal ja tingimustes eesti naisliikumise olulisimaid eestvedajaid.

Ilmar Raamot oli minu vanemate hea tuttav, meie pered elasid teineteisest vaid paari kilomeetri kaugusel. Kuigi veerand sajandit Raamotist noorem, oli mu isa samuti Reaalkooli vilistlane ning ju sellest nende sõprus sündiski. Olin tavaline laps ja vanainimeste jutud mind ei köitnud. Mistõttu jäin paljust ilma, Vabadussõja kirjeldustest ja muustki. Aga hiljem, kui olin Raamoti mälestuste esimese köite vaimustusega läbi lugenud, oli mul võimalus teda külastada ja temaga juttu ajada. Ta kirjutas sel ajal mälestuste teist osa, oli 87-aastaselt erakordselt erk ja heatujuline ning ilmsesti parima mäluga inimene, keda olen kohanud. Enamik tema räägitust leidis koha neli aastat hiljem ilmunud raamatus.

Ilmar Raamot kasvas üles keerises, mida võis Eestis möödunud sajandi teisel kümnendil poliitiliselt aktiivsete vanemate lapselt ka oodata. Mälestuste esimesest osast võib lugeda, kuidas Saksa okupatsioonivõimud arreteerivad 17-aastase Ilmari, kui too on teel koos Päästekomitee ühe rettu läinud liikme ja iseseisvusmanifesti autori Konstantin Konikuga. Sakslaste eesmärgiks oli tabada Ilmari isa Jaan Raamot ja poeg kõlbas

söödaks hästi. Sõja ajal sõjaväevanglasse sattumine polnud nali. Eesti rahvuslasi lasti seal maha. Ja noor mees ei võinud vangilaauksse avanedes kindel olla, kas järgmine samm viib vangilaagrisse, mahalaskmisele või vabadusse.

Esimese osa põnevaimad leheküljed kirjeldavad detailselt Reaalkooli õpilase teekonda soomusrongil nr. 2. Jutustus on nii kaasahaarav, et olen teinud mitmele kaitseministrile ettepaneku avaldada see eraldi vihuna ning jagada kaitseväge ajateenijatele. Hurraapatriotismi asemel annavad need meenutused üsnagi täpse pildi sellest, kuidas üks seitsmeteistaastane poiss tunneb end keset talve keset reaalselt lahinguvälja.

Me kipume unustama või mitte teadvustama asjaolu, et Vabadussõja alguses koosnes vabatahtlik Eesti kaitseväge peamiselt kaht liiki inimestest: tsaariarmeest lahkunud eesti soost ohvitseridest ja koolipoistest. Raamoti hinnangul valdas Vabadussõja hakul rahva meelt pigem teadmine, et see on lootusetu ettevõtmine. Mingist üldrahvalikust toetusest polnud juttugi, koolipoisid pidid ise endile toidumoonas otsima ja ostma. Alles pärast Tapa lahingut ja eriti pärast bolševike poolt Tartus korda saadetud veretööde avalikuks tulekut hakkasid inimesed uskuma oma riiki ja veelgi enam mõistma vajadust oma riiki kaitsta.

Lugu sellest, kuidas ühest noorest poisist saab poolteise aastaga soomusrongi ohvitser, seisab mu enda hinnangul ühe kirkaima peatükina Eesti ajaloo kirjutatud mälestuste reas.

Raamoti mälestuste teine osa on märksa raskem lugemine neile, kellele praegune iseseisvusperiood on vaid sõjaeelse „idüllilise“ hall ja hale vari. Aga ka neile, kellele meie aeg näib „vaikiva ajastu“ korduslavastusena.

Mina loen neid meenutusi omamoodi õppekirjandusena. Lääne demokraatia ja õigusriigi veendunud toetajana nimetab Raamot Pätsi riigipöörde järgset ajastut „juhitavaks demokraatiaks“. Kogu nn vaikiva ajastu kirjeldamiseks pole siin ruumi ja pealegi ei pea igaüks Raamoti kirjelduste ja tõlgendustega nõustuma. Paar vinjetti väärivad siiski mainimist.

Raamot nimetati 1933. aastal Ühinenud Põllumeeste erakonna peasekretäriks. Pärast 1934. aasta märtsi asus Raamot ja tema erakond opositsiooni ning Konstantin Pätsi poolt välja kuulutatud eriolukorra vastu.

Mida tähendas tollal opositsioonis olemine? Võime lugeda, kuidas kõigi pingutuste kiuste vältida valitsuse otsust kritiseerimist sokutati Põllumeeste Kogudele kuuluvasse „Maalehte“ valitsusevastane artikkel, millele järgnes valitsuse korraldus leht sulgeda. Või kuidas Ropka

valda asumisele saadetud Raamot võttis vastu küllisi, et leida finantse majandusraskustesse sattunud „Postimehe“ päästmiseks. Ta kirjutab, et kuigi summa saadi kokku, pani valitsus sellele vaatamata „Postimehe“ sekvestri alla.

Mind isiklikult köidabki ses raamatus ehk enim Raamoti oskus kirjeldada poliitikute elu iseseisvas Eestis 1930. aastail. Saame teada, kuidas peaminister Kaarel Eenpalu (Einbund) kutsus Raamoti 1935. aastal enda juurde ja tegi ettepaneku valitsusse tulla. Raamot keeldus, öeldes, et põhi-seadusevastasesse valitsusse ta kuuluda ei saa.

Mõni päev hiljem kutsus poliitiline politsei Raamoti ülekuulamisele, et tuvastada tema sidemeid vabadussõjalastega. Neid sidemeid ei olnud, kui mitte arvestada ühiseid läbielamisi soomusrongil 15 aastat varem. Tõendeid ei leitud. Kohut ei peetud. Ent sellele vaatamata teatas politsei Raamotile mõni päev hiljem otsuse, et ta on määratud tähtajatule asumisele Ropka valda. See oli siis valitsusse minekust keeldumise hind Eestis *anno* 1935, järeldeb Raamot.

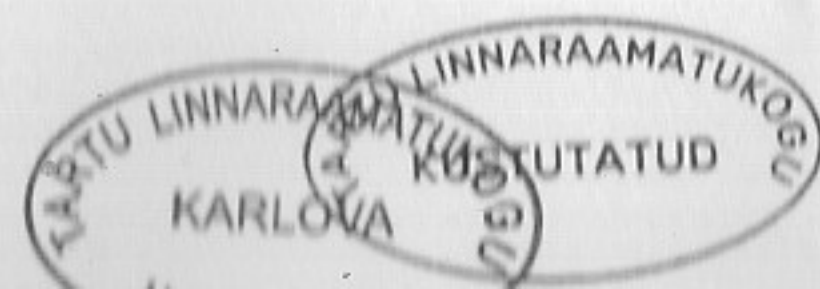
Sisemaine „väljasaatmine“ kestis üle aasta, lõppedes mõni päev enne Raamoti isale püstitatud ausamba avamist, mil ta kutsuti Tartu-Valga prefektuuri, kus talle ulatati kõrgema politseiametniku allkirjaga sedel: „Käesolevaga teatan, et Politseivalitsuse direktori asetäitja lubas Teil elada ilma kitsendusteta kogu Vabariigis.“ Kui ma 51 aastat hiljem Ilmar Raamotit külastasin, kutsus ta mind oma töökabinetti ja tõmbas vaikselt itsitades sellesama sedeli kilest välja. Oli selge, et see oli tema jaoks üks sümbolsemaid pabereid üldse.

Demokraatia ja õigusriik on haprad asjad. Kui asetada Eesti 1930. aastate demokraatia pingeritta Euroopas, siis tuleb tunnistada, et see koht ei saanud olla eriti kõrge. Võrreldes olukorraga toonases NSV Liidus, Naksamaal, Itaalias, Hispaanias ja mujalgi, oli Eesti suhteliselt vaba riik. Ent vähemasti Soome või Rootsi või Suurbritannia kõrval oli see vabadus piiratud. Ja eks arvati ka siis, et „autoritaarne turumajandus“ on tulemuslikum kui liberaalne demokraatia.

Ent samas peame olema ausad, piisavalt ausad, et tunnistada esiisade kohatise ränki vigu. Olen ise arvustanud pigem toonast välispoliitikat, seda, et ei mõistatud piisavalt maailmas toimuvat, usuti, et saab elada oma autarkilises ja suletud Eestis ning et kõik, mis on me ümbruses halb, läheb lihtsalt meist mööda. Raamoti mälestusi lugedes saame aru, kuidas ebademokraatlik suletus avaldab mõju ka välispoliitikas.

Toomas Hendrik Ilves

Eessõna

Mälestuste käesoleva köite esimeses osas kirjeldan ma ühe nooruki isiklikku elukäiku, tähelepanekuid, meeleolu ja reageeringuid 1914.–1920. aastate dramaatiliste ajaloosündmuste keerises. Lugejale on tolleaegsed sündmused ajaloost teada või lugemiseks kättesaadavad ja nii olen ma üldiselt hoidunud nende ümberjutustamisest. Köite teise osa kavandasin esialgu K. Pätsi 1934. a. 12. märtsi riigipöördele eelnenud aasta-paari Eesti poliitilise elu analüüsiva kirjeldusena, pöimides sellesse ka oma isiklike mälestusi. Asunud vastava faktilise materjali kogumisele, selgus, et seda oli niivõrd vähesel määral saadaval, et tuli kavatsusest loobuda. Sellega moodustavad ka raamatu teise osa minu isiklikud mälestused. Kuna selles käsitletud sündmustest on möödunud 35 aastat, siis ei näe ma põhjust selleks, et ma ei tohiks sündmusi ja inimesi ilma kedagi kahjustamata kirjeldada sarnastena, nagu nad minu mälus on säilinud. Juhuslikke ebatäpsusi, kui lugeja peaks neid leidma, palun vabandada.

Mälestuste soomusrongiaegset ajajärku aitasid mul elustada kolonel Nigul Ermaste ja kapten Ernst Luebik, mõlemad vanad soomusronglased ja minu lahingukaaslased.

Mälestuste käsikirja poliitilise osa vaatas läbi riigikoguliige Albert Suurkivi, kes oli tollal ka Ühinenud Põllumeeste ja Väikemaapidajate Kogude keskjuhatuses liige ja sellena teadlik erakonna ja minu poliitilisest tegevusest.

Käsikirja lugejatest mainiksin veel kirjanik-ajakirjanik Arno Raagi, kirjandusteadlast ja kriitikut mag. Mall Jürmat, Eesti Ajutise Valitsuse ministrit Ferdinand Peterseni ja Heino Taremäed, kelle tulusaid näpunäiteid ma võimaluste piires arvestasin. Kõigile mainituile minu südamlük tänu.

Kuna tegelen praegu mälestuste teise köite kirjutamisega, oleks ehk kokkuvõtte lisamine käesolevale raamatule varajane.

Cresskill, 31. juuli 1973

Ilmar Raamot

Tartu Reaalkoolis

1917. aastal Tartu Reaalkoolis, peamiselt Eesti keele ja kirjanduse õpetajate poolt, algas Eesti keele ja kirjanduse õpetamise süsteemi loomine. Selleks ajaks oli Eesti keele ja kirjanduse õpetamine juba üldiselt tunnustatud vajalikuks ja oluliseks. Koolis toimusid erinevad koostööd ja ühinevad, mis aitasid kaasa Eesti keele ja kirjanduse õpetamise arengule. Kooli juhtkond ja õpetajad olid teadlikud sellest, et Eesti keele ja kirjanduse õpetamine on vajalik Eesti rahva eneseteadlikkuse ja kultuurilise arengu jaoks. Seetõttu olid nad valinud Tartu Reaalkooli, mis oli toona üks suuremaid ja parimaid kooli Eesti keele ja kirjanduse õpetamiseks. Koolis toimusid erinevad koostööd ja ühinevad, mis aitasid kaasa Eesti keele ja kirjanduse õpetamise arengule. Kooli juhtkond ja õpetajad olid teadlikud sellest, et Eesti keele ja kirjanduse õpetamine on vajalik Eesti rahva eneseteadlikkuse ja kultuurilise arengu jaoks. Seetõttu olid nad valinud Tartu Reaalkooli, mis oli toona üks suuremaid ja parimaid kooli Eesti keele ja kirjanduse õpetamiseks.

Eessõna

See eessõna on kirjutatud Tartu Reaalkooli õpetajate poolt, kes olid teadlikud sellest, et Eesti keele ja kirjanduse õpetamine on vajalik Eesti rahva eneseteadlikkuse ja kultuurilise arengu jaoks. Seetõttu olid nad valinud Tartu Reaalkooli, mis oli toona üks suuremaid ja parimaid kooli Eesti keele ja kirjanduse õpetamiseks. Koolis toimusid erinevad koostööd ja ühinevad, mis aitasid kaasa Eesti keele ja kirjanduse õpetamise arengule. Kooli juhtkond ja õpetajad olid teadlikud sellest, et Eesti keele ja kirjanduse õpetamine on vajalik Eesti rahva eneseteadlikkuse ja kultuurilise arengu jaoks. Seetõttu olid nad valinud Tartu Reaalkooli, mis oli toona üks suuremaid ja parimaid kooli Eesti keele ja kirjanduse õpetamiseks.

Olen sündinud aastal 1900. Tartu Reaalkooli ettevalmistusklassi pääsesin eksamiga 1911. a. sügisel ja see kool jäi minu teiseks koduks kuni kevadeni 1917.

Meie klass koosnes, nagu kogu Tartu Reaalkool, peamiselt eesti soost õpilastest. Erandiks oli minu klassis ainult kooli venelasest arsti poeg, ning sõja-aastatel siginesid klassi ka mõned lätlased-sõjapõgenikud. Kooliõpetajateks olid Tartu Reaalkoolis, nagu ka teistes Tartu kroonukeskkoolides, venelased või venestunud sakslased. Eestlasi-õpetajaid oli selles koolis tollal kolm: pastor Adalbert Klaassep, kes õpetas piiblilugu ja pidas eestikeelseid hommikupalvusi kooli suures saalis; siis kooli puhkpilliorkestri juht Juhan Aavik, pärastine helilooja ja professor ning Tallinna Konservatooriumi direktor; noor matemaatikaõpetaja Mihkelson üteldi ka eestlane olevat, kuid ta armastas kanda Vene mundrit, ja keegi temalt kunagi ühtegi eestikeelset sõna ei olnud kuulnud. Kuid ega eesti keelt tohtinud tollal meiega kõnelda ka Juhan Aavik, kuigi ta ei varjanud seda, et ta on eestlane.

Õppekeeleks oli koolis ettevalmistusklassist alates vene keel. Vahe-tundide ajal oli õpilastel lubatud eesti keele kõnelemine kuni teise klassini. Kolmandast klassist peale pidime omavahel ainult vene keelt tarvitama. Sellest määrusest õpilased rangelt kinni ei pidanud, kuigi esmakordsel tabamisel oli karistuseks ette nähtud kaheksatunnine istumajätmine ja teistkordsel sissekukkumisel koolist väljaheitmine. Ei mäleta, et minu kooliajal seda karistust nii rangelt oleks rakendatud. Ei tea ka juhust, et eestlastest õpilased oleksid kodus vene keelt kõnelnud, ka nendes kodudes mitte, kus tollal vene keelt osati. Pigem kõneldi juba saksa kui vene keelt. Meie klassi raames maksis saksa keele tarvitamine koduses elus siiski ainult paaris perekonnas.

Kogu Venemaal kandsid tollal kõikide kroonõppeasutuste kasvandikud vormiriietust. Reaalkoolide vormiks oli must kõrge kraega eest kinnine kuub ja mustad püksid. Selle juurde kuulus alatiselt kantav must lakeeritud nahast võõrihm kooli initsiaalidega selle vaskpandlal. Palitu oli mõnes reaalkoolis mustjassinine, mõnes must kalev sellele kaherealiselt õmmeldud kuldsete (vasest) nõõpidega. Mütsiks oli nahknokaga „furažka”, vormilt nagu sõjaväelastel, vene üliõpilastel või ka riigi- ja postimetnikel. Mütsi ees ilutses suur kuldne (vasest) kokard kooli nimetähtedega keskel, mille

üle oli keisrikrooni kujutus nendes koolides, mis kuidagi viitasid mõne keisri nimele, nagu näiteks Tallinna Peetri Reaalkool (Peeter Suur). Tartu Reaalkool kandis sinakasmusta palitut, Tallinna oma täiesti musta. Gümnaasiumides kanti sinakashalli hõbenööpidega vormipalitut.

Kooli töönalal oli kuus päeva pikk ja päevas oli keskmiselt viis klasi-
situndi. Suvevaheaeg kestis juuni algupoolest augustikuu 28-ndani, s. o. kaks ja pool kuud. Jõulu- ja lihavõttepühade vaheaeg oli kaks nädalat.

Kooli õppekava oli kindel ja õpilastel ei olnud võimalik õppeainetes teha mingeid valikuid.

Sportimist selles ulatuses, nagu see on tavaks praegusaegsetes koolides, üldse ei tuntud. Spordiks oli ette nähtud kaks tundi nädalas, ja kehakasvatustunnis, mis tavaliselt toimus kooli ainsas saalis, tehti võimlemisharjutusi. Vanemates klassides muutus see aga kord-korralt rohkem sõjaväeliseks riviõppuseks ja oligi siis selle nime all õppekavas. Spordiõpetajaks oli tavaliselt mõni ohvitser kohalikust polgust. Võrk- ja korvpall ja muud sellised mängud olid tundmatud.

Esimesed õppeaastad möödusid koolis kõigile range töö tähe all. Suvevaheaeg veedeti tavaliselt maal oma vanemate kodus, sest meie klassi enamuse moodustasid maapoised. Mina elasin esimestel aastatel kogu aja oma vanemate talus Sahkapuul, mis asus Tartust viie kilomeetri kaugusel. Hommikuti sõitsin hobusega linna, jätsin selle Kivi ja Peterburi tänava nurgal asuvasse „Eestimaa” sissesõiduhoovi, ja pärast koolitööd võtsin hobuse ja sõitsin jälle koju.

MAAILMASÕJA ESIMESED AASTAD

28. augustil 1914, pärast Esimese maailmasõja puhkemist algas Tartu koolides õppeaasta nagu tavaliselt ja ma siirdusin jälle oma kooli. Üldpilt oli Tartus vahepeal-lühikese ajaga muutunud ja muutus järjest edasi. Krasnojarski polk, mille alaliseks asupaigaks oli Tartu linn või õigemini linna idaserval asuvad kasarmud, kus Eesti Vabariigi ajal asus meie ratsarügement, oli juba sõja esimestel päevadel saadetud rindele. Sõjaväelasi oli aga Tartus sellele vaatamata liikumas tublisti rohkem kui rahuajal. Rida ülikooli- ja erahooneid oli linnas sõjaväele rekviireeritud ja nendel ilutsesid nüüd uued sildid, enamasti haiglale või muude Punase Risti asutuste omad.

Kooli õppeaasta avaaktus ja palvus olid sel aastal pidulikumad ja patrio-
otlikumad kui varem. Ülistati Vene sõjavägede vahvust, loetleti äsjaseid võite jne. Üldse, kooliaktuste korraldamises oldi sõja ajal heldem kui tavaliselt ja need toimusid nüüd iga Vene võidu puhul ja lõppesid tavaliselt kolmanda koolitunni järel õpilaste kojulaskmisega, mis arusaadavalt oli meile õpilastele ja küllap ka kooliõpetajatele vägagi meelt mööda.

Saksa keele avalik kõnelemine keelati kogu Venemaal ja Saksa kodakondsusse kuulunud sakslased saadeti asumisele Põhja-Venemaale ja Siberisse. Reaalkoolis oli saksa keel endiselt ametlik õppeaine, kuid selle õpetaja nahas ma küll ei oleks soovinud olla: ta õpetas meid küll endise hoolega, kuid oli ettekujutamatu, et saksa keeles oleks mõni õpilane sõja ajal võinud saada mitterahuldava hinde. Nii muutusid saksa keele tunnid niisama ajaviitetundideks ja meie saksa keele oskuse tase seisis nii madalal, et reaalkooli lõpetades ei olnud ma saksa keeles seltskondlikuks läbikäimiseks üldse võimeline.

Uute määruste hulgas, mis meile koolis sõja puhul anti, oli see, et meie sõjaväelasi kui kangelasi igal pool aupaklikult kohtleksime, vajaduse korral haavatuid abistaksime, soldatitel linnas teejuhiks oleksime ja neil ka kirju aitaksime kirjutada.

Neist punktidest leidis tegelikku rakendamist kirjade kirjutamine, sest vene soldat oli üldiselt kirjaoskamatu. Tarvitses ainult minna postkontorisse, kui mõni soldat sulle ligines ja palus end kirjakeerutamises aidata. Tegime seda algul päris huviga, kuid hiljem, kui see liiga igapäevaseks muutus, hoidsime postkontorist eemale. Kasvav loidus oli vahest tingitud ka sellest, et ei olnud võimalik ette kujutada vaimuvaesemat kirja kui tolleaegse soldati oma: peaaegu eranditult algas vene sõduri kiri lühikese lausega, et ta on elus ja terve, mis oli ju kodustel ka kõige olulisem teada, kuid otse sellele järgnes ainult nimele loetelu, kellele paluti tervitusi edasi anda. Algul tulid oma perekonna liikmed, siis sugulased, naabrid ja teised külaelanikud, niivõrd kui postkaardil või kirjas ruumi leidis.

Aastas kord-paar tuli meil kogu kooli või kõigi Tartu koolide ulatuses ühiselt kirikusse minna kas Jumalalt Vene sõjaväele võiduõnnistust paluma, mõne suurema võidu puhul teda tänama või mõne muu sündmuse puhul palvetama.

Eriti on mulle ses osas meelde jäänud üks jumalateenistus Tartu Maarja kirikus, kuhu olime käsutatud palvetama troonipärija Aleksei tervekssäämise eest. Troonipärija kannatas parandamatu verehaiguse hemofiilia all, mille ta oli pärinud oma ema kaudu Hessen-Darmstadt dünastialt.

Mul juhtus olema taskus pisut raha ja nii ostsin ma Kivisilla läheduses asuvate vene poodide või kioskite reast möödumisel naela odavaid kompvekke. Mõtlesin neid jagada klassis sõpradega. Et seda kirikus teha, seda kavatsust mul ei olnud. Kirikuteenistus venis aga pikale (tollal kestis see umbes kaks tundi) ja läks vist kõigile õpilastele igavaks. Et teenistuse ajal kirikus väikest uinakut teha, nagu seda maakirikutes võis tavaliselt näha, selleks olime liiga noored. Kompvekikott hakkas tühimuse suurenedes mind ikka enam ja enam vaevama, kuni otsustasin sealt ühe kompveki endale vaikselt suhu poetada. See maitstes hea ja seejärel lasksin koti sõprade hulgas (istusime klasside kaupa, meie klass üleval kooril) ringi käia. Kott sai tühjaks ja nii mõtlesin, et igähele jätkus selle sisust ja et mulle oldi kosti eest tänulik.

Järgmisel päeval näis see vahejuhtum meil kõigil meelest läinud olevat. Siis aga pihtis mulle üks klassivend, et ta oli oma kodus korteriperenaisele seda kompvekkide lugu jutustanud. Kodus oli kästud teda niisugune „jumala ja keisri vastane tegu” klassijuhatajale ette kanda, ja kui ta seda ei tee, siis lubatud kodust ise minu peale kooli kaebama tulla. Et kogu tegu ka sellest küljest võis vaadelda, selle peale ma ei olnud mõtelnud. Nüüd oli mul vesi ahjus ja olin mitmeid päevi tõesti mures, kuid asi sumbus siiski ära, ilma et ükski asjaosaline troonipärijast alates selle all oleks kannatada saanud.

NELJANDAS KLASSIS

1915/16. õppeaastaks olime jõudnud neljandasse klassi. See oli meile kõigile mitmeti igatsetud klass; peamiselt aga neile, kes sealt kavatsesid tegelikku ellu astuda. Reaalkooli neljanda klassi lõpetamine andis Vene tsaaririigis teise järgu haridusastme, mis oli mitmele meist lõppsiht. Sellest klassist avanes võimalus edasi minna kas otse sõjakooli ja saada elukutseliseks ohvitseriks, minna apteegi teise järgu õpilaseks ja sealtkaudu ülikooli rohuteadust õppima, või ka minna kohe mõneks riigiametnikuks, näiteks postkontorisse.

Ohvitseriks minekut soodustati vähemalt tol sõja-aastal sel määral, et meie klassis poolametlikult kinnitati, et kui kellelgi on hinnete pärast takistusi klassi lõpetamiseks, parandatakse see iludusviga sõjakooli astumise puhul tunnistusel ära. Nii et kui vanus lubas, võisid pärast klassi lõpetamist juba kolme kuni nelja kuu pärast lipniku paguneid kanda.

Olime oma aastates jõudnud vanuseni, kus meid ka õrnem sugu hakkas pisut huvitama. Ka selle peale oli koolis mõeldud. Tartus tegutses tollal üksainus tantsuõpetaja nimega Carl Helmer, kelle tantsukool asus Peterburi tänaval. Reaalkool nägi hea meelega, et neljandasse klassi jõudnud õpilane selle tantsukursuse läbi teeb, et omandada pisut seltskondliku läbikäimise oskust ja kasvatust.

Helmer reklaamiski oma tantsukursusi mitte üksnes tantsukursusena, kus lubati selgeks õpetada 16 eri tantsu, vaid just „tantsu- ja viisakusõpetuse kursusena”. See kõik tundus meile elus uue lehekülje avamisena ja olimegi siis varsti, usun, klassi terves koosseisus Helmeri õpilased.

Näitakute eest muretsesid need klassivennad, kellel oli meievanuseid õdesid või onutütreid, nagu näiteks minu pärastine naisevend doktor Endel Muna. Puuduva osa aitas komplekteerida Helmer ise. Üldiselt olid Helmeri soovitatud tütarlapsed head tantsupartnerid, sest neid valis ta meile kursuse lõpetanute hulgast ise. Helmer andis siis tütarlapse aadressi, ei unustanud seletamast ka tütarlapse voorusi ja head perekondlikku kasvatust. Edasi õpetas ta täpselt, kuidas tuleb ilmuda tütarlapse ema või vanemate palge ette, kuidas enda soovi neile esitada, mida selle järel näitsikuga kõnelda jne. See kõik oli nii keeruline ja uudne, et kippus peas rohkem segi minema kui matemaatika valemid. Aga kuidagi toime tulime sellega kõik ja kursuse alguseks oli meil juba igal poisil oma tütarlaps, kellele järele minna ja kes pärast tunde koju saata.

Helmer oli juba tollal palja peaga, pikkade vurrudega vanapoolne härra, kuid kerge painduva sammuga, ülimalt viisakas ja tähtsa esinemisega. Tunde andes kandis ta põlvini ulatuvat saterkuube ja kõike, mis ta arvas härrasmehel sinna juurde kuuluvat, mis sellest, et saterkuub pikemaajalisest kandmisest mõne koha pealt pisut läikis.

Valssi-poloneesi õppisime prantsuskeelse komando järgi, sest see oli tolleaegne tantsupidude seadus. Prantsuse keel maksis ka masurkas, milleks oli aga erikursus.

Kui oli saabunud kursuse viimane tund, siis oli see kujundatud senistest pidulikumaks ja selle kavas oli ka käesuudlemise õpetus: saali ühte nurka oli asetatud istuma üks vanem daam. Kaelas rippus tal kuldkell pika kuldketi otsas. Kas tal ka lornjett käes oli, seda ma ei mäleta.

Meie, poisid, rivistusime eeskojas. Üksikult tупpa astudes pidime siis tollele daamile asjaõpitud reeglite kohaselt lähenema, ennast talle esitlema, ja kui daam „gratsioosselt” oma käe välja sirutas, seda suudlema. Siin oli

olulisem moment, kui sügavale tuli kummarduda või kui kõrgele tohtis daami kätt tõsta. Sellega toime tulnud, tuli viisakusreeglite kohaselt vabandada ning järgmisele käesuudlejale teed anda. Eksperdina vaatas kõike seda toimingut pealt Helmer, samuti need poisid, kellel see tegevus juba selja taga oli.

Olles Helmeri tantsu- ja viisakusõpetuse kursuse lõpetanud, tundsi endid nüüd tõesti seltskondlikuks läbikäimiseks võimelistena. Tuli vaid oodata koolipidu, et seal oma kavalerioskusi demonstreerida. Seekordsel koolipeol ei olnud meil enam kohustust pärast eeskavalist osa lahkuda ja koju magama minna, vaid võisime jääda tantsima. Tantsuprogramm koosnes tolleaegsetel pidudel neljast osast, igas osas neli tantsu. Esimene osa algas poloneesiga, teised tavalise valsiga. Tantsukava oli peokutsel ära trükitud ja tütarlastel oli prestiiži küsimus saada igale tantsule mõni ettetellimine. Kavaler kirjutas siis kaardile vastava tantsu taha oma nime eeldusel, et mõni teine üht või teist tantsu ei olnud juba jõudnud endale reserveerida. Kui nüüd tuli kätte kord tantsima minna, siis tõmbasid endale valged glasseekindad kätte, sammusid pidulikul sammul näitsiku kõrval istuva tädi või ema palge ette ja palusid luba tüdrit tantsima võtta. Ma ei tea juhus, et seda luba ükski mamma või tante oleks keelanud, sest neile oli see samuti auks, kui tüdrel oli rohkelt edu.

KOOLIAASTA 1916–1917

Käisin reaalkooli viiendas klassis. Tartu linna väline ilme oli endiselt pidevalt muutumas. Kui sõja algul elunes Tartus umbes 40 000 inimest ja Tartu kandis ülikooli- ja üldse koolidelinna pitserit, siis nüüd võis siin olla sõjaväelastega kokku vahest 60 000 elanikku. Juurdekasvu moodustasid peamiselt sõjaväelased ja igasugused sõjaväeametnikud, kuid ka sõjapõgenikke valgus Riia kandist järjest juurde. Uulitsatel võis näha üha sagedamini sõjas haavatuid, küll karkudel, küll ilma, sest Tartu oli laienenud ka uute haiglate poolest. Ikka sagedamini kuulsime ka sõjaväeorkestri mürtsumist ja teadsime siis, et järjekordselt saadetakse mõnda väljaõppe lõpetanud sõjaväeüksust rindele. Kui oli aega, siis ruttasime seda sündmust pealt vaatama. Nüüd ei olnud sel puhul enam hurraatamist ja vaimustust, kõik see oli juba liiga igapäevaseks muutunud. Tarbekaupu ja eriti toiduaineid võis olla vähem müügil kui rahuajal, kuid puudust ei kannatanud keegi.

Sõjateateid lugesime kasvava huviga, sest rinne oli meile lähemale nihkunud ja olime ka jõudmas lähemale eale, kus sõja edasikestmisel mobilisatsioon ka meid võinuks riivata. Et sakslane suudaks kord ka Tartu vallutada, seda keegi ei uskunud, või õigemini, selle peale üldse ei mõeldud. Usk Vene (tema liitlastest palju ei kõneldud) võidu sisse näis endiselt kõigil kindel olevat.

Koolitöö kulges endises vaimus kindla korra kohaselt. Vaba aja möödasaatmise raames olime nüüd õhtuti sagedamini hakanud käima liuväljal, mis oli korraldatud nn. Kroonuaia asuval tiigil. Kroonuaia all mõtles rahvas ülikooli botaanikaaeda, mis oli ümbritsetud kõrge ja paksust maakivimüürist. Seal mängis juba aastaid uisutajatele ja rahva lõbustuseks Alba kümme-konnast mehest koosnev viletsavõitu puhkpilliorkester. Kuid see täitis oma ülesannet täiel määral, sest paremat orkestrit me liuväljale ei mõistnud soovida. Sissepääs oli väikese tasu eest, mis hoidis soldateid eemal. Tegelesime liuväljal vähem uisutamise kui paari- või trobikonna kaupa uisutajate vahel jalutamisega. Liuväljal olid kasutada ka lükatavad kelgid, millel armastasime oma näitsikuid sõidutada, sest mitte üksnes värske ja karge talvine õhk ning orkestrihelid ei meelitanud meid sinna, vaid süüdi oli ka möödunud aastane Helmeri tantsukursus, kus olime sõlminud esimesi tutvusi tütarlastega. Neid me nüüd jätkasime või täiendasime liuväljal ka uutega.

Et seisime veel samal talvel vägeva Vene keisririigi kokkuvarisemise eel, sellele ei mõistnud siis küll keegi mõelda.

TARTU REAALKOOLI PÕRANDAALUNE RING

Kunagi jõulude paiku seletasid mulle vanema klassi õpilased Harri Moora (pärastine Tartu ülikooli professor) ja Karl Reita usalduslikult, et meie reaalkooli kahe viimase klassi õpilaste keskel tegutseb salajane eestimeelne ring, mis annab välja ka mingit salajast ajakirja. See ring tegutsevat Tartu Reaalkoolis juba rida aastaid. Nemad mõlemad kuuluvat ka selle koosseisu. Nüüd olevat see ring otsustanud oma tegevust laiendada ka viienda klassi õpilaste hulka. Viiendast klassist olevat sinna kuulumiskõlvulistena ära märgitud Erni Hiir ja mina. Minult küsiti, kas ma olen nõus sellesse ringi astuma ja seal kaasa töötama. Ühtlasi hoiatati, et kui ring avastatakse, siis ahvardab meid kõiki koolist väljaheitmine.

Kuigi mulle ringi tegevus segaseks jäi ja ma ka selle väljaantavat ajakirja ei olnud näinud, olid mulle mõlemad värbajad tundud kui tublid ja ausad poisid. Nii lõi minus lõkkele meie perekonnas valitsev rahvuslik vaim. Ka katkendlikud teadmised isa 1905. a. revolutsiooni aegsest tegevusest aitasid tõenäoliselt selleks kaasa, et ma ilma pikema kaalumiseteta andsin oma sõna sinna ringi kuulumiseks ja ühtlasi lubaduse, et ma sellest kellelegi ei kõnele.

Jäin nüüd ootama, mida mulle sellest ringist veel teatavaks tehakse. Varsti kutsuti mind ühe koolivenna korterisse, kus leidsin eest kuus kuni seitse vanemat kaasõpilast ja ka Erni Hiire. Kokkutulnuid silmitsedes nägin, et mul ei olnud neile ühelegi midagi ette heita. Kõik olid koolis heas kirjas seisvad õpilased, kuid üldiselt minust aasta, kaks või kolm vanemad. Avastasin, et ma ühegi eraelust või eriharrastustest seni midagi ei olnud kuulnud. Ainult Zionist oli mul arvamine, et temast saab tulevane kirikuõpetaja, sest tema asendas kooli igahommikustel palvustel luterlastele, s. o. eestlastele, pastor Klaasseppa, kui viimast ei olnud kohale ilmunud. Siin aga eksisin, sest Zionist sai hiljem mitte pastor, vaid hoopis agroom. Erni Hiire osas, kes kuulus nagu minagi klassi keskpäraste hulka, murdsin aga pead, et mis võiksid olla tema isikuväärtused, et teda sellesse ringi kutsuti. Enda puhul mõtlesin, et küllap selles oli süüdi minu isa-ema avalik tegevus, et mind liikmeks arvati.

Sellel koosolekul arutati peamiselt ajakirja „Helbed” järgmise numbri sisu ja väljaandmist. Kõneldi eesti kirjandusest, hõimuküsimusest jne. Viimase kohta esitas Moora isegi väikese ettekande. Et meie ringi ajakiri kannab nime „Helbed”, seda kuulsin koosolekul esmakordselt. Kas seal ka mõni varem ilmunud number käepärast oli, seda ei mäleta. Hiir üllatas mind koosolekul sellega, et ta kandis ette paar oma hiljuti valminud luuletust. Niisiis pidi temast küpsema järelkasv meie vähestele poeetidele. Nüüd oli mul tema koosolekul viibimise alus korraga selge ja see tundus mulle põhjendatud olevat.

Hiire ettekantud värsid näisid mulle aga nii sisult kui ka vormilt segased olevat, ja ma tundsin piinlikkust, et ma luulest arusaamises selline võhik olin. Eks ma olen seda osalt tänaseni, sest isegi Henrik Visnapuu ja Marie Underi puhul pean ma teinekord pead murdma, kuidas ja mida luuletaja ühel või teisel korral on kavatsenud ütelda või mõtleb – või kuidas on lugu õieti selle riimiga.

Lõpuks tuli otsustamisele praktiline küsimus: kes kirjutab ajakirja „Hel-

bed” järgmise numbri paberile? Selgus, et „Helbed” oli tavaliselt ilmunud ühe käekirjaga kirjutatud kaustikuna. Sissekukkumise korral võimaldas see teistele liikmetele käte puhtakspesemist. Kirjutajal tulnuks aga siis number kokkuleppe kohaselt oma vaimusünnituseks tunnistada ja seletada, et ta oli seda ainult ajaviiteks ja iseendale kirja pannud. Kas selline jutt kooli- või poliitiseivõimudele oleks usutavana tundunud, selles kahtlen praegu väga.

Avaldati arvamust, et kirjutamistöö peaksid käesoleva numbri puhul tegema uued liikmed, s. o. kas siis Erni Hiir või mina. Hiir oli oma võimeid koosolekul näidanud, mina aga ainult suud maigutanud, ja nii arvasin siis, et õige on, kui pakun selleks tööks enda abi. Kõik olid sellega nõus. Mõtlen, et küllap ringil oli komme uut juurdetulijat kohe niiviisi rakendada, et tal taganemistee oleks võimalikult ära lõigatud.

Asusin õhtuti selle töö juurde ja varsti oli mul, arvan mäletavat, paarikümneleheline kaustik täis kirjutatud ning „Helbed” ilmusid. Selles numbris käsitleti rahvuskultuurilisi küsimusi ja olid ka mõned luuletused. Puudusid aga poliitilised teemad, kõnelemata mingist sotsialistlikust klassivõitlusest.

Varsti seejärel puhkes Vene revolutsioon ja kellelgi meist ei olnud enam aega või huvi selle väikese ringiga tegelemiseks. Kas ring sellega iseenesest maa pealt ära kadus või tuli see hiljem veel endises koosseisus kokku, ei mäleta, sest saabus kooliaasta lõpp ja järgmisel kooliaastal viibisin ma juba Tallinnas. Sellele küsimusele mõistaksid vahest vastust anda Harry Moora ja Erni Hiir ja ehk veel mõni, kes jäi edasi Tartu kooli.

ENE REVOLUTSIOONI LEVIMINE TARTU

1. märtsi paiku levis Tartus suure kiirusega kuulujutt, et Petrogradis on puhkenud mäss. Kuna sellel puudus igasugune kinnitus, siis kuulati juttu küll huviga, kuid selle levitamisega oldi ettevaatlik. Põnev oli jutt aga igal juhul.

Samal või järgmisel õhtul oli reaalkooli puhkpilliorkestri korrapärane harjutustund. Mängisin selles orkestris juba teist talve teist kornetit. Meie juhiks oli noor tõusev täht eesti muusikute peres – Juhan Aavik. Ta oli hiljuti lõpetanud Petrogradi konservatooriumi ja juhatas nüüd „Vanemuise” teatri orkestrit. Tartu teistel koolidel orkestrit ei olnud, nii et meie, realistid, olime enda oma üle uhked. Aavik ilmus seekordsele orkestriharjutusele

märgatavalt närvilises või ärritatud meeleolus. Ütles siis napolisõnaliselt, et tänase harjutuse kavas on ära õppida Venemaa sõbra ja sõjaliitlase Prantsusmaa riigihümn. Jagas seejärel meile kätte marseljeesi noodid, ning selle Prantsuse revolutsiooni ajal loodud hümn õppimine võis alata.

Arvan, et meil kõigil oli selle viisi õppimisel südamel küsimus, kas see on mingis seoses Petrogradi mässujuttudega või on see juhuslik kokkusattumus. Kaldusime arvama, et küllap Aavik teab selle kohta midagi rohkemat, kui kõneleb. Vaevalt tal aga oli rohkemat teada kui meil kõigil, kuid nähtavasti Aavik mõtles, et kui tõesti on mäss ja see levib, siis on ehk ka meie orkestrile hea, kui mõni revolutsiooniline marsilaul on ära õpitud.

Järgmisel päeval Petrogradi mässu jutud laienesid. Nüüd kõneldi juba, et tsaar olevat troonist loobunud, et seda ülestõusu juhivat Riigiduumast ning et Petrogradis asuvad sõjaväed olevat ka mässajate poole üle läinud. Minu isa viibis Petrogradis ja nii eeldasin, et ka tema on kuidagi sellesse mässu segatud. Ja nii oli meil nende juttude ja sündmuste vastu erilise huvi.

Uulitsal kohtasin juhuslikult Zionit. Ta mõistis ütelda, et „Vanemuises“ korraldatakse vene üliõpilaste algatusel suur koosolek, kus antakse informatsiooni Petrogradis toimuvast. Ta kuulnud vene üliõpilastelt, et selleks koosolekuks politsei luba ei olewat, kuid politsei olevat kõmujuttudest nii ära hirmutatud, et seda koosolekut laiali ajama või sellest osavõtjaid arreteerima ei tulewat.

Uudishimu viis mind nüüd „Vanemuise“ juurde. Tõepoolest, sinna voolas vene üliõpilasi ja muud rahvast. Liitusin rahvaga, ja nii olin varsti „Vanemuise“ teatrisaalis, mis oli juba rahvast poolenisti täis. Elavalt vestleva publiku hulgas oli ka vormis sõdureid ja üksikuid keskkooliõpilasi, samuti vormis. Ka minul ei olnud muud palitut kui koolimundri oma. See asjaolu, et ka teisi kooliõpilasi näha oli, rahustas minu ärevust. Varsti oli saal rahvast puupüsti täis ja algas koosolek. See toimus vene keeles ja kõnelejatest ma kedagi ei tundnud. Need seletasid, et Petrogradis on tsaarivõim kukutatud, ja kutsusid rahvast üles mässule.

Tartus oli aga tollal suur sõjaväegarnison ja igaüks mõtles sellele, mida teeb nüüd sõjavägi. Ses osas rahustasid kõnelejad, kelleks olid välimuse ja mundri järgi otsustades peamiselt vene üliõpilased, kuulajaid, et Tartu garnison on mässajate poole üle tulemas ja et vastavad läbirääkimised on praegu käimas. Iga kõne, ükskõik mida keegi kõneles, võeti vastu aplausiga. Vaimustus tõusis haripunkti, kui näitelavale, kus asus koosoleku juhatus,

ilmus paar sõjaväelast, üks neist noor ohvitser. Ohvitser palus sõna ja teatas siis, et Tartu garnison on rahvaga ühinenud ja et sõjavägi on läbi linna marssimas kasarmust „Vanemuise“ suunas, et seda ühinemissoovi väljendada. Nüüd karjuti mitmelt poolt koosolijate hulgast üle saali ohvitserile: „Pange relvad maha!“ Selle peale andis ohvitser puiklematult oma mõõga ja revolveri koosoleku juhatusse üle. See justkui peletas viimased kahtlused hingest ja vist kõigil oli nüüd veene, et revolutsioon on tõepoolest käimas ja et enam ei ole vaja karta politseid ega sõjaväge. Vaimustus oli üldine. Juba õhtuses pimeduses, ikka veel koosoleku ärevust endaga kaasas kandes, sammusin „Vanemuisest“ väsinuna oma korteri suunas, püüdes ette kujutada, mida toob homme päev meile kõigile.

Mind oli haaranud revolutsioonivaimustus, mida ainult pisut tumestas mõte, mida küll isa Petrogradis teeb ja kas ta on elus ja terve. Olin tol talvel korteris ja kostil dr. Anton Schulzenbergi perekonnas Rütli ja Suureturu nurgal asuva maja neljandal korral.

Järgmisel päeval oli ilus varakevadine ilm, kuid paks lumi kattis veel maad. Linnas oli üle öö kõik muutunud. Politsei oli uulitsanurkadelt kadunud ja korrapidajatena liikusid linnas peamiselt üliõpilased laiade punaste sidemetega palitukäisel ning punased linnad rinnale kinnitatud. Ka üksikuid sõjaväepatrulle oli liikumas, samuti punaste lintidega dekoreeritud. Majadele hakkasid ilmuma punased lipud. Ilmusid tänavale punaste lintide müüjad ja varsti kandsid uulitsatel neid paljud rinnas, sellega oma revolutsioonilist meelsust demonstreerides. Ka meie, koolipoisid, varustasime endid punaste lintidega ja jalutasime linnas pidulikult ringi neid uhkelt palitu küljes kandes, ilma et kool meid selle eest oleks korrale kutsunud. Koolis oli sel päeval püha.

„Postimehest“ ja levitatud lendlehtedest lugesime suurest veretust revolutsioonist Petrogradis ja selle kiirest levimisest üle kogu Vene riigi.

Ühel järgmisel päeval toimus suur miiting raekoja ees sõjaväeüksuste ja Tartu organisatsioonide osavõtul. Reaalkooli orkester oli ka rivis ja me mängisime garnisoni orkestriga vaheldumisi marseljeesi, kuid langenute mälestuseks ka Chopini leinamarssi. Vahepeal tuli meil kuulata lõpmatuid ilukõnesid.

Varsti suundus ametlik koolielu jälle oma raamidesse ja tuli endiselt tegelda õppimisega. See aga ei tahtnud enam hästi edeneda, sest ka õpilased olid asunud „revolutsiooni tegema“ ja koolis miitinguid pidama. Reaalkooli õpilastel sobis koostöö rohkem Kommertsgümnaasiumi õpilastega

kui Aleksandri gümnaasiumi omadega. Asuti looma kooliõpilaste eesti rahvuslikku liitu. Vaieldi selle liidu kuju, nime ja sihtide üle tüütuseni. Kõigist neist vaidlustest käis läbi rahvuslik ja mitte mingi parteipoliitiline põhijoon. Minule oli see sümpaatne, sest minu meelest ei olnud õige koos venelastega asuda sotsialismi üles ehitama, vaid neist eraldi taotleda eesti omapära ja rahvuse kindlustamist. Suvised koolivaheajani oli ainult paar kuud aega, ja nii meie oma tööga jumal teab kui kaugemale ei jõudnud ja paratamatult langes raskem osa eelmanitud kavatsuste teostamisest järgmisele õppeaastale.

Nii lahkusime kevadel nagu tavaliselt igaüks oma koju, üksteisele head suvevaheaega soovides. Tollal ei teadnud ma veel, et see oli minu viimaseks aastaks Tartu Reaalkoolis.

KÜLASKÄIK PETROGRADI

Varsti pärast kevadist koolitöö lõppu sõitsin paariks nädalaks Petrogradi isale külla. Isal oli endiselt korter Liteinõi prospektil. Suurema osa sellest ajast veetsin ma siiski mitte otse Petrogradis, vaid selle läheduses asuvas mereäärises Peterhofi-nimelises suvituslinnas, kus enne revolutsiooni armastas suvitada ka keiser. Peatusin seal oma onu Jaan Tamme perekonnas. Onu perekond suvitas seal ka tollel revolutsiooniaegsel esimesel suvel ja neil oli üüritud omaette suvila nagu vanasti. Onu oli endiselt Petrogradi konservatooriumi professor ja juba kauemat aega ka selle inspektor. Ta kuulus ka keisri õueorkestri (*Pridvornõi orkestr*) koosseisu, mis suviti mängis kaks korda nädalas Peterhofi pargis. Nii viibis onu perekond Peterhofis nagu omas kodus. Onu vanem tütar Lidia oli minuvanune ja me käisime koos onutütardega peaaegu iga päev Petrogradis „revolutsiooni tegemas“.

Oli parajasti Kerenski-aegne miitingute kõrgseis. Miitingute kõned mind siiski tollal enam ei köitnud ja neist oli mul juba Tartus lühike aja küllalt saanud. Nii liikusime rohkem muuseumides ja muudes huviväärsetes kohtades. Ka käisin vaatamas operetti „Kerjusüliõpilane“. Üldiselt tundsin Petrogradi juba varemast ajast ja see ei olnud palju muutunud. Et tol suvel igas võimalikus kohas tegevuseta soldateid ringi logeles, sellega olin ma juba Tartus harjunud, ainult et Petrogradis oli neid tohutult rohkem.

Ühel päeval viis isa mind ka Tauria paleesse, mille sõjasangar Potjomkin oli lasknud omal ajal kingina ehitada keisrinna Katariina Suurele ja mida loeti üheks suurejoonelisemaks kogu Venemaal. See oli nüüd Riigiduum (parlament) ellukutsumisest saadik aastal 1905 viimase kätuses.

Olin duumas isaga käinud juba varem, kuid seekord oli koosolekute vaheaeg ja nii näitas isa seda ajaloolist hoonet mulle üksikasjaliselt. Proovisin isegi isa tugitoolis istumist.

Kord kõitis Petrogradis minu tähelepanu „Väiketeatri“ (*Malõi teatr*) reklaam. Selles teatris mängiti tol suvel üht äsjaloodud näidendit nimega „Barskoselskaja blagodat“. Tsarskoje Selo, tõlkes ‘keisri küla’, oli ka üks Petrogradi-lähedasi keisri elukohti ja sõna „blagodat“ võiks tõlkida ehk kui ‘õnnistust’, kuid rohkem jutumärkides õnnistust. Näidendi programmist võis näha, et selle tegelastena esinesid keisrinna oma õuedaamidega ja kurikuulus munk Grigori Rasputin, kes eelnenud talvel mõrvati vürst Feliks Jussupovi ja tema sõprade poolt Jussupovi palee külalisena ning muimetari sealt Neeva jõe jääauku. Läksime onutütardega seda näidendit vaatama. Teater oli rahvast tulvil täis, kuid esmakordselt torkas mulle silma, et publik, keda nägime, oli varem nähtust hoopis erinev: üldiselt larmakas ja väliselt kasimatu. Näitlejad aga olid endiselt head, nagu seda vene näitlejatest juba varem olin harjunud nägema. See aga, mida nüüd laval nende poolt ette kanti, oli tõesti ennenägematu ja ettekujutamatu. Kogu näidendi sisu ja tegevus keerlesid keisrinna ja tema hoovidaamide (eesmäis Anna Võrubovaga) seksuaalvahekordade taustal munk Rasputiniga ja kõike kanti ette äärmiselt labases ja maitsetus vormis. Teatripublikule näis see aga olevat kõigiti maitsekohane ja labasematel kohtadel teater otse rõkkas naerust ja heakskiidust. Minu revolutsioonilisele vaimustusele oli see nagu pang külma vett.

Tagasisõidul peatusin paar päeva meie Volossovo jaama läheduses asuvas Suure-Kubanitsa mõisas. Selle valitsejaks oli isa sugulane Madis Heimann, praost Manivald Heimanni (Heinami) isa. Mõisa valitsemine sündis veel vana vaimus ja revolutsioon ei olnud jõudnud seal veel oma tööd teha, kuigi mõis asus ainult 65 versta kaugusel Petrogradist. Sügisel oli mul kavatsus sinna jahile minna, sest olin juba tollal kirklik jahimees. See külaskäik Kubanitsasse jäi mul aga oludest tingituna viimaseks.

VEENE REVOLUTSIOON SÜVENEB

Venemaa viibis nüüd revolutsioonikeerises, mis iga järgmise kuuga üha süvenes, ähvardades viia poliitilise ja majandusliku elu täieliku laostumiseni.

Revolutsiooni puhkemisel võimule tulnud vürst Georgi Lvovi mõõdukale ajutisele valitsusele järgnes sotsiaalrevolutsionäär Aleksandr Kerenski valitsus. Kerenski oli maapealse paradiisi lubadustega mõistnud Lvovi üle pakkuda ja oma ilukõnedega vene laiad kirjaoskamatud rahvamassid enda poole võita. Temast sai mitte üksnes Venemaa peaminister, vaid ka sõjavägede ülemjuhataja, kuigi tal sõjaväe juhtimiseks igasugused kogemused puudusid. Eraelus oli ta vannutatud advokaat ja ta oli ka Riigiduumasaadik.

Samuti nagu Lvov, unistas ka Kerenski veel Vene sõjaväelisest võidust Saksamaa üle. Kuna aga ilmnas nähteid, et Vene sõjavägi ei ole enam endist moodi lahinguvõimeline, siis arvas Kerenski, et selle iludusvea saab parandada nn. löögipataljonide organiseerimise kaudu. Asuti siis suurte kõnede ja praalimiste saatel neid formeerima. Löögipataljonidesse koondati teistest sõjaväeüksustest võiduhimulisi vabatahtlikke. Välistunnuseks anti löögi- või surmapataljonlastele mütsi ette surnupealuu märk jne.

Nii korraldas Kerenski sellel Venemaale raskel ajajärgul riigi ja sõjaväe juhtimist vist küll rohkem miitingute kõnetoolidelt kui vastavatest ametiasutustest. Selle tasuks aga elas kogu vene rahvas tollal Kerenski uimas ja teda ei jõutud küllalt kiita.

Kerenski käis 1917. a. suvel korra ka Tallinnas ja ta võeti siis Tallinnas rahva juubeldades vastu. Olgu siinkohal üks vahejuhtum sellest, mis pärineb vana soomusronglase Otto Jürgensi (insener O. J. elab praegu Vistas Californias) kirjast minule: „... Olime umbes seitse koolipoissi „Estonia“ teatrihoone ees, ei lastud enam sisse, et on täis. Ootasime, kuni Kerenski tuli, jooksisime, tõstisime ta kätele ja viisime ta „Estoniasse“. Saime kah, ja jäime lavale kükakile, kuni ta kõne lõppes. Õigemini ma pean tunnistama, et ma teda küll kätele ei tõstnud, teised olid kõik vanemad ja pikemad. Ma sain ainult ta saapast kinni, mis rippus allapoole...”

Minul tol ajal ei avanenud võimalust Kerenskit näha ei Petrogradis ega Tallinnas, küll aga viis saatust mind temaga viiekümnenendatel aastatel korduvalt kokku New Yorgis. Noil aastatel oli poliitilise klubi „Tuesday Panel“ (nimi tuletatud sellest, et klubiõhtud toimusid teisipäeviti) tege-

vuse kõrgseis ja seal liikus rohkelt Kesk- ja Ida-Euroopa päritoluga endisi poliitikategelasi. Üheks neist oli ka Kerenski. Ta armastas seal referaat-konvulekutel sõna võtta ja ta oli Balti rahvaste iseseisvuse taastamise poolt. Üldiselt jättis ta aga juba raugastunud inimese mulje (A. K. sünniaasta on 1881), kelle kõne ei sisult ega hoogsuselt enam kedagi eriliselt ei köitnud. Ametlikult kandis ta tollal USA välisministeeriumi Vene küsimuste nõuniku tiitlit.

Kerenski lubatud Vene sõjavägede võidukas pealetung, mille üksuste tuumiku moodustasid äsjaformeeritud löögipataljonid, algas lõunarindel Eialitsias ning lõppes Vene vägede suurte kaotustega.

Järgnes Riia linna vallutamine Saksa vägede poolt 21. augustil 1917 (vana kalendri järgi), ning Saare-, Hiiu- ja Muhumaa okupeerimine sakslaste poolt 29. septembrist kuni 8. oktoobrini 1917. Lisaks kõigele sellele toimus 25. oktoobril (uue kalendri järgi 7. novembril) 1917 Petrogradis uus riigipööre või nn. oktoobrirevolutsioon. Kerenski valitsus kukutati väe- ja rahva võimuga ja suure Venemaa valitsejateks tulid bolševikud V. I. Leniniga esotsias. Ühesõnaga, suur torm ja lainetus Venemaal oli pigem laienemas kui vaibumas. Seal puhkes nüüd ka lääneriikide poolt toetatud kodusõda bolševikkude võimu likvideerimiseks.

MINU ISAST

Aastal 1917, pärast revolutsiooni puhkemist Petrogradis 27. veebruaril, kolis minu isa Jaan Raamot² osaliselt elama Tallinna ja temale järgnesin sügisel kooliaasta algul ka mina. Ema jäi esialgu veel Tartu lähedale meie lahkunud talle.

Isa oli Liivimaa talurahva saadikuna alates 1911. aastast Vene Riigiduumas, s. o. parlamendis („duuma“ pärineb sõnast „dumat“ ja tähendab „mõtlemist“). Teatavasti kadus absolutism Venemaalt 1905. a. revolutsiooni tulemusena ja siis kutsuti ellu Riigiduumas. Selle koosseis ei olnud aga mitte kogu rahva poolt ühtlaselt valitud, vaid kehtestatud oli rida kitsendavaid reegleid. Näiteks maaelanikest omasid duuma valimise õigust ainult need, kes olid vähemalt oma kolde omanikud. Samuti pidi valitav ise teatava suurusega talu omanik olema.

² Lähemalt loe Mari Raamoti „Minu mälestustest“.

Venemaa Ajutise Valitsuse (vürst Lvovi valitsus) dekreediga 30. märtsist 1917 (vana kalendri järgi) ühendati Eestimaa kubermang (kuberneri asukoht Tallinnas) ja Liivimaa kubermangu (kuberneri asukoht Riia linn) eestlastega asustatud põhjapoolne osa ühiseks tervikuks, mis üldjoontes moodustas pärastise Eesti Vabariigi maa-ala.

Eesti Ajutine Maanõukogu (Maapäev) moodustati 1. juulil 1917 (vana kalendri järgi) ja tema poolt kutsuti ametisse 21. juulil 1917 Eesti Maa-valitsus.

Selle esimeseks esimeheks valiti minu isa. Sellega suundus 1917. a. suvel minu isa poliitiline ja nüüd ka administratiivne tegevus rohkem Tallinna kui Petrogradi, kuna Liivimaa kubermangu poolitamise tõttu jäi isa side Riiga püsima peamiselt vormiliselt.

Tallinna Peetri Reaalkoolis 1917–1918

1917. a. sügisel lahkusin Tartu Reaalkoolist ja astusin Tallinna Peetri Reaalkooli kuuendasse klassi. Reaalkoolid olid tollal kuueklassilised ja 6. klassi lõpetajaid võeti vastu Riia Polütehnikumi majandusteaduskonda või ka Tartu ülikooli rohuteaduse või loomaarstiteaduskonda. Heitsamendat klassi nimetati täiendusklassiks, mis avas ülikooliuksed ka teistele aladele.

Tallinna Peetri Reaalkooli direktoriks oli aastal 1916 nimetatud Nikolai Kann, pärastine Eesti Vabariigi haridusminister, kooli inspektoriks aga vist juba kauemat aega sakslane Sprekelsen.

Kuuendaid klasse oli 1917/18. õppeaastal kaks – a ja b; täiendusklassse üksainus. 6.a klassis olid õpilasteks sakslased või kadakad, kuna 6.b klassi kuusseisu moodustasid eestlased. Täiendusklassis olid sakslased ja kadakasaksad rõhuvas enamuses, kuid vist oli ka neid, kes juba 1917. aastal end eestlasteks pidasid, nagu kapten Johan Pitka poeg Andreas. Pärastised Eesti mereväeohvitserid vennad Linnebergid olid aga tollal veel sakslased ja muutusid ka pärast 1941. aastat jälle sakslasteks.

Tallinna Peetri Reaalkoolis domineerisid õpetajatena sakslased, kuid oli ka mitmeid eestlasi. Õpetus oli muidugi ka seal riigikeeles, s. o. vene keeles.

Aastal 1917 olid Tartu keskkoolide õpilased, eriti pärast Vene revolutsiooni puhkemist veebruaris, suured eesti rahvuslased ja organiseerisid vastavõimustusega keskkoolidevahelist rahvuslikku liitu. Tallinnas, vähemalt Peetri Reaalkooli õpilaste hulgas, oli niisugune hoiak tundmatu. Seal õpilased rahvusliku poliitikaga 1917. a. sügisel ei tegelnud. Nähtavasti andis seal ka õpilaste hulgas tunda asjaolu, et Tallinn oli tuntavalt suuremal määral tööstuslinn kui Tartu. Seal asusid tollal Vene laevatehased. Tallinn kubises ka Vene madrustest jne. Seal tehti revolutsiooni mitte rahvuslikul pinnal, vaid enam klassivõitluse taustal. Kui sügisel 1917 ulatus revolutsioon ka reaalkooli 6.b klassi, siis jagunesid seal õpilased parempoolseteks ja vasakpoolseteks. Esimesed olid üldiselt passiivsemad, vasakpoolsed aga Richard Janno ja Arnold Tolsiga cesotsas aktiivsemad.

Meie, uustulnukad Tartust – Jüri Piiraja, Jaan Simson ja mina –, tegime algul katseid ühendada klassi rahvuslikul pinnal. Pikka aega võttiski asi vedu ja klass jagunes rahvuslasteks ja vasakpoolseteks. Sel teemal jõudsid

vaidlused klassis haripunkti siis, kui Tallinna vabrikute töölised kutsusid keskkooliõpilasi nendega ühinema ühiseks rongkäiguks, ei mäleta millise „vabaduse” nõudmiseks – oli ju tollal neid loosungeid tohutu palju ja üks teisest üha ülepakkuvam.

Kuna 7. ja 6.a klass ei teinud revolutsiooni kaasa, siis reaalkooli rongkäigust osavõtu või mitteosavõtu probleemi lahendus oli 6.b klassi otsustada. Rahvused olid osavõtu vastu, vasakpoolsed poolt. Hääletusel jäid rahvused nähtavasse vähemusse, ja kuna varem oli sõlmitud aumehekokkulepe, et kumb pool jääb hääletusel vähemusse, see allub enamuse otsusele, siis otsustasin ka mina sellest rongkäigust osa võtta. Ei mäleta põhjust, kuid viimasel minutil tuli teade, et mainitud rongkäik jääb siiski ära, ja nii see omavaheline tüli klassis vaibus. Edasi kestsid poliitilised vaidlused klassis küll kogu talve, kuid need olid rohkem akadeemilisel pinnal ja ei rikkunud õpilaste sõprusvahekordi ega õppetegevust.

Kuigi klass oli üldiselt jagunenud kahte erinevasse gruppi, nagu eespool kirjeldatud, oli meil ometi ka kaasõpilasi, kes ei ühinenud ühe ega teise grupiga, vaid moodustasid omaette üksuse. Nendeks olid õieti kolm õpilast: Edmund Schiffer, Artur Sirk ja klassi traditsiooniline priimus Anton Pank. Kuna Artur Sirk kujunes tosin aastaid hiljem vabadussõjalaste liikumise juhiks ja Eesti poliitilises elus üldtuntud isikuks, peatun nende kolme klassivenna juures pisut üksikasjalisemalt. Kõik kolm istusid õpetaja poolt vaadatuna vasemas pinkide kolonnis, okupeerides eest esimese ja teise pingi. Nad erinesid ka klassi keskmisest tasemest oma tipp-topp puhastatud ja korrastatud riietusega ja olid vist klassis ainsad, kes kandsid koolivormi juures valget aluskraed ja vist isegi valgeid mansette. Kõik kolm olid ka õppetöös edukad – hoolsad ja andekad õpilased. Edmund Schiffer, kelle vanemad omasid Tallinnas trükikoda, oli neist kõige impulsiivsem, teravam ja kaasõpilaste suhtes pisut üleolev. Ta tundis suurt huvi füüsika vastu ja tal oli kodus väike füüsikalaboratoorium, kus ta tollal tegutses spektriikiirte probleemiga. Hiljem lõpetas ta Prantsusmaal Nancy ülikooli insenerina ja oli Eesti aja lõpul Tüürsamäe põlevkivitööstuse (Rootsi kiviõlikonsortsium) direktor. Poliitikaga ei tegelnud ta kogu oma elu vältel. Schiffer suri 1970. aastal Rootsis. Anton Pank, kelle isa oli vedurijuht, oli oma iseloomult boheemlane. Teda huvitas luule ja ta oli neil aastatel Igor Severjanini vaimustatud deklameerija. Severjanin oli oma luuletustes hingesugulane meie Henrik Visnapuuga ja need kaks olid suured sõbrad. Visnapuu tõlkis Severjanini luuletusi eesti keelde ja Severjanin Visnapuu

ümädest mõnesid vene keelde. Severjanin elunes Eesti ajal Virumaal kuskil Toila kandis, kuid hilisematel aastatel kadus silmapiirilt. Pank omas seltskondlikke huvisid ja ilmselt oleks ta tahtnud klassi „võitlustes” kaasa löua. Jäi mulje, et selles takistasid teda ta sõbrad Schiffer ja Sirk. Tal ei olnud vist ka tahtmist oma priimuse positsiooni kõikuvale pinnale viia. Nii ta oli oma väljendustes tagasihoidlikum või ettevaatlikum, kui tema temperamendist seda oleks eeldada võinud. Aastaid hiljem lõpetas ta Tartu ülikooli majandusteaduskonna ja oli peaaegu kogu Eesti Vabariigi kestel Eesti Panga ametnik. Poliitikaga ta ei tegelnud ka hilisemal ajal mitte. Anton Pank suri 1961. aastal Austraalias.

Artur Sirgu vanematel oli Järvamaal Lehtse raudteejaama läheduses Pruuna külas talukoht. Ta oli eespool mainitud kahest õpilasest pisut lühem, alati hästi lõigatud ja kammitud pisut pikavõitu linalakkjuustega. Oma väljendustes oli ta täpne ja tasakaalukas. Tema vastused koolitahvli ees olid selged, lühikesed ja kindlad, kogu tema esinemine oli laitmatu. Ma ei mäleta ühtegi juhtu, et Sirk klassi vaidlustes oleks sekka löönud või üldse sõna võtnud. Nii võiks öelda, et ta oli teataval määral klassi erak. Kui siis vahel mõtlesin, mis meist kellestki tulevikus võiks saada, siis Sirgu kohta oli mul kujunenud arvamine, et temast tuleb kas sõjaväelane või valipolitseiametnik. Need ametid just nagu sobisid minu meelest temale kõige enam. Sirk oli klassis üks neist vähestest, kelle eraelust ja huvidest ei olnud minul midagi teada. Kokkuvõttes oli nende kolme elufilosoofia selge ja lihtne: õpilased on koolis selleks, et õppida ja mitte tegelda poliitikaga. Põhiliselt õige seisukoht.

Kokkuvõttes oleks õppetegevuse ja korra kohta reaalkoolis sellel sündmuserikkal revolutsiooniaastal eeldada võinud, et see kujuneb lünklikuks ja lühivaks. Olid ju meie mõtted mitmeti otsesest õppetegevusest kõrvale juhtunud – nagu seda oli revolutsiooni ja sõjasündmuste jälgimine ja neist isegi aktiivne osavõtt, muuhulgas Tallinna kooliõpilaste teostatud sõjaväelise patrull- ja vahiteenistuse kaudu Tallinnas – seda Eesti Vabariigi väljakuulutamise ja Saksa vägede sissemarsimise ajajärgul. Võis ka eeldada, et üldine korralagedus ja laostumine, mis igal pool meie ümbruses valitses ja süvenes, ka kooli elule oma mõju avaldas. Ei oleks olnud mingi üllatus, kui selles õhkkonnas kooliõpetajatega konflikte oleks tekkinud või õpilased koolis ja väljaspool kooli „revolutsioonilises vaimustuses” mõningate korra-rikkumiste või ulakustega hakkama oleksid saanud. Midagi niisugust aga reaalkoolis ei esinenud, ja kui piirduda meie klassi vaatlusega, siis valitses

seal terve töövaim kooliaasta algusest kuni lõpuni. Küllap olid siin mitmed mõjuvad tegurid. Esijärjekorras koosnes Tallinna Peetri Reaalkooli õpetajaskond vilunud ja kohusetruudest pedagoogidest ja kool oli selle poolest tuntud juba vanast ajast. Kooliõpetajad mõistsid ka revolutsioonilises õhkkonnas oma autoriteeti säilitada. Meie klassi koosseis oli aastatelt küllalt vana ja intelligentne, et aru saada hariduse tähtsusest ja ka sellest, et kui meie ise tragid ja edasipüüdlikud ei ole, siis võivad välissündmused meie õpinguid takistada või need isegi katkestada. Sellepärast tegime omalt poolt ka kõik, et õppetegevus normaalselt käigus hoida, ja rühkisime ka tol aastal vastu kooliatestaatidele ja kevadele.

VÄLJASPOOL KOOLISEINU

Kuna minu isa oli poliitikategelane ja oli poliitilise tegevusega seotud varahommikust hilisõhtuni, siis olin ka mina poliitikast nakatatud ja kuulasin suure huviga isa seletusi või vaidlusi, kuhu aga juurde pääsesin. Ka ajalehelugemine oli minu harrastuseks. Esimese maailmasõja puhkemisest saadik aastal 1914. 1917. a. sügisel läks mulle kõige rohkem südamesse Eesti Maapäeva laiali aetud koosolek, mis toimus Toompea Valges saalis 28. novembril ja millest mul juhus oli pealtvaatajana osa võtta.* Mulle käis lihtsalt üle mõistuse, kuidas võis eestlaste hulgas leiduda inimesi, kes tulevad märatsedes uulitsalt ja ajavad laiali eesti rahva valitud kõrgeima rahvaesinduse. Enamlased tundusid mulle hullumajast väljapääsnutena, kes ei teadnud, mida nad tahtsid või tegid, ja kelle ainsaks sooviks näis olevat kedagi maha karjuda või verd valada. Esmakordselt läbis minu pead mõte, et rahvast ei saa valitseda üksnes ilusate sõnadega, vaid et riigi valitsemiseks on vaja ka kindlat kätt ja organisatsiooni. Varem olin olnud arvamusel, et selleks aitab juhtide ilusatest miitingukõnedest ja et edasi läheb kõik rahva huvides justkui nõiaväel paremuse suunas.

Tallinna kolides elasime isaga Kaupmehe tänava majas nr. 11 teisel korral ning lõunat sõime Nikolai Kanni perekonnas. Kui ma ei eksi, oli meie korter neljaruumiline ja üüritud koos mööbliga. Uueks aastaks aga kolis ka ema Tallinna ja me üürisime endile kaheksatoalise korteri dr. F. Akeli majja Roosikrantsi tänav nr. 10. Minu isa ja Nikolai Kanni sidusid juba

siis sõprusidemed. Kann oli Vene keisririigis esimene eesti rahvusest riikliku keskkõppeasutuse (Tallinna Peetri Reaalkool) direktor ja tema määramine sellele ametikohale ei toimunud ilma raskusteta. Minu isa käis tollal Vene Riigiduuma saadiku ja ühtlasi tema parteikaaslase (kadett), hilisegse Vene haridusministri krahv Ignatjevi juures Kanni ametisse-määramise asja korraldamas. Kannide perekonnas tutvusin ma ka Nikolai Kanni noorema venna kapten Peeter Kanniga, pärastise koloneli ja Eesti Vabariigi riigikohtunikuga. P. Kanni mundrit ilustasid ülikooli lõpetamise märk ja Püha Jüri valge ohvitseririst. Viimane oli Vene sõjaväes haruldus ja eestlastest olid selle aumärgi vahvuse eest saanud Vene-Jaapani sõjas aastail 1904–1905 ainult kapten Eduard Villmann ja maailmasõjas neli Eesti ohvitseri. Piilusid seda aumärki ja kuulasin kapten Kanni lugusid aukartuses ja rahvuslikus uhkuses. Peeter Kann armastas kõnelda Eesti rahvusväeosade organiseerimise vajadusest ja mitmel puhul tarvidusest innunata ka eesti keskkoolide vanemate klasside õpilasi meie kodumaa kaitsmisele sisemise vaenlase, s. o. enamlaste (kommunistide) võimuharimise võimaliku katse vastu. Kui olime juba lähemalt tutvavateks saanud, andis Peeter Kann mulle mõista, et ta on neis küsimustes ühenduses kooli võimlemisõpetaja Anton Õunapuuga. Õunapuu oli noor sportlane ja tema lahisaamine õpilastega hea. Tema õppekavas kuulus tollal ka sõjaväeline kasvatus, mis sisult ei olnud enam kui vaid püssivõtted ja marssimine jms. Nähtavasti oli kapten Kanni Õunapuuga ka minust juttu olnud, sest kuuld 1918. aasta algul tegi Õunapuu minuga juttu, kas ma püssi ka lasta oskan. Vastasin, et sain juba neljateistkümnenaastaselt jahipüssi ja mõistan seda ka käsitseda. Samaaegselt ajasin kõrvad kikki ja ootas, kas Õunapuu mulle midagi rohkemat ütleb või küsib. Õunapuu vaatas mulle teraselt silma ning päris siis, et kuidas oleks lugu kroonupüssiga. Kas ma oleksin nõus tema korraldusi kõhklematult täitma? Mulle oli korraga selge, et selle jutu taga on kapten Kann, ja nii ma vastasin kindlalt, et olen nõus. Samal ajal tundsin, et kuulun sellest momendist peale ühte vandeseltskonda, ja kogu minu elu sai justkui uue suuna ja eesmärgi. Varsti pärast seda jõudis minuni – kustkaudu, ei mäleta – kuuldus, et sõjaväepüsse ja laskemoona kuhutatavat reaalkooli hoonesse ja et need olevat peidetud vanade geograafiakaartide rullide sisse. Kas sellel jutul oli mingit sisulist alust või oli see ainult minu sõprade ja minu ettekujutuste taustal esilekerkinud pilt, ei mõista ütelda. Igal juhul, keegi meist neid minu teada seal näinud ei olnud. Ei mäleta ka, kust meile realistidele mõned päevad enne Eesti iseseisvuse

* Vt. Mari Raamoti „Mälestustes” ptk „Maapäev kuulutab enda kõrgemaks võimuks”.

väljakuulutamist (24. veebruaril 1918) kroonupüssid ja padrunid pihku siginesid. Kuid korraga nad meil käes olid. Reaalkooli õpilaste sõjaväeliseks üldjuhiks määrati Anton Õunapuu poolt täiendusklassi õpilane Kurt Linneberg, pärastine kaptenmajor ja Eesti Vabariigi Mereväe Staabi ülem. Kui paljusid Õunapuu meie seast niisuguseks olukorraks üksikult ette valmistas, ei tea, kuid mingisuguse vanderühmana meie „üleštõus“ ei toimunud, tegutseti lihtsalt klasside kaupa.

EESTI VABARIIGI SÜND

23. veebruaril sain korralduse ilmuda püssiga-padrunitega reaalkooli hoonesse. Seal oli juba üksikuid kaasõpilasi ees ja neid sigines pisitasa juurde. Ei tulnud kaua oodata, kui teatati, et Tallinnas on alanud eestlaste sõjaline üleštõus ja et Eesti juhtkond kolib reaalkoolile diagonaalis üle uulitsa olevasse Mõisnikkude Krediitkassa hoonesse (pärastine Eesti Maapank) ja et see hoone tuleb otsekohe oma kätte võtta ja seda kaitsta. Tormasime, püssid käes, reaalkoolist välja ja esimene, kellele ma koos ühe kaaslasega vastu sattusin, oli üks „Estonia“ teatri suunast tulev hambuni relvastatud Vene madrus. Enne kui see veel midagi paha aimas, hüppasime talle lähemale, lõime püssid palge ja nõudsimel relva mahaviskamist. Madrus oli kõigest niivõrd rabatud, et heitis püssi käest ja andis oma üle rinna seotud kuulipildujalindid padrunitega meile üle. See oli mulle esimeseks relvastatud vahejuhtumiks ja ma mõtlesin, et kui ka edaspidi nii lihtsalt läheb, ei ole sõjamees olla sugugi mitte halb. Nii jäin ma välisvalvesse, ja mis vahepeal pangamajas sündis, seda ma oma silmaga ei näinud. Ei mäleta ka seda, kas realistid jõudsid sellesse pangahoonesse esimestena või leidsid nad seal eest juba teisi üksusi. Samuti seda, kas Eesti juhtkond oli seal juba ees või kolis see sinna, kui hoone oli sõjaväelise kaitse alla võetud. Varsti pärast seda kihas maja ümber sagimine ja elav tegevus. Kuskilt toodi relvi ja neid jagati samas vabatahtlikkudele välja. Igal juhul oli see maja samal õhtul või järgmisel päeval koos selle kõrval asuva pärastise Eesti Panga majaga Eesti Ajutise Valitsuse asukoht, kust anti igasuguseid korraldusi.

Kuigi kogu linnas valitses veel üldine segadus, tõmbasid Vene sõjalaevade madrused siiski oma üksused 23. veebruari õhtul kesklinnast välja sadama piirkonda ja ka Vene sõdurid kadusid linna tänavatelt. Õhtul sattusin mingisuguse segasalga koosseisus gaasivabriku piirkonda. Seal oli

juba ühned väike tulevahetus madrustega, kus kuuenda klassi realist Muiznik sai surma ja realist Felix Kallis haavata. Lamasime rivis gaasivabriku lähedal ja minu naabriks oli pärastine tuntud bassilaulja John Reintam, kes tänaseni kinnitab, et seal algas meie kahe tutvus, kuigi minul ei olnud aega taltal tema nime küsida või teda mäletada. Siis viis mingi korraldus mind tagasi reaalkooli hoonesse, kus esmakordselt nägin meie kooli vanemate klasside õpilasi relvastatutena ja juba klasside kaupa rühmadesse korraldatuna. Kell võis olla kahe-kolme paiku öösel. Saime teate, et madrused on tunginud Tartu maantee piirkonda. Tuli korraldus see piirkond madrustest puhastada. Rivistusime viiekaupa ritta ja marssisime, püssid õlal, selle piirkonna läbi umbes tunni ajaga, misjärel siirdusime tagasi reaalkooli hoonesse, kus tukkusime või magasime keskhommikuni. Olime kogemuste puolest vaesed, ja mingit tegevusplaani meile ei seletatud; tõenäoselt seda ühtegi ei olnudki. Mingit maakuulamist ja muid ettevaatusvahendeid meile ei kasutanud, ja kui seal tõesti oleksid madrused meid oodanud ja meie uulitsa keskel sammuvale kolonnile tule avanud, oleksid meie üksuse tüüristid väga kurvad olnud. Õnneks me seal madruseid eest ei leidnud ja kõik oli tühi ning vaikne.

24. veebruari hommikul oli ilus päikesepaisteline ilm. Hiljuti sadanud lumi oli veel puhas. Saksa väeosad olid Tallinnale lähenemas. Kardeti aga veel madruste rünnakut või Tallinna reidil seisvate Vene sõjalaevade tule avamist linnale. Keegi oli tulnud mõttele, et tuleb meie sõjaväelist jõudu madrustele demonstreerida ja et selleks on kohane reaalkooli relvastatud õpilaste marss Kadrioru suuna, et see oleks sõjalaevadelt nähtav. Rivistusime kaheksaüksikult ja marssisime jällegi kolonnis Narva maanteelt alla Kadrioru. Meile avanes ilus ja huvitav vaade sadamale ja laevadele. Puhkasime pisut Kadriorus ja marssisime siis vahejuhtumiteta tagasimarsile linna. Jõudes Viljandi raudteestõidukoha lähedale, nägime esimest Saksa luurelennukit, mis tuli aeglaselt üle linna edela poolt, keerutas üle sadama ja kadus jälle tundud teed. Vene sõjalaevadelt avati lennukile suurtükituli. Lennuk oli ümbritsetud valgete suitsupilvekestega, mis tekkisid kahurimürskude tõhkemisest, kuid ükski neist lennukit ei tabanud. See oli justkui signaaliks Vene laevastiku lahkumisele reidilt. Samal ajal ilmus Narva maanteel nähtavale meile vastu sõitev Saksa jalgratturite kompanii. Sakslased aga ei jäänud mitte keset uulitsat kolonni, nagu meie seda tegime, vaid ruttasid uulitsa servale, majaseinte ääres endale ootamatuste vastu kaitset otsides. Meile tundus sakslaste hoiak koomilisena, kuid küllap tundus sõjas vilunud

sõdurile meie teguviis veelgi kummalisem. Marssisime tagasi reaalkooli. Teel teisi Saksa sõjaväeüksusi meile vastu ei tulnud. Saanud varsti loa rivist lahkuda, suundusin Peetri platsile (hiljem Vabadusplats). Seal algas parajasti Saksa husaaride defilee. Üks Saksa kõrgemaid ohvitseri oli seal ratsa teiste ohvitseride saatel ja laskis Roosikrantsi uulitsa suunast tulevaid eskadrome endast mööda liikuda, sealjuures eskadroni ülemaid kättpidi tervitades või tänades. See viimane oli mulle uudiseks. Sakslaste rivi oli eeskujulik. Pikkade piikidega, mütside ees suuri musti pealumärke kandvad husaarid oma hästi puhastatud hobustel jätsid sügava mulje. Rahvast oli tihedalt kogunenud neid vaatama ja kõik võisid nii lähedale astuda, kui soovisid. Seda võimalust ei jätnud meie saksa soost daamid kasutamata ja nad kallistasid sakslaste hobuseid. Kuhu husaarid Peetri platsilt edasi ratsutasid, ei tea, küllap neile määratud majutuspaikadesse.

Olime veel paar päeva reaalkooli hoones kasarmeeritutena ja magasin klassides põrandal. Siis saime korralduse valveteenistusse asuda Pika Hermannini torni läheduses raudteejaama poole orgu ehitatud sõjaväe varustusladude juurde. Seal oli mitmesugust Vene sõjaväe mahajäänud riidevarustust ja rahvas kippus sealt „soomust“ tegema. Umbes nädala pärast korjati meilt püssid ära ja alustasime jälle tavalise kooliõpilase elu. Enne seda andis Anton Õunapuu mulle ühe Jaapani sõjaväepüssi ning tsinkkastitäie padruneid, 300 tüki. Ütles, et need on registreerimata ja käskis mul kõik oma äranägemise järgi ära peita, lausudes, et ehk tuleb aeg, kus neid jälle vaja läheb. Peitsin need Roosikrantsi elukoha keldrisse ja sakslaste lahkumisel 1918. aastal ilmusin nendega välja. See oli viimane korraldus, mille ma Anton Õunapuult omakaitsealasena sain. Vabadussõja algul siirdus ta vabatahtlikuna Kalevi Maleva ridadesse, kus ta ka langes 2. aprillil 1919 Suur-Bereznjuki küla lähedal.

Meie uude Roosikrantsi tänava korterisse olid allüürnikkudeks kolinud alampolkovnik Johan Laidoner ja polkovnik Raudsepp. Laidoner kadus Saksa okupatsiooni tulles Petrogradi, kuna polkovnik Raudsepp arvas, et tal ei ole midagi karta, ja elas esialgu meil edasi. Tallinnas pandi maksma öine liikluskeeld. Kord juhtus nii, et olime kahekesi Raudseppa teel saunast koju. Aeg oli lubatust pisut üle läinud ja Saksa sõjaväepatrull võttis meid kinni ning viis komandantuuri. Seal aga ei juhtunud meiega midagi, vaid meie isikud tehti ainult kindlaks ja selle järel saadeti meid trahvimata koju. Peatselt läks ka Raudsepp Venemaale, kust tuli tagasi alles pärast Vabadussõda.

KLASSI LÕPUPIDU

Klassi lõpul 1918, enne reaalkooli atestaatide kättesaamist korraldasime oma klassi lõpupeo minu vanemate Roosikrantsi tänava korteris.

Selles vanuses olid meie tutvused õrnema soo juures kaunis kesised, kuid otsus oli, et need, kellel need on olemas, kutsuvad ka oma tuttava tütarlapse peole. Üks meist, kellel tollal oli juba väike kuramaaž ühe kena naisekuga, oli Artur Sirk ja nii oli ka tema daam peol. Mulle on jäänud meelde isegi selle tütarlapse nimi. Tollal kehtinud politseitunni pärast kehtisid peod hommikuni. Kui see siis lõppeks saabus ja öine liikluskeeld oli lõppenud, leiutas keegi meist, et oleks tore minna Lasnamäele varajast kevadhommikut nautima. Haarasime ideest kinni ja varsti olimegi Lasnamäel. Seal Lasnamäe serval siis jalgu kõlgutades ja nautides avarat vaadet merele, tegi üks meist ettepaneku, et ilusaks ja sobivaks lauluks oleks valitud laul, mis algab sõnadega:

Üks linnuke seal oksa peal,
ta tõstab rõõmsalt oma häält ...

Laulu refrään on:

Sirk-sork, sirk-sork ...

Artur Sirk tütarlapse nimi algas ka s-tähega ja oli ühesilbiline ning sõna „sork“ lähedane. Nii asendasime sõna „sork“ selle tütarlapse nimega, ja siis ka hiljem narrisime Sirk tütarlapse lauluga. Egas sellest tuli ei tulnud.

Iga poliitiline tegevus Eesti Ajutise Valitsuse liikmena oli kujunemas põrandaaluseks ja Tallinnas elamine oli talle muutunud hädaohtlikuks. Minu aja saabus suvine koolivaheaeg, ja nii kolis kogu meie perekond Tallinnast tagasi meie pesasse – Tartu lähedale Sahkapuu tallu.

TARTU JA TALLINNA VANGLAIS

19. veebruaril 1918 moodustati Eesti Päästekomitee. Selle kolmest liikmest üks – Jüri Vilms – tabati Soome lahe ületamisel ja lasti sakslaste poolt maha. Konstantin Päts arreteeriti Saksa okupatsioonivõimude poolt ja saadeti

Leedu territooriumil asuvasse vangilaagri. Kolmas liige – dr. Konstantin Konik – säilitas algul vabaduse ning asus poliitilistel kaalutlustel suvitama meie Sahkapuu tallu.

Sahkapuu oli 1918. a. suve esimesel poolel kohaks, mida külastasid nii noored vabariigi poliitikud ja sidemehed kui ka sõjamehed, nagu kindralid Andres Larka ja Ernst Põdder. Siit juhtis isa ka ülemaalist salajast rahakorjandust võitluseks meie iseseisvuse eest. Mina olin lõpetanud Tallinna Peetri Reaalkooli kuuenda (eelviimase) klassi, ja kasutasin kooliõpilase isikutunnistust, tegin paar reisi Tallinna ning toimetasin ühe-teise kirja või teate ka Tartu.

13. juulil toimus Sahkapuul konspiratiivkoosolek, millest võttis osa salaja Sahkapuule sõitnud kindral Põdder. Järgmisel ööl magasime kindral Põdderiga kahekesi ühes toas. Saabus teade, et Tartus on algamas või juba toimub haarang Eesti tegelastele. Põdder lahkus ja isa kadus põranda alla. Samal päeval toimus talu põhjalik läbiotsimine Saksa võimude poolt. Dr. Konik elas abikaasaga Sahkapuu koolimajas ja seal läbiotsimist ei toimetatud. Selles ärevuses oli üks rull eelmise päeva nõupidamise dokumentidega jäänud isa kirjutustoa olevasse raamatukappi. Ema märkas seda, kui läbiotsijad olid majja astumas, ja sai teenijale ütelda, et too selle rulli kõrvaldaks.

Tüdruk oli haaranud rulli ja väljunud sellega maja aiapoolsest uksest ning peitnud selle vabarnapõõsastesse. Läbiotsijad lahkusid, leidmata vähematki kahtlast.

Dr. Konik arvas nüüd, et mingeid põrandaalusesse tegevusse puutuvaid dokumente ei või enam Sahkapuule jätta, kuid neid tuleks hoida kättesaadavas kauguses, kuna ka minu isa peidukoht oli läheduses ühe sauniku majas. Konik saatis mind meie usaldusmehe Räisa talu peremehe Peeter Väljaotsaga nõu pidama. Väljaots leidis dokumentidele hea peidukoha oma aida põranda all. Samal õhtul (14. juulil) sammusime Konikuga ettevaatlikult Räisa poole, Konikul dokumentide rull hõlma all. Kogu tee ei vahetanud me sõnagi, kuid jälgisime teravalt ümbrust. Talus oli Räisa Peeter nii korraldanud, et me seal peale tema enda kedagi ei kohanud. Peitsime salajase materjali Räisa talu aida alla. Kõik õnnestus. Koduteel oli Konik jutukas ja täis usku Eesti vabasse tulevikku.

15. juulil olime Konikuga kahekesi teel Sahkapuult Tartu. Konik tahtis kuulda-nähä, mis vahepeal oli Tartus juhtunud, võimalik aga ka, et mõnda korraldust edasi anda või teadet vastu võtta. Minu ülesanne oli olla

kutsariks, ja kui Konikuga peaks midagi juhtuma, siis olla teate toojaks või käskjalaks. Meie pruun, lühikeseks lõigatud sabaga kõrb Minna vedas äärikides „pikklauda“ – meie külavahetele sobivat sõiduvankrit, mis oli tallal eriti mõisavalitsejate hulgas armastatud sõiduk. See ei olnud päris lihtne pikklaud, vaid sellel oli korvis kaks kõrvuti istet ja kolmas sõitja mahtus keskele lauale.

Ümber poolele teele jõudnud, nägime juba tükk maad ette, et meile tuleb vastu sõiduk, milles istuvad üks Saksa sõjaväelane ja teine erariides isik, kes juhib hobust. Konik mainis, et küllap sõidavad Sahkapuule jälle mõnda läbiotsimist toimetama, ja arvas, et on päris hea, et meid seal jalus ei ole. Meie kohale jõudnult sõiduk peatus ning sealt päriti, kes me oleme. Erariides mees kõneles ka eesti keelt. Ütlesime mõlemad õige nime, sest olime veendel, et vähemalt erariides mees teab, kellega on tegemist. Tuhjad pidasid siis omavahel pisut nõu ning sõjaväelane teatas, et ta tuleb meiega kaasa, kuna erariides isik sõitis üksinda edasi. Sõjaväelane võttis dr. Koniku istme endale, Konik istus meie ette ja minule jäid endiselt ohjad. Meil Konikuga keelati omavaheline eesti keeles kõnelemine. Sõjaväelane ise oli sõnakehv, ja nii jõudsime Tartu linna. Mõtlesin, et sõidan Kivi tänavale 2 asuva „Eestimaa“ sissesõiduhoovi, kus meie hobune tavaliselt seisis. Seal oleks igaüks märganud, et meiega ei ole asjad korras. Kui soovisin Raekoja tänavalt paremale käänata, sekkus sakslane ja käskis otse edasi sõita. Nii ületasime Emajõe Kivisilla. Oli tunne, et oleme arreteeritud või et ees seisab ülekuulamine, kuigi meile sellest ei kõneldud. Peast käis läbi mõte, et kui üle silla jõudes tuleb järgmine pööre teha paremale, siis oleks see tähtendanud vangimaja, kui vasemale, siis oluks tegemist Karlova tänav nurgal (hilisemas kunstikool Pallase majas) asuva *Feldpolizei*'ga. Mõttegipärast tundus sümpaatsemana välipolitsei – see sihtis enam ülekuulamise kui vangistuse poole. Tuligi korraldus pöörata vasemale, s. o. *Feldpolizei*'sse. Mõtlesin siis intensiivselt vastustele, mida mul tuleb anda, kuigi need kõik olid varem kodus ära õpitud ja nii koduste kui ka dr. Konikuga üle korratud. Nii oli neid vaja veel ainult liigne kord peast läbi lasta. See tegi sõidu imelühikeseks. Pidin seletama, et mul ei ole aimugi, et Konik või keegi teine Sahkapuul poliitikaga tegeleb, ja et Tartu-sõidul olen ainult dr. Koniku kutsariks. Miks Konik Tartu sõitis, ei tea, kuid sain aru, et ta tahab külastada mõnda kolleegi. Ise soovisin külla minna paarile klassivennale.

Feldpolizei's ei järgnenud aga mingit ülekuulamist. Korrapidajaohvitser

registreeris meie nimed, kirjutas välja mingi tähekeste ja andis meid üle kahele sõdurile. Need võtsid meid oma hoole alla. Hobune jäi *Feldpolizei* hoovi ja meie neljakesi suundusime jalgsi Jaani tänava poole, kus asus Tartu vangla. Kuna sõdurid olid püssidega ja meie suund oli Tartu vangla, siis „Werner” kohviku läheduses vastu tulevad tuttavad olid meid jälginud, kuni kadusime vangla ukse taha. Vanglasse sisse astudes oli olukord kuidagi tuttav ja silme ette tõusid isa külastamised Viljandi vanglas, kuigi olin tollal alles viieaastane, nimelt aastal 1905. Vangla kantseleis toimus kõik kiiresti: meilt mõlemalt võeti ära esemed, mis meie taskutest leiti, nagu taskunuga, pisut raha ja isikutõendid. Vist mõõdeti ka pikkust. Edasi talutati meid poolpimedat koridori mööda ühte samal majakorral asuvasse kambrisse. See oli küllalt ruumikas, kuid ilma igasuguse voodi või mööblita ja mõjus kuidagi koristamata ja räpasena. Väljaspool oli akna ees laudkast, mis oli pealt lahtine, nii et nägime taevavalgust. Päikese järgi otsustasime, et see kamber asub vangla hoovipoolsel küljel. Vangla personali käitumine oli seni olnud asjalik ja viisakas.

Dr. Koniku esimeseks mureks oli mulle korrata, mida tuleb oodataval ülekuulamisel ütelda. Pidin seletama, et dr. Konik on minu teada Tallinna arst, kellel on suur patsientuur, ja et ta tuli oma abikaasaga meile suvitama, kuna Tallinna lähedal suvitades ei oleks patsiendid talle rahu andnud. Et Konik poliitikaga tegeleb – seda ma ei tea, kuna minu isal ei ole kombeks poliitikaküsimusi perekonnas arutada. Meie söögilaua jutuaineteks on olnud ainult talupidamisega seotud küsimused. Minul endal jälle ei ole muid huvisid kui kooliskäimine ja koolisõpradega vaba aja veetmine. Kus isa viibib, sellest ei ole meie perekonnal vähimatki aimu. Tahaksime seda ise meeeldi teada. Konik hoiatas veel, et kui meie kambrisse veel kedagi juurde pannakse, siis ei tohi seda inimest usaldada vaatamata sellele, kes ta on või mis ta kõneleb. Kui tulija peaks sõimama sakslasi, siis tuleb vastata, et parem sakslased kui venelased. Tuleb tagasihoidlikult sakslasi kiita.

Vahepeal oli ajanäitaja jõudnud kuue või seitsme peale õhtul ja oli kuulda, et jagatakse toitu. Meil oli ka nälg ja me ootasime kannatamatult ukse avamist. See avatigi ja kaks vangi koos vahiga seisid suure anumaga ukse taga, et meile toitu anda. Saime kumbki tükikese leiba ja „katelokiga” (sõjaväes tarvitusel olev plekist sõduri-supinõu) suppi. See pidi olema peedisupp, kuid tegelikult oli kuum vesi, milles ujus peeditaimekesi, vist loomapeedipõllu harvendamise saadus. Supp meile kummalegi ei maitsenud ja me ei suutnud end sundida seda süüa. Leivatükikesega aga kuštutasime

siis, kuigi leib oli maitsetu ja tehtud ei tea mis jahude segust. Anti ka suhkru- või viljakohvi või kuuma vett, mida leiva kõrvale rüüpasime.

Oli saabunud videvik. Saime kumbki tugevalt tarvitatud viltmati ja rätikute teki pealevõtmiseks. Olime juba põrandal pikali ja ma kordasin meelest seletust eelseisva ülekuulamise jaoks. Jälle klõbistati võtmeaugus ja sisse lasti üks kõhnavõitu, nii 25–30-aastane mees. Konik müksas mulle külge, mis tähendas, et pea nüüd suu. Tulija ütles oma nime, küsis paari sõnaga, kes meie oleme ja kui kaua ja mispärast istume. Vastasime, et meid alles täna aresteeriti, et oleme üle kuulamata ja et meile ei ole mingit süüdistust esitatud. Arvame, et tegemist on mingi eksitusega ja et homme saame vabaks. Uustulnuk hakkas oma magamisaset sättima ja lahti riietuma, kusjuures vandus vahetpidamata sakslasi. Olgu mainitud, et tol ajal sakslasi ettevaatuse pärast võõraste juuresolekul ei söimatud. Konik müksas mulle jälle külge ja katsus sakslaste tegevust ühes ja teises asjas kontrollida, vabandades sõjaaegseid raskusi. See kestis tükk aega, kuni olime kõik väsinud ja soovisime uinuda. See ei olnud aga nii kerge, sest meid kõiki kolme asus ründama uus vaenlane, kellega meie, vähemalt dr. Konik ja mina, ei olnud arvestanud. Need olid lutikad ja prussakad, kes jooksid üle käsivarte, rinna ja näo. Siiski nõudis väsimus oma osa, ja nii saime ka magada. Hommikul ärgates olime aga väsinud ja tülinud, ning oli vastu meelt mõelda, et ees seisab ülekuulamine. Hommikul vara toodi meile kuuma vett või kohvi ja anti päevaportsjoniks tükk leiba – nagu eelmisel õhtul. Kaalult võis see olla ehk pool naela. Nälg oli justkui kadunud ja suhtusime kõigesse ükskõikselt. Meie kaaslane sõimas endise hooga sakslasi, kuid meie Konikuga ei viitsinud temaga palju maid jagada. Mõtted maandusid ikka jälle ülekuulamisel. Siis klõbises uksevõti ja arvasime, et nüüd see ülekuulamine nüüd ongi. Valvur ei kutsunud aga meid, vaid meie kaaslast – õeldes, et käsk on teda kantseleisse viia. Sealt tuli ta paari tunni pärast jälle tagasi meie kambrisse. Kohe, kui jäime Konikuga kahekesi, kinnitasime teineteisele, et meie kaaslane on nuuskur ja et jätkame temaga kõnelemisel senist taktikat. Meie kahtlust kinnitas natukese aja pärast ka vangivalvur, eestlane, kes ütles Konikule ukse vahelt kolm tähendusriikast sõna: „Pidage omavahel suud.”

Lõunat anti võrdlemisi varakult ja see koosnes peedisupist – peedi harvendusel saadud taimedest, mis keedetud nii, nagu neid Jumal kasvatanud. Nüüd aga järgnes üllatus, mis jääb küll elu lõpuni meelde – uks avanes ja valvur kandis sisse igat sorti toite, ja sellisel hulgal, et ei näinud

lõppu tulevat. Selgus, et Tartu seltskonnas oli meie arreteerimine saanud teatavaks, ja kuna oli üldiselt teada, et vange näljutati, siis oli tervelt seitse perekonda saatnud meile lõuna ja igaüks nähtavasti arvestusega, et me olime juba päeva söömata. Kahjuks pole ma kõiki toidusaatajaid saanud tänada, sel lihtsal põhjusel, et meile ei öeldud nende nimesid. Rõõm oli kahekordne, esiteks tundsin end sellest momendist alates mitte nii mahajäetuna ja teiseks oli puhtfüüsiline rõõm. Tükk aega söönud, manitses Konik kui arst meid hoiduma liigsöömisest (lätlane oli ka meie külaline), kuid siiski „söömapidu” jätkus ja Konik oli, kui õigesti mäletan, esimene, kes liigsöömise all hiljem kannatas.

Asutasime nüüd juba teiseks ööks magamajäämist, kui kuulsin kuskilt ema hüüdu, mis tuli justkui läbi akna. Hõikasin talle vastu. Kas ta seda kuulis, ei osanud arvata. Nii teadsime Konikuga, et ka minu ema on vahepeal arreteeritud ja asub samas hoones. Järgmise, s. o. kolmanda päeva hommikul käsutati kõik kolm – dr. Konik, ema ja mina – ühises rongkäigus vanglast *Feldpolizei*'sse ülekuulamisele, kuna meie kambrikaaslane viidi juba tund-paar varem ära. Minu ülekuulajaks oli üks Saksa ohvitser. Ülekuulamine oli korrektne ja lühike, ning vastust tuli anda just neile küsimustele, mis mul olid ette pähe tuubitud. Sealjuures näis mulle, et pearõhk langes sellele, et ma oma isa peidukoha üles annaksin ja üles tunnistaksin, et olen isa või dr. Koniku ülesandel kellelegi kirju edasi kandnud. Isa peidupaika ma „ei teadnud” ja kirjakandmise suhtes tegin end lolliks, püüdes vigasest saksa keeles korduvalt selgitada, et ma ei ole kirjakandja, vaid koolipoiss. Tundus, et seda viimast jutustasin nii tõetruult, et kasutasin hiljem sama juttu Tallinnas pikemal ülekuulamisel, ja samuti hea eduga. Ülekuulamine lõppes minu vabakslaskmisega, kuna dr. Konik ja ema viidi pärast ülekuulamist tagasi vanglasse.

Feldpolizei'st välja tulles mõtlesin, et küllap nad eeldavad, et astun esimese asjana isaga ühendusse või viin meie vangistamise uudise isa poliitilistele tuttavatele. Ja et küllap nad panevad mulle saba taha ja jälgivad, kuhu ma oma sammud sean, ja hiljem vahest lämmutavad ka neid inimesi. Nii otsustasin üles otsida mõned oma kõige süütumad klassivennad või perekonnad, et neile oma äsjastest vanglaseiklustest jutustada, lisades, et isa asukohast on terve perekond väga huvitatud, kuid sellest pole meil aimugi. Ühes tuttavas perekonnas sõin toreda lõuna jne. Juba mõtlesin seada sammud Sahkapuu poole, kui mulle tänaval keegi erariides mees ligines ja eesti keeles ütles, et olen arreteeritud, ja käsutas mind uuesti

Feldpolizei'sse. Seal uut ülekuulamist ei järgnenud – kirjutati jälle mingi kiri ja püssiga sõdur viis mu tagasi vanglasse. Eest leidsin vanad tuttavad dr. Koniku ja politseinuhi. Nii olime jälle kolmekesi koos. Ei mäleta, kas dr. Konik oma ülekuulamisest midagi jutustas, kuid mina tegin seda suure avameelsusega koos kõigi üksikasjadega ja jutustasin ka sellest, kellel ja kus vahepeal kokku puutusin. Seletasin ka kui ülekuulamise nalja, et mind peeti kirjakandjaks. Lõpuks avaldasin arusaamatust, miks mind uuesti arreteeriti, sest ma ei mõistnud endale mingit süüd leida peale selle, et ma ei teadnud, kus mu isa viibib. Kuid et olen veendel, et ka minu isa ei ole midagi halba teinud. Dr. Konik, kes mu jutustust tähelepanelikult oli jälginud, leidis momendi, et mulle heakskiitvalt silma pilgutada, sest ta teadis nüüd täpselt, mida olin politseis seletanud. Jutt oli olnud niisugune, mis ka politseinuhile uut süüdistusmaterjali ei andnud.

Kokku viibisime selles olukorras Tartu vanglas, usun, seitse päeva. Politseinuhk istus kogu selle aja koos meiega, kuid ta viidi iga päev tunniks-paariks „ülekuulamisele” ja tuli siis neilt ülekuulamistelt endiselt sakslasi rõõmates tagasi. Ilmselt oli see mees oma nuhiülesannetes vilumatu. Pärast ohupatsiooni tehti selle mehe isik kindlaks, kuid kuhu ta jäi või mis temast sai, ei mäleta, sest järgnenud Vabadussõda ja muud huvitavad sündmused ei jätanud aega pisiasjadega tegelemiseks.

Ühel ohtupoolikul käsutati meid Konikuga jälle vangla kantseleisse, kuhu toodi ka minu ema. Seal ootasid kolm püssidega relvastatud Saksa sõdurit, kes võtsid meid endi hoole alla. Meile ei öeldud, kuhu meid viiakse. Kui aga olime jõudnud Lossi tänava nurgale ja meie saatjad pöörasid Lossi tänavale ja üles Toomemäe suunas, ei olnud kahtlust, et sammume Tartu raudteejaama. Jaamas seisis pikk segarong, mis näis koosnevat tühjatest kaubavagunitest ja milles oli ka üksikuid reisivaguneid. Meid käsutati ühte ühtselt kaubavagunisse. Sinna olid kinnitatud laudadest istepingid, kuid oli ruumi ka maas pikutamiseks. Mõne aja möödudes lahkus rong Tallinna poole, ja see suund oli meile kolmele meele järgi. Soldatid meist palju ei hoolinud. Nii võisime omavahel jutelda, nii palju kui soovisime, ja end nii mugavalt sisse seada, kui see võimalik oli. Ema seletas siis, mis vahepeal temaga oli juhtunud, ja meie Konikuga, mis meiega. Oli hea tunne, et olime kõik kokkulepitud joont pidanud, öö oli ilus, kuid riietusolukorrast tingitud oli meil kogu aeg külma peletamisega tegemist. Keskhommiku paiku jõudisime Tallinna ja jaamast suundus meie salk Vene tänavas postkontori läheduses asuvasse uurimisvanglasse.

Vangla kantseleis kordus sama toiming mis vastuvõtmisel Tartu vanglasse. Seekord aga mahutati meid maja kolmandale korrale ja igaüks eri kambrisse. Kambrid olid väikesed. Magamiseks olid need varustatud redelitaoliste naridega. Viimane tuli hommikul üles tõsta, nii et selle jalutsiots oli päeval kinnitatud lae alla seina külge. Raskus seisnes aga selles, et kambris puudus taburet või tool istumiseks. Narile oli ette nähtud kott või mingi matt, kuid need puudusid – kuulu järgi olid need 1917. a. revolutsiooni algul „pidulikult“ ära põletatud, ja sakslased ei näinud vaeva uute muretsemisega. Asetasin siis ööseks külje alla püksid ja kuue. Nari pulkade vahed olid suured, ja nii oli magamine keeruline ja väsitav ning hommikul valutaskid kõik kondid. Kuna tekki ei olnud ja ka aknaklaas puudus, siis oli öösiti külm. Nii haigestusin ma oma tugevale tervisele vaatamata juba paari päeva pärast ja palavik oli silmanähtav, kuigi keegi seda ei mõõtnud. Vangla administratsioon, kes seni oli meie vastu vähemalt väliselt ükskõikne olnud, tegi korraga minu olukorra kergenduseks kõik, mis sai: mulle lubati nari ka päevaks alla jätta, muretseti magamismatt või kott ja korrapidaja valvur oli isegi nii julge, et lubas mu emal mind külastada, millega valvur ennast ilmselt hädaohtu asetask. Ema oli ülejäärmises kambris ja Koniku kambrist pidi asuma meie vahel. Haigus möödus paari päevaga, kuid nari jäi kogu minu vanglasviibimise ajaks alla ja ma võisin sellel pikutada või istuda oma soovi kohaselt. Vanglatoitu söime kõik kolm ainult paar esimest päeva. See oli siiski Tartu vanglaga võrreldes pisut parem. Puudus peedisupp, mis oli asendatud kord päevas antava silgusupiga, milles heal juhul ujusid ka mõned kartuli-või silgutükikesed. Kas sakslaste loal või ainult vangla administratsiooni teadmises olid sõbrad asja nii korraldanud, et meile kolmele toodi iga päev lõunasöök „Kuld Lõvi“ hotellist, mis oli tollal Tallinna parimaid hotelle.

Elul ei olnud enam midagi viga, välja arvatud see, et puudus vabadus. Puudus teadmine, kui kaua tuleb kinni istuda, ja ei olnud võimalust kellegagi kõnelda, mõtteid vahetada või midagi lugeda. Aja surnukslöömise raames asusin siis veerima seintel leiduvaid vangide nimesid ja roppe värsikesi. Peamiselt aga otsisin lutikaid. Prussakaid siin polnud ja lutikad olid kavalad end päevaks ära peitma, kuid jahisaagi üle ei võinud siiski nuriseda.

Olin revolutsiooni ajal lugenud Vene oktoobristide juhtiva tegelase vürst Kropotkini mälestusi „Revolutsionääri märkmed“ (*Zapiski revolutsionera*). Selles raamatus jutustab vürst Kropotkin muuseas, kuidas ta tsaariaegses vanglas istudes pidas teiste vangidega ühendust seinale või veetorudele

koputamise teel. Raamatus on juttu ka sellest, kuidas vastav tähestik oli kinnitatud. Kui koputada ahjule, tuli teiselt poolt vastus. Nii see läbikäimiseviis oli rakendatav ka meie vahel. Puudus ainult vastav tähestik. Selle kombineerisin ma vist ühe päevaga. Asetasin kirjatähestiku viide ritta. Koputuste arv ahjule tähendas, mitmendat rida ma mõtlen. Siis pidasin vahet vahel ja järgmised koputused tähendasid, mitmendat tähte ma selles rida mõtlen. Niiviisi moodustus sõna, ja kui see oli valmis, siis järgnesid tihedad löögid, millele kuulaja vastas samuti tihedalt. See tähendas, et talle oli sõna arusaadav. Juba järgmisel päeval leidsin võimaluse paberitükikesel oma tähestikku dr. Konikule sokutada ja ajaviitetegevus oli mõlemale kinnistatud. Hiljem olen palju kordi mõtelnud, kas üldiselt tarvitusel olev vangide koputamissüsteem on niisugune, nagu see oli meil Konikuga, kuid ei ole olnud juhus kelleltki küsida, kes seda ise oleks harrastanud.

Ühel päeval, uurides lutikajahi raamides oma nari otsa tagust seina, leidsin, et kambri vahesein ei ole kivist, vaid krohviga kaetud plankudest. Edasi avastasin ühe prao, mis oli täidetud paberiga. Sellest praost paberit kõrvaldades selgus, et üks minu eelkäija oli vaeva näinud prao puhastamise või laiendamise ja et ta oli selle tööga juba võrdlemisi lõpu lähedale jõudnud. See oli dr. Koniku kambri sein. Idee tundus olevat suurepärane, kuid küsimus oli, millega seda tööd jätkata, sest ühtegi terariista mul ei olnud. Üteldakse, et kus häda kõige suurem, seal on abi kõige lähem. Nii ma avastasin väljakäigukohas käies ühe võrdlemisi tugeva naela. Selle kättesaamine polnudki nii väga raske. Pimeduse saabudes, mil valvur ukse „aitmast“ kambri üksikasju enam ei näinud, pugasin nari alla ja alustasin seeläbi pooleli jäänud töö lõpuleviimist. Hommikuks koristasin prügi maa ära, ja kui mind lasti väljakäigukohta, kadus see prügi jäädavalt. Koputasin Konikule, et teen ühendusauku. Dr. Konik otsis kuulamise järgi minu „töökoha“ üles ja andis märku, et ühendus on lähedal. Kas ta sellesse töössse ka omapoolset panust sai anda – ei mäleta. Veel mõned päevad, ja pikemateks kõnelusteks me koputamist enam ei kasutanud, vaid ronisime õhtuti mõlemad naride alla ja saime teineteisega päris hästi kõnelda. Kuigi dr. Koniku ja minu eluaastate vahe oli suur, ühendas see ajajärk mind temaga kogu elu kestuseks. Eriti tema viimasel eluaastal, mil professor Konik oli osalt halvatud, olin ma tema sagedane külaline ja me rääkisime siis jällegi ühiseid muresid meie maa poliitika pärast, seekord Pätsi ja Tšernomi poliitikat arvustades. Kuid sellest edaspidi. Dr. Konik suri 1936. aastal. Sel puhul ilmus minult kirjutis ajakirjas „Tänapäev“.

Nii oli paar nädalat möödunud ja olime juba oma igapäevase eluga harjunud. Lootus, et meid üle kuulatakse ja selle tulemusena ehk vabastatakse, hakkas iga päevaga kahanema. Rajasime ootused sellele, et sakslane kaotab sõja. Paaril korral oli valvurite abiga dr. Konikule väljastpoolt sokutatud saksa ajalehtede väljalõikeid. Need rändasid seina uuristatud augu kaudu ka minu kambrisse ja neist oli näha, et sakslaste käsi ei käinud läänerindel just hiilgavalt.

Ühel päeval külastas mind reaalkooli usuõpetaja pastor Beckmann, kes oli vist ka vangla õpetaja. Ta päris, kas ma vajan jumalasõna. Ta oli tuntud saksameelsena ja nii meil teineteisele palju ütelda ei olnud. Tema küllatulek tõi mulle siiski vaheldust ja olin talle südames tänulik, et ta seda tegi.

Kaunis vangistuse algul kuulsime valvurilt, et see majakord, kus viibime, oli tavaliselt reserveeritud surmakandidaatidele või rasketele kurjategijatele. Mahalaskmist ma ei kartnud. See teade justkui tõstis minu enesetunnet ning ei mõjunud mingil kujul hirmuäratavalt. Ühel päeval varsti pärast seda juttu avas valvur minu kambri ukse ja lubas mind koridori vaadata. Seal seisis sirgelt pikk kõhnavõitu mees, mõlemad käed raudus, ja valvurid askeldasid ta ümber. Valvur ütles mulle, et see on eesti rahvuslane alam-polkovnik (kolonelleitnant) Põrk ja et ta viiakse praegu mahalaskmisele, mis, nagu pärast selgus, vastas ka tõele. Hiljem oli eestimeelne valvur dr. Konikule või minu emale ütelnud, et kui valvurid olid Põrkilt küsinud, mida nad saaksid tema viimase soovina teha, palunud Põrk, et talle antaks üks pabeross, mida oli ka tehtud. See oli minule suureks elamuseks ja kaua aastaid püsis Põrki kuju kangelasena minu silme ees.

Kolmanda nädala lõpul jõudis kätte oodatud ülekuulamine, ja seda ühel ja samal päeval meile kõigile kolmele. Ülekuulamine toimus Mere puistes teel ühes Saksa sõjaväeasutuses. Ülekuulajaks oli üks närviline või kärsitu Saksa major – vastand sellele, kes oli meid üle kuulanud Tartu *Feldpolizei*'s. Küsimused, mis mulle esitati, olid samad mis Tartus, ja sellest järeldasin, et mu isa on endiselt vabaduses. Ka minu vastused olid üldjoontes samad, nii et ei ole põhjust neid siin korrata. Kogu ülekuulamine oli siiski tublisti pikem kui Tartus ja võis kesta tunni või rohkem. Paar päeva hiljem käsutati mind vangla kantseleisse ja kästi kogu kraam, mida mul kahjuks kongis üldse ei olnud, kaasa võtta. Oli teadmata, kas mind viiakse uude asukohta (kärtstime tollal vangilaagrisse saatmist) või lastakse vabaks. Nii oli kantselei uksest sisse astudes pisut kõhe tunne. Kantseleis anti tagasi see vähene, mis minult oli ära võetud, ja öeldi, et olen nüüd vaba. Ema ja

dr. Konik jäid aga esialgu veel vanglasse, kust nad vabanesid mõned nädalad hiljem, enne ema, siis dr. Konik.

Kooliaasta oli juba alanud ja nii seadsin järgmisel päeval sammud Peetri Reaalkooli suunas. Registreerisin end kooli kantseleis ja kui klassi jõudsin, oli see tühi – poisid olid vist võimlemistunnis. Jäin üksinda klassi ja naudivin jälle kord vabadust ja kooliruumis viibimist. Tund lõppes peatselt, ja kui poisid klassi tagasi valgusid, siis peitsin end õpetaja kantsele varju, kuni kõik olid klassi jõudnud, ja tõusin siis kantsele püsti. Poisid tegid mind natuke põrgumüra, sest olin oma vangisistumisega, nagu mulle tundus, mitte üksnes oma klassis, vaid kogu koolis päevakangelaseks muutunud. Tundsin end ka ise selles osas olevat. Hiljem kuulsin, et kooliõpetajate nõukogu eesotsas direktor Nikolai Kanniga oli sakslastelt palunud minu kui kooliõpilase vabastamist, sest fakt, et üks õpilastest istub vanglas, heitis varju kogu koolile. See ehk oligi otseseks tõukeks minu ülekuulamisele ja vanglast vabanemisele.

Tavaline koolitöö ja koolimured haarasid mind juba mõne päeva jooksmisel ja nii möödus mitu nädalat ilma eriliste vahejuhtumiteta. Siis hakkas meid kõiki klassis üha enam huvitama Saksa sõjarinde seisukord, mis tollal halvenes iga nädalaga. Olime viimases klassis selleks juba küllalt suured, et me saada, et meil kõigil seisavad veel ees jumal teab millised seiklused või raskused. Lõpuks toimuski novembrikuul see, mida võis oodata – Saksamaal puhkesid rahutused ja revolutsioon. Mida see ka meile võis tähendada, seda olime kogunud 1917. a. revolutsioonile kaasa elades.

VABADUSSÕJA ALGUS

Esimene maailmasõda lõppes vaierahu sõlmimisega liitriikide ja Saksamaa vahel 11. novembril 1918. Samal kuupäeval tuli ka Eesti Ajutine Valitsus püüda alt välja ning asus Saksa võimudega läbirääkimistesse maa valitsemise ülevõtmise asjus. Vaierahulepingus oli peale muu üks punkt, mis kohustas Saksamaad oma okupatsioonivägesid Eestist välja viima. Esialgu pidid need siiski veel Eesti territooriumile jääma, kuni eestlased suudavad oma administratsiooni korraldada.

Vene enamlased olid tunnustanud rahvaste enesemääramise õigust 2. novembril 1917, kui Nõukogude Vene Rahvakomissaride Nõukogu võttis vastu dekreedid, mis kandis V. I. Lenini ja J. V. Stalini allkirju. Eesti juht-

konnas võeti seda deklaratsiooni tõepärasena. Seetõttu venelaste kallale tungi Eestile eriti ei kardetud, seda enam, et Venemaal valitsesid tollal korralagedus ja kodusõda. Selles olukorras pöörati siis peatahelepanu sakslastelt võimu ülevõtmisele. Oli üldine arvamus, et kui sakslastele ärakolimiseks palju aega anda, siis veavad nad maa varandustest tühjaks. Niisuguses arusaamises elamine kestis aga väga lühikest aega, sest juba 22. novembril 1918 toimus esimene Vene enamlaste rünnak Narva linnale, mis küll veel Narvas viibivate Saksa väeüksuste poolt tagasi löödi. Sellele järgnes venelaste rünnak meie lõunapiiri lähedal asuvale Pihkva linnale, mille sakslased loovutasid venelastele 26. novembril. Uus rünnak Narvale toimus 28. novembril ja ka see linn langes venelaste kätte. Nüüd oli kõigile selge, et Venemaa kavatseb Eesti vallutada. Valitsus kuulutas 29. novembril 1918 välja üldmobilisatsiooni ja algas palavikuline Vabadussõja ettevalmistustöö ja Kaitseliidu organiseerimine. 6. detsembril suleti Tallinna koolid ning keskkoolide vanemate klasside õpilased kasarmeeriti Narva maantee nr. 6 asuva Beljajevi-nimelise vene gümnaasiumi ruumidesse, kus neist moodustati eriüksus – Tallinna kooliõpilaste rood. Selles nähti kindlat või ustavat üksust korra hoidmisel Tallinnas, kuna muid paremaid salku lahkus järjest rindele. Tallinnas aga oli palju niisugust „revolutsioonilist” elementi, keda ei võidud usaldada. Olime enam-vähem koolide kaupa paigutatud klassiruumidesse, kus magasime põrandale laotatud õlgkottidel. Üldiselt saatsime päeva mööda ilma kindla kavata. Õhtul magamiskottidel põõnutades „võistlesime” äsja õpitud ropendamises ja rõvedate laulude laulmises. Vähemalt selles toas, kus asus minu magamiskott, oli Beljajevi kasarmu elu-olu üldiselt niisugune. 8. detsembri hommikueineks või lõunaks olin kodus vanemate pool. Päevakangelaseks oli meie kodus sama päeva varahommikul Petrogradist Tallinna jõudnud alampolkovnik Johan Laidoner, kelles nähti meie tulevast sõjavägede juhti. Söögilauas oli ka juttu Beljajevi gümnaasiumist. Laidoner märkis, et venelasi on meie vastas arvult vähe ja et nad on viletsalt välja õpetatud ning ei oma ka erilist distsipliini. Kui ta saaks kiirelt organiseerida ühe 500-mehelise löögipataljoni, siis võtaks ta selle juhtimise isiklikult enda peale ja kihutaks punased maalt välja. Samal päeval ilmus Laidoner koos kapten J. Pitkaga Beljajevi gümnaasiumi. Õpilased rivistati üles või õigemini koondati kooli saali. Mõlemad pidasid meile sütitava kõne, seletades, et vaenlane on liikumas Tallinna suunas ja tema pealetungi seismapanekuks või tagasilöömiseks on asutamisel vabatahtlikest koosnev löögipataljon. See pidi jagunema kolmeks eriüksuseks:

jalaväe, ratsaväe ja soomusronglaste üksuseks. Õpilasi kutsuti üles end vabatahtlikena sellesse pataljoni registreerima, mis algas kohe kõnede lõppedes, kui kõrged külalised olid hoonest lahkunud. Kas selle pataljoni asutamise idee oli Laidoneri enda või alampolkovnik Peeter Kanni oma, või juudis ta selle saada kapten Pitkalt või mõnelt teiselt, seda ma ei tea. Kuidagi tuli vähemalt soomusronglaste idee Pitkalt, kes tollal suure innuga püstiti oma käe peal ja kuludega ehitas soomusronge. Vaguneid ja tühje vagunplatvorme leidis ta Kopli raudteejaama haruteedelt ning ka sakslastest mahajäetud ja enamasti tarvituskõlbmatuks tehtud sõjavarustuse osi ja relvi vedeles Kopli piirkonnas. Need viimased toimetas Pitka, kes oli tollal mitte sõjaväelane, vaid elukutselt kaubalaeva kaugesõidukapten ja pidas Väike-Patarei tänaval laevatarvete kauplust ja parandustöökoda, mis tõukotta. Seal muudeti need jälle tarvitamiskõlvulisteks ja rändasid need soomusrongide kaitseplaatideks või varustuseks. Tollal oli parajasti valmistamisel soomusrong nr. 2, millel aga puudus meeskond. Seda soomusrongide saamislugu ja kapten Pitka osa selles kuulsin alles paar nädalat hiljem, kuigi Pitka kaitseliidu agara organiseerijana oli meile kõigile juba teatud mõisteks saanud.

Kada koolipoisse registreeris end löögipataljoni veel samal õhtul, sealhulgas ka minu klassivennad ja mina. Järgmine päev, 9. detsember oli meile kõigile enam-vähem vabaks antud, et saaksime minna oma kodudesse, kes end värske löögipataljonlasena näitama, kes kogu küsimust veel oma vanematega läbi arutama. Vormiliselt oli pataljon kümnendaks detsembriks formeeritud ja see kuupäev kanti ka meie teenistuslehtedele.

Kui meile äsjaformeeritud löögipataljoni arvuline koosseis teatavaks sai – selles oli minu mälu järgi, ohvitserid kaasa arvatud, ainult 142 meest – siis olin sellest üllatatud ja ühtlasi pettunud, sest mul polnud vähimatki kahtlust, et soovitud 500 vabatahtlikku Tallinnast kokku tuleb. Väeliikide arvu koosseis see 69 jalaväelasest, 48 soomusronglasest ja 25 ratsamehest. Rinde vabatahtlike hulgas oli Tallinna Peetri Reaalkooli 12 õpilast, neist 10 jalaväelast (Georg Berggrün, Robert Livländer, Richard Niinemann, Pabst, Ilmar Raamot, Nikolai Riiber, Edmund Schiffer, Artur Sirk, Arnold Tolsi ja hiljem tuli rindele Harry Päärt) ja 2 ratsameest (Harald Butch ja Leonhard Martinoff). Minu klassivend Richard Janno siirdus Raski Malevasse kooliõpetajate roodu koka abiks. Sellega oli minu klassist (1918) kokku 6 õpilast, ja kui Richard Janno kaasa arvata, siis 7 vabatahtlikku. Arnold Tolsi ja Richard Janno, keda ma klassis punasteks pidasin,

vabatahtlik sõttaminek valmistas mulle meeldiva üllatuse. Pärast sõda sai Richard Jannost üks minu lähedasemaid sõpru. Janno oli kasvult väike, hapra kehaehitusega ning ta kandis prille, nii et ta ei oleks rivis tõepoolest füüsiliselt võimeline olnud püssi kandma. Kokaks olemise päevilt mõistis ta aga hiljem humoorikaid lugusid jutustada teemal, kuidas koolipapad temaga püüdsid sõbrustada, et saada toidunõusse kulbiga sõdurikatlast kas pealt riisutud rasvatilku või põhjast kartulitükikesi, sest toitlustamine ei olnud tollal kuigi hiilgav.

Kui arvestada asjaolu, et reaalkooli 7.a klass ei andnud ühtegi löögipataljonlast ja et 6. klassist osalt nooruse tõttu oli vabatahtlikke ainult 4 (Berggrün, Livländer, Martinoff, Niinemann ja hiljem ka Päärt), siis meie klassi panusega jäin ma rahule. Sõttaminejate ja kojujääjate vahel tekkis päevapealt „seisuste“ vahe ja imelikul viisil hindan ma tänapäevani oma klassivendi selle järgi, kes tuli tollal kaasa või kes ei tulnud. Mahajääjad moodustasid hiljem Tallinna kooliõpilaste pataljoni, aga seda nime vist minu Beljajevi-ajajärgul veel ei tarvitatud.

Järgnenud paar-kolm päeva kulusid niisama linnas ja kasarmus logelemiseks. Seejärel eraldati jalaväelastest need, kes soovisid ise või leiti selleks kohased olevat, kuulipilduriteks. Olin viimaste hulgas. Kuulipilduritele tehti eriõppus, mis seisnes selles, et meid viidi kahe nädala jooksul kolmel või neljal korral kuhugi Kopli kanti märki laskma. Meie relvadeks olid Inglise kerged Lewise kuulipildujad. Märgile, mis asus kahe-kolmesaja sammu kaugusel, võisime padrunite nappuse pärast lasta igaüks ainult ühe lühikese valangu. Kust need kuulipildujad saadud olid, seda ma ei teadnud, arvatavasti inglaseelt, sest Inglise laevastik jõudis Tallinna reidile 12. detsembril. Muud sõjalist õppust meiega ei tehtud, ka teiste rühmadega vist mitte. Jäime ka, sõttaminejad, teistest õpilastest eraldamata kuni rindele sõidu päevani. Olgu mainitud, et ka meie instruktorid-ohvitserid nägid Lewise kuulipildujaid esmakordselt. Jõululaupäeval, 24. detsembril saime teate, et löögipataljoni jalaväeosa saadetakse rindele järgmisel päeval, s. o. esimesel jõulupühal. Meile jagati välja pärisõduri varustus: saime osalt puhtaks pestud, kuid tarvitatud ja enamasti puudulikult nõõbistatud või muidu parandamist vajava tollal Vene sõjaväes tarvitusel olnud vateeritud frentši, samasugused püksid ja tugevad sõduri säärsaapad. Ka Vene sõduri sinel kuulus varustuse juurde. Peakatteks saime Vene sõjaväe lambanahkse torumütsi ehk papaaha. Sellele kinnitasime omaalgatuse korras veel samal päeval vaskplekist väljapressitud surnupealuu ja sääreluude kujutusega

märgi ehk kokardi – löögipataljoni embleemi. Niisuguseid märke oli Tallinnas ka müügil ja need lisasid meile oma arust teiste hulgas kõvasti kaalu ja tähtsust. Jõudsime selles tundris isegi vendade Parikaste fotoäris end pildistamas käia, õõseks lubati meid koju jõulu- ja ühtlasi lahkumisõhtut minna saatma. Jalanõudeks olin endale valinud paar numbrit suuremad saarikud kui normaalselt vajalik, sest vanad sõjaväelased olid mulle õpetanud, et sõduri saarikud peavad olema nii suured, et nende põhja saab heinu või õlgi panna, nii et jalad vahipostil seistes ära ei külmaks. Ei mäleta, et oleksin seda õpetust rindel kunagi kasutanud, kuid kahte paari villaseid sukke jalga tõmmata ja siis külmas seistes varbaid liigutada oli küll igati mugav.

Jõuluõhtu veetsin kodus. Ema parandas minu uut mundrit ja oli sõnakehe. Kas isa ja polkovnik Laidoner ka kodus olid, ja kui olid, mida ma nendega kõnelesin, ei mäleta.

Esimesel jõulupühal olin määratud ajal Beljajevi kasarmus, kuid seal kuulsime, et rindele sõit on ühe päeva võrra edasi lükatud, ja nii saime jälle puu päeva. Käisin sel päeval Patkuli trepilt – Toompea servalt – Tallinna kesklinnas asuvat Inglise laevastikku silmitsemas; uhkeldasin linnas oma uues mundris – ja see on kõik, mis mul sellest päevast on meelde jäänud.

Sellel kujunes Beljajevi gümnaasiumi ajajärk neile, kes vabatahtlikena rindele siirdusid, lühikeseks, kestusega ainult kolm nädalat. Ja üldse seal sel ajajärgul kindlat tegevust ei olnud, sõjaväelise väljaõppega tõsisemalt ei tegeldud. Tegime küll vahetevahel mõne tunni riviõppust ja võtsime linnas osa Kaitseliidu vahi- ja patrullteenistusest. Eesti Kaitseliit oli tollal ka veel organiseerimisejärgus, see asutati alles 11. novembril 1918.

Patrullteenistuses olime varustatud sõjaväepüssidega ja kaitseliidu sinimustvalge kampsidemega vasakul palitukäisel. Kogu see tegevus meid ei rahulnud ja meie päevakorras püsis esikohal ikkagi aja surnukslöömise probleem. Tol ajal patrullteenistuses viibides tavaliselt midagi ei juhtunud, kuid oli ka üksikuid erandeid. Nii pidi ühel sellisel kooliõpilastest koosneval liikuvale patrullil kord isegi tulevahetuseks minema. Patrull oli saanud korralduse Raekoja platsile kogunevat millegipärast rahulolematut ja larmitavat rahvajouku laiali ajada. Kui poisid asusid käsku täitma, oli neid hakanud rahva hulgast hurjutama ja ühe maja seina äärde suruma. Patrull ei kannatanud külma verd. Poisid haarasid püssid õlalt, tõmbasid kuulid rauda ja võtsid ahvardava seisangu. Massile tuli poiste niisugune julgus ja aktiivsus imitamatusena ja see hakkas taganema. Nii puhastasid poisid Raekoja

platsi soovimatust elemendist ühtegi pauku laskmata, seades korra jälle jalule. Tollal ma ei kuulnud, et Raekoja platsil oleks ka püssi paugutatud või et mõne õpilase kuul oleks surmavalt tabanud mõnda meelevaldajat. Mõned kuud hiljem aga kõneldi ühe lärmitseja mahalaskmisest seal kui fakteerist. Kõneldi isegi, et mahalastu omaksed olid hoidnud seda laipa punaste nõuandel kolm nädalat matmata, et matta teda kui revolutsioonikangelast pärast seda, kui Tallinn vallutatakse Vene vägede poolt. Sellest raekojaesimest mahalaskmisest on ilmunud kirjeldusi ka trükisõnas. Kuna mul ei ole olnud juhust kõnelda sel teemal ühegagi, kes sellesse patrulli kuulus või oleks olnud selle sündmuse pealtnägija, siis olen neid mahalaskmise jutte võtnud teatava ettevaatusega.

Sel ajajärgul, s. o. teisel või kolmandal detsembrinädadal, toimus üks toitlusoludega rahulolematute meelevaldus ka Peetri platsil. Beljajevi gümnaasiumist saadeti sinna korda hoidma umbes 30 relvastatud koolipoissi. Meid rivistati Roosikrantsi ja Väike-Pärnu vahelisele maa-alale plangu äärde. Seisime seal tegevusetult kuni meelevalduse lõpuni. Meelevaldajad olid kooliõpilaste väljatoomise pärast pahased ja kuuldus ähvardusi, et Beljajevi gümnaasiumi hoonesse tuleb visata pomm. Ettevaatusabinõuna asetati siis gümnaasiumi ülemisele korrale trepiotsa juurde raske „maksim“-kuulipilduja koos alatise valvepostiga.

Vabadussõja esimesed kuud soomusrongil

Löögipataljoni rindelesõit toimus 26. detsembril. Ilm oli sünge ja pilvine. Beliajevi kooli juurde ilmus sõjaväeorkester. Meid rivistati üles. Kui meile ka lahkumissõnu üteldi, ei mäleta. Igal juhul oli enesetunne ülev. Marss läbi linna Balti raudteejaama suunas, orkester ees. Keegi meist vist ei mõelnud tol momendil, et 69-mehelise „löögipataljoniga“ saaks mägesid kohalt liigutada või kodumaad vaenlasest puhastada. Rahvas uulitsa äärtel saatis meid uudishimulikult, kuid erapooletult. See meid just ei riivanud, me teadsime, et Tallinnas, kus valitsesid töö- ja toidupuudus, ei olnud kuigi head meeleolud. Seda enam, et teati, et Tapa linn, mis on Tallinnast vähem kui saja kilomeetri kaugusel, on vaenlase kätte langenud ja et viimane liigub Tallinna suunas.

Jätkasime raudteejaama. Nagu sellistel puhkudel tavaline, jõuab sõjaväelane varem kohale, kui transpordirong saab sõidukorda. Alles kõeti vedurit ja laaditi ühte-teist rongile. Ootamine venis vist paaritunniliseks ja selle aja vältel ilmus ka poiste omakseid meid ära saatma. Tuli ka minu isa, et mind jumalaga jätta. Ta valitses ennast täielikult ja trööstis mind, et kuulap tulen võitjana elusalt ja tervelt jälle tagasi. Kuid ma nägin, et ta ei saanud sõnu ja et tal oli raske mind rindele saata. Igal juhul näis see talle palju raskem olevat kui mulle endale.

Meie „pataljonile“ oli määratud kaks kaubavagunit, mis olid varustatud puitkütadena üles seatud laudadega. Vaguni keskel põles väike raudahi „tepluška“, nagu seda vene sõdurikeeles kutsuti. Ronisin koos teistega ühte neist vagunitest ja videvikus ümbrust silmitsedes nägin, et tule lähedal istuvad stampiköövnik Peeter Kann, kapten Oskar Luiga ja veel mõned ohvitserid, keda ma ei tundnud. Kapten Kann oli meie pataljoni ülem, vähemalt ma ei teadnud. Rong hakkas lõppeks liikuma ja paar tundi hiljem olime Aegviidu jaamas, öeldi, et see on meie lõpp-punkt, kuna Lehtse jaama pool, mis asetseb Aegviidu ja Tapa vahel, olevat punaseid liikvel. Järgmisel hommikul pidi kindral Aleksander Tõnisson ise meid vastu võtma tulema ja sõjama, mis meie löögipataljonist edasi saab. Öökorteriks saime Aegviidu jaama ooteruumi põranda, ja kuna olime päevasest askeldamisest väsinud ja talpitud, ei tundunudki see ase meile halb olevat ja varsti magasime kõik nagu kotid. Aegviidu jaamas oli kõik vaikne ja ka rinde suunast ei kuulunud suurtükimürinat ega muud laskmist.

Ärkasin, kui väljas oli juba valge, ajasin end istukile ja andis alles meelde tuletada, kus ja mispärast ma seal olen. Meid rivistati varsti üles, sest kindral Tõnisson pidi meid üle vaatama. Kindral oli vist kuskil tagavarateel asuvas rongis või vagunis ning ilmus sealt mõnede ohvitseride saatel meie rivi ette. Ta ütles meile rindeletuleku puhul paar kiitvat sõna ja lausus siis, et jalaväeksuseks on meid liiga vähe, mispärast ta on otsustanud meid määrata soomusrongi nr. 2 koosseisu. Samas tutvustas ta meile alamkapten Karl Paulust, kes pidi olema soomusrongi ülem, andes meid tema käsutusse. Soomusrong nr. 2 seisis meie lähedal tagavararööbastel. Kapten Paulus näitas ühele rongi koosseisus olevale kolmanda klassi ja järgmisele neljanda klassi vagunile ja käskis meid rühmade kaupa vagunid okupeerida, sest need olid määratud meie uueks koduks. Paulus oli energiliste liigutustega lühike mees lambanahkses poolkasukas ja suurtes viltsaabastes. Kui asusime oma vagunite suunas teele, siis käratas ta meile järele: „No kiiremini, kiiremini – venite kui täid mööda märga!” Niisugust väljendust minu värskelt õpitud ropenduste registris ei olnud ja seda ei mõistnud ma sissejuhatuseks oodata uuel kõrgemalt ülemuselt. Üldse ei olnud ma senistel vähestel kokkupuudetel Eesti ohvitseridega rõvedaid ütlusi kuulnud ja mul oli ettekujutus, et Beljajevi kasarmus õpitud väljendused on pärit kuskilt sadama kandist ja ei ole üldiselt levinud. Hiljem osutuski see arvamine paikapidavaks, sest elu soomusrongil ei olnud sugugi kogu aeg ropendustega võrreldav.

Vagunisse ronides kujutasin endale ette, et see on mingil viisil seestpoolt kuulikindlaks vooderdatud, kuid meie uus elukoht oli tavaline puuistmetega Vene kolmanda klassi reisivagun. Piki vaguni ühte külge oli läbikäik. Sellele asetused ristipidi lahtised, ainult pikuti vaheseintega eraldatud kupeed. Igasse mahtus magama kaks meest alla pinkidele ja veel kaks seina külge kinnitatud, päevaks allalastavatele naridele. Lae all asuvatele pakinaridele võisime asetada oma sõduripauna pesuga või mis kellelgi selles oli.

Realistide rühm sai endale kaks esimest vahet vaguni otsas. Endale valisin ülemise korra, sest arvasin päris õigesti, et seal lesides olen omaette härra ja et alumisele pingile istuma tulek on ju nagunii võimalik. Kõik mõtlesin, et temperatuur püsib vagunis ehk üleval ühtlasemana. Maitsed on inimestel erisugused ja seetõttu läks magamiskohtade jaotamine sekeldusteta. Aeg möödus paigaleasumisega kiirelt ja nii meie ei märganudki, kui kellaosuti oli jõudnud 12-le ja anti signaal supisappa minekuks. Supirong oli päralt jõudnud ja supp, mida lõunaks saime, ei olnudki nii halb, kui see minu ettekujutuses pidi olema.

Seisime endiselt Aegviidu jaamas ja nüüd oli aega ja tahtmist hakata mõtlema, kuidas soomusrong üldse välja näeb. Nagu pealiskaudsel järelevaatamisel selgus, koosnes see rongi keskel olevast vedurist ja kahel pool vedurit paariselt dessantmeeskonna ja mõnest eriotstarbega vagunist. Ühe rongi otsas oli suurtükiplatvorm-vagun ja selle järel raskekuulipildurivagun. Samasugune kuulipildurivagun oli ka rongi tagumises otsas. Ühe suurtükivagun varustatud ühe kolmetollilise suurtükiga, kuulipildurivagunid aga avatavate luukide taga pööratava kaheteistkümnemeetripilduriga. Osa neist vagunitest oli „soomustatud” kahekordsete seintega, teine osa asetatud lahtise liivaga või nende äärde üles laotud liivakottidega, kaitseks püssikuulide või isegi mürsukildude vastu. Osa vaguneid, nagu see, kuhu mina sattusin, olid kindlustamata. Nagu varsti selgus, tegi soomusrong selle koosseisus ka rindest läbimurdeid, ja ma ei tea ühtki juhtumit, et varuline meie rongi pihta oleks kunagi püssidest või kuulipilduritest tulistanud. Nii olid need, kes elasid liivakottidega kaitstud vagunites, jaganud üldiselt ehamugavamates ja mustemates elutingimustes kui need, kes olid „elukindlustust” peal ei olnud. Seetõttu hakkas liivakotte vagunites ära kaduma, üks kord omal algatusel, teine kord hädaolukorras. Kui kuidas sõda edasi arenes ja olukord ja tarvidused muutusid, muutus ka vagunite arv ja koosseis. Alustasime ehk kümnekonna vaguni pikkuse rongiga, kuid sõja lõpuks oli soomusrong nr. 2 üle kahekümne vaguni ja platvormi pikk.

See päev Aegviidu jaamas oli üldse uudisterikas. Kuna ma hommikust saadik alampolkovnik Kanni ei olnud näinud ja kuna ta pidi olema juba löögipataljoni ülem, siis ajasin kõrvad kikki ja varsti kuulsin oma peetumiseks, et Kanni oli ainult meie grupi rindeletooja ja et ta oli juba rahulisel õhul sama rongiga, millega tulime, vaikselt Tallinna tagasi tulnud. Kanni järglaseks löögipataljoni (umbes 70 meest!) ülemana oli saanud kapten O. Luiga. Üteldi, et Luiga on heade sõjakogemustega julge ohvitser, ja nii ei olnud põhjust Kanni eriti taga nutta. Siis aga kuulsin, et rindele saabub ka soomusrong nr. 3 ja et kapten Luiga jätkab selle ülemaks. Edasi oli juttu, et Luiga asemele on löögipataljoni ülemaks mõeldud alamkapten August Tõnishof. Kuidas Tõnishof välja näeb, ei olnud mul ettekujutust. Informatsioon on sõdurite hulgas kiire levima ja nii võidi varsti ütelda, et ka Tõnishof on julge sõjamees ja on rongile tulnud vabatahtlikult. Ta olevat maailmasõjas haavata saanud. Jätkusid muutusi paikapidavaks ja järgmisel päeval oli Luiga juba soomus-

rongi nr. 3 ülem ja Tõnshof soomusrongi nr. 2 dessantüksuse ülem. See dessant koosnes koolipoiste löögipataljonist, mis oma nime säilitas, ja umbes 30-mehelisest dessandist, mis oli juba enne meie saabumist soomusrongil ja pidi enamuses koosnema endistest ratsaväelastest. Seega kokku umbes sada meest.

Veel olulisem kui mainitud uudised oli mulle meie jaotamine rühmadeks. Reaalkooli rühm, kümme meest, säilitas oma nime. Rühmaülemaks oli määratud Räpina mehi leitnant Peeter Truuts ja tema abiks lipnik Eugen Bärenklau. Mina olin kinnitatud rühmavanemaks ja mind ülendati samal päeval või selle järel kapraliks.

Nagu meie, nii ka teistes rühmades oli kaks ohvitseri. See andis mees-tele suure kindlusetunde, sest tundsi end otseses läheduses vilunud sõjamehi. Truutsi kohta seletati, et tal on juba neli aastat sõjameheelu ja frondikogemusi seljataga. Bärenklau kohta ei teatud enam, kui et ta on olnud enne sõjaväkke võtmist Riias üliõpilane.

Nii saabus õhtuhämarus. Soomusrong nr. 2 sõitis Lehtse raudteejaama soomusrongi nr. 1 välja vahetama. Selle öö pidime juba eesliinil magama. Siit-sealt oli kuulda mõnda üksikut püssilasku, kuid üldiselt oli kõik vaikne. Mõne aja möödudes levis teade, et rongi maakuulajad on vangidena kaasa toonud neli Vene madrust, kes olid tabatud riisumiselt ühes talus, ja et need kuuluvad mahalaskmisele. Ajasin kiirelt sineli selga ja väljusin vagunist. Tõepoolest, talvises öövalguses nägin meie rongi esiotsast Tapa pool raudtee lähedal askeldamas trobikonda inimkogusid. Kõlasid paugud ja osa neist meestest langes lumme, osa hakkas liikuma rongi suunas. Pead läbis mõte, et lähen vaatan, kuidas mahalastud madrused välja näevad. Mõni minut hiljem seisingi juba nende juures. Madrused lamasid lumes nii, kuidas neist sinna keegi kuulist tabatuna oli kukkunud. Siis märkas, et ühel nirises veel näo peal verd. Korraga läbis mind jälkuse-, hirmu- või kahjutunne, või ka kõik need segiläbi. Tulin kiirel sammul tagasi rongile. Tuju sõpradega vestlemiseks oli nagu käega pühitud ja ma katsusin nii vaikselt ja kiirelt, kui sain, oma teise korra magamisnarile pugeda. Varsti magas kogu vagun päevastest üleelamistest ja muljetest väsinuna. Minul aga seisis need mahalastud madrused silme ees ja magamisest ei tulnud sel ööl kuigi palju välja. Niiviisi möödus 27. detsember 1918, minu esimene päev soomusrongil nr. 2.

SOOMUSRONGIDE KAVATSETUD RÜNNAK TAPALE

Ennustati 28. detsembril oli rongil selgesti kuulda kahurilaske ja mürskude lahkimist, ning Lehtse jaamas ja rongi läheduses oli kuulda ka inimeste häälset. Pidasin seda tavaliseks rindehääleks, sest mul ei olnud mingit ettekuulust, kuidas öö eesliini lähedal välja näeb. Hommiku poole ööd möödus meie rong paariks tunniks Lehtse jaamast välja Tapa suunas, kuid ka sellest ei mõistnud ma järeldusi teha, kuigi Lehtsest Tapani oli ainult 11 kilomeetrit. Tapa oli vaenlase käes ja kogu rindel kestis vaenlase edasitung Eestima suunas. Hiljem kuulsime, et sel ööl parandati Tapa ja meie vahel raudteed, et võimaldada soomusrongide rünnakut Tapale. Meie rong oli siis teeparandajate läheduses nende kaitseks kohal olnud.

Eelmisel hommikul, s. o. 28. detsembril kuulsin oma rühma ohvitseridelt, et eelmisel öhtul oli Lehtse jaamas toimunud soomusrongide ühendamise ja 5. polgu ülemalampolkovnik Nikolai Reeki osavõtul nõupidamine, kus oli otsustatud Tapa äkilise soomusrongide rünnakuga vallutada. 28. detsember möödus siis lahingueelses meeleolus. Mõlemad meie rühma ohvitserid olid kohal. Nad ajasid poistega niisama juttu ja andsid üht-teist mõnusat näpunäidet lahingu puhuks.

Puhastasime ka oma püsse, Lewise kuulipildujaid jm. Nii leitnant Truut-ist kui ka Bärenklaust jäi hea mulje. Truuts mainis, et kuigi ta on vana sõjamees, on tal seekordne lahingusse minek vastumeelt. Siis saabus öö ja kuulsime, et raudteeparandajate komandod olid jälle välja saadetud ja et nad olid juba eelmisel ööl osa raudteest korda seadnud. Kella kahe paiku öösel oli parandusega jõutud kilomeetri-kaheni Tapast ja soomusrong nr. 2 sõitis edasi. Meie rongi dessant või selle osa saadeti ahelikku, et teeparandajaid vastamata kallaletungi eest kaitsta ja ise pealetungivalmis olla. Tapa linn asus meie ahelikust ainult ühe kilomeetri kaugusel. Aeg venis pikale, ikka ei tulnud teadet, et viimane jupp teed oleks ära parandatud ja et rongid saaksid Tapa jaama sisse sõita. Õnneks oli öö vaikne ja ka mitte eriti külm. Hommik hakkas kätte jõudma, Tapa eeslinna kused juba kiresid, oli kuulda koerte haukumist, laudauste avamist ja üldse näis linn olevat ärkamas.

Hommikus hämaruses märkasime lagedal põllul meie ees mingeid korrapäraselt rivistatud musti kogusid. Keegi kaaslastest lausus – ratsanikud! Need ei liikunud edasi. Siis arvasime uniste või hirmul silmadega, et tegemist on vaenlase ahelikuga. Mõne minuti pärast avastasime, et meie ees on põllule veetud laudasõnniku hunnikud. Hingasime kergendatult.

Siis tuli korraldus rongile tagasi pöörduda ja ka teade, et Tapa lahing jääb ära, sest päevavalguses ei oleks linna vallutamine kasutada olevate jõudude abil mõeldav olnud, kuna rünnaku ootamatuse moment oli ära langenud. Seekord nurjunud operatsiooni üldjuht oli soomusrongi nr. 2 esimene ülem kapten Karl Parts, kellele vahepeal allutati ka soomusrong nr. 1 (viimane oli rindel olnud 1. detsembrist saadik) ja nüüd ka rindele jõudnud soomusrong nr. 3, kuni mõni aeg hiljem sai kapten Partsist soomusrongide divisjoni ja hiljem diviisi ülem, kellele allusid siis ka Kuperjanovi partisanide ja Kalevlaste Maleva pataljonid. Mõlemad olid meie eliitrügemendid ning kapten Parts tõusis koloneli aukraadi. Ronisime üles rongile ja alustasime tagasisõitu Lehtse jaama.

ANNA MÕISA LAHING

Olime lühikest aega sõitnud, kui rong peatus ja meile tehti teatavaks, et on otsustatud vaenlasele selja tagant peale tungides vallutada Anna mõis, milles pidi luureandmetel asuma üks Vene madruste dessantüksus. Tõllal peeti madruste kui revolutsioonikangelaste üksusi kardetavamateks vastasteks kui jalaväelasi.

Asusime ahelikku. Sajameheline rivi tundus mulle väga suure ja võimsana. Ka oli koolipoistel igal rühmal oma Lewise kergekuulipilduja. Kokku oli neid vist kuus. See asjaolu oli meile suureks julgustuseks. Pealegi teadsime, et ka soomusrongi nr. 1 dessant rongiülem kapten Anton Irve juhtimisel võtab sellest operatsioonist mingil kujul osa. Kuid sellega meil silmaga nähtavat ühendust ei olnud. Peaaegu kõik koolipoisid-löögipataljonlased olid varustatud ilma täägita Jaapani püssidega, kuna vanade sõdurite hulgas oli näha ka Vene püsse. Leitnant Truutsil oli täägiga Vene püss ja sellega eristus ta nii oma rühma sõduritest kui ka teistest ohvitseridest. Kohe algul kehtestasime rühmas korra, et kuulipildujat kanname kordamööda. Seekord pidin mina kandma selle padrunikassette. Kassetid olid ratta- või õhukese tordi kujulised ja need asetati tulistamiseks kuulipildujale horisontaalselt. Igasse kasseti mahtus 42 lasku. Kassetid olid vastavates presentriidest kottides ja neid kanti üle õla rihmaga kahe koti kaupa kokkuseotuna. Kassetikandjail oli laskmiseks ka püss kaasas. Kus see Anna mõis maakaardil asub, sellest ei olnud mul vähimatki ettekujutust – pidi olema raudteest mõned kilomeetrid eemal ja see oli kõik, mis kuulsin. Meie rongi dessandi üldjuhiks oli rongiülem alamkapten Karl

Paulus isiklikult ja lahingurivisse hargnedes pidi temajuhatama eeskätt vanade sõdurite osa paremal tiival, kuna koolipoiste juhiks vasakul tiival oli ette nähtud leitnant Edvin Reinvaldt. Leitnant Reinvaldti nime kuulsin esmakordselt. Milline see mees välja näeb, ei selgunud mulle kogu operatsiooni vältel. Ümbrus, mille läbisime, oli soine ja metsane. Lumi ei olnud eriti sügav, kuid siiski küllalt sügav selleks, et meid väsitada. Nii juhtisime rüüaialise vantsimise järel ühe talu juurde, mille nimeks oli see Laane või Laastu. Seal puhkasime pisut jalgu. Üks meist märkas, et maja ukse lähedal oli päris mahukas kelk, mis oli kergekuulipilduja ja selle kassetide vedamiseks nagu loodud. „Rekvireerisime” selle kelgu, panime oma rühma kandamid kelgule, ja kelku vedades oli hoopis kergem astuda. Sõnnusime ikka veel hanereas või segamini seekord üht metsateed mööda. Mõlemal pool teed oli palgimännimets. Tuli korraldus kuulipildujad kassetid õlale võtta, sest Anna mõis pidi olema lähedal. Täitsime käsu. Rongiga sõitis meile vastu üks ratsanik. Ta võttis oma karvamütsi peast ja tahtis midagi küsida, kui märkas, et on vaenlaste keskel. Ei jäänud siis tal muud teha kui hobuse seljast maha ronida ja end vangi anda. Rongi sõitjate lipnik Jaan Jaanson, kes oli ka dessanti kaasa tulnud, oli kärmas, et ei jäänud hobust endale võtma ja ronis samas selle selga. Kuhu ta hobuse natukese aja pärast alanud lahingus jättis, ei näinud. Minule jäi see moment miskipärast meelde ja peaaegu iga kord, kui hilisemal ajal Jaansonit kohtasin, tuli see ratsutamise lugu jälle silme ette. Vangilt kuulsime juhtidelt, et Anna mõisasse oli äsja Tapalt saabunud lisaks seal viibivatele madrustele Eesti Viljandi kommunistlik polk (rügement) ja et tema oli tulnud Tapale selle päralejõudmisest teadet viima. Kapten Paulus ütles, et need tuleb kiirustada, ja ta andis käsu edasi liikuda. Minu rühm oli rivis üks viimastest ja pidi lahingu puhul hargnema rohkem vasemale tiivale. Minu sattus see vang realistide rühma juurde. Leitnant Truuts pöördus minu poole: „Raamot, võtke see vang oma hoole alla ja jääge temaga kolonni sisse.” Ning sosistas siis mulle nii, et vang ei kuuleks: „Pressige talt nii palju teateid välja, kui saate, ja kohe, kui algab lahing ja ta peaks katset tegema putku panna, laske ta maha. Jookske siis rivile järel.” Silme ette hakkasid madruste laibad ja tahtsin leitnant Truutsile midagi vastata, kuid sõnad või mõte jäid kurku kinni. Sain siiski momendiga enesevalitsemise tagasi, ja nii vastasin kindla häälega: „Kuulen, härra leitnant!” Meie kolonn, mis ei olnud ei hanerivi ega marsikolonn, vaid enam nii, kuidas juhtus, et see oli küllalt lai, et ka kahe- või kolmekaupaga võis kõrvuti sammuda,

liikus jälle edasi. Mina vangiga viimasena. Meil jätkus aega ehk veerand tundi. Selle vältel kuulsin vangilt, et ta on 16 aastat vana Viljandi poiss ja samuti vabatahtlik nagu minagi, ainult punaste poolel. Ta vastas kõigi minu küsimuste peale avameelselt, kuid midagi olulist lisaks sellele, mis ta varem mõne minuti jooksul meile kõigile oli jutustanud, ma ei kuulnud. Tundsin, et iga minutiga ligineb silmapilk, kus algab lahing, ja juhul kui vang kaasa ei tule, tuleb mul leitnant Truutsi korraldusele vastavalt tegutseda. Nähtavasti olid ka leitnant Truutsi mõtted minu ja vangi juures ja küllap ta teadis, millist enesevalitsemist see käsutäitmine minult nõudis, või kartis ta, et esimeste paukude puhul vang minu käest metsa putkab. Kui kolonni eesotsast kõlasid esimesed püssipaugud ja kapten Pauluse komandosõnad ahelikku hargnemiseks, kargaski vang metsa. Samas hüppas leitnant Truuts kolonnist välja ja jooksis vangi suunas. Ta käratas vangile: „Istu maha!“ Vang võis olla ehk kahekümne sammu kaugel. Ta laskus sõna lausumata põlvili; leitnant Truuts tõstis püssi palge, kõlas pauk ja noormees vajus häält tegemata lumme. Selle peale andis Truuts talle igaks juhuks veel teise paugu, kuna mina seda kõike tegevusetult pealt vaatasin. „Nüüd kiirelt ahelikku,“ olid viimsed sõnad, mis keegi Truutsi suust kuulis. Vahepeal oli meie kolonn juba jõudnud hargneda ja jooksis paugutades ja hurraatades lagedal põllul Anna mõisa suunas. Nägime Truutsiga, kuidas üks väike salk punaseid, kes nähtavasti olid Anna mõisast tagalasse, Tapa poole teeale asunud, ruttas tagasi mõisa kiviaia varjust kaitset otsima. Oli ilmne, et esimesed mehed, kes metsa äärde jõudsid, salka liginemas nähes selle poole oma vilumatusest püssitule avasid, selle asemel et vaenlast metsas oodata ja talle hiljem ratsamehe saatust valmistada. Nii algas see lahing pisut enneaeagselt.

Olime leitnant Truutsiga just ahelikule järele jõudmas, kui Truutsi küljes midagi lõhkes. Ta taarus ja kukkus kummuli. Hiljem selgus, et Truutsi vöö küljes ripnev Saksa käsigranaat oli lõhkenud. Surm oli silmapilkne ja seega sai Truuts esimeseks soomusrongi nr. 2 Vabadussõjas langenud ohvitseriks. Tema lahinguväljalt äratoomiseks puudus meil võimalus, sest lahing arenes ja lõppes teisiti, kui see meil plaanitud oli. Ahelikuni jõudsin, kui see parajasti põllul lamades vaenlast tulistas. Ei näinud oma läheduses ühtegi tuttavat nägu – olin sattunud vanasõdurite sekka. Piilusin vasemale ja seal, minust paar-kolmkümmend sammu eemal, tulistas keegi Lewise kuulipildujast. Sealpool pidid olema ka minu kaaslased koolipoisid. Tuli komando järgmiseks hüppeks ja ahelik jooksis edasi. Kasutasin seda

hüpet ühtlasi selleks, et ühineda Lewise-mehega, sest minul oli kuulipildujakassetide kandam ja kus minu paarimees Lewisega viibis, võisin minult oletada. Olime teineteisele võõrad, kuid mõlemad õnnelikud, sest tema oli ahelikku paiskumisel kaotanud oma kassetimehe ja padrunid üht otsakorral – mina jälle õnnelik, et leidsin mehe, kes minu padrunikandamist saab vähendada. Tuli komando uueks hüppeks. Kargasime püsti ja jooksisime jälle sada-paarsada sammu edasi. Kui õigesti mäletan, oli see kolmas hüpe. Vaenlane oli esimesest üllatusest toibumas, mõisa kiviaia taga kaitsele koondunud ja tema tuli muutus järjest tugevamaks. Meie kahe ette sattus paari-kolme jala kõrgune põllukivihunnik. See pakkus meile kaitset ja kuulipildujale ning püssile head tuge. Usk meie ohvitseride lahingukogemustesse oli nii kõigutamatu, et mul ei tekkinud hetkekski mõtet, et võime selle lahingu kaotada, ja nii tulistasime edasi täie enesehinnanguga, minu kaaslane vasemalt, mina paremalt kivihunniku küljelt. Üks kuulipilduja vaikis ja minu kaaslane küsis uut kasseti. Kahmasin kasseti, ja kui tahtsin seda talle ulatada, tõusis ta häält tegemata lamamisasendist põlvili ja ma nägin, et ta vajub üle selja. Silmapilkselt oli selge, et ta on kuulist tabatud. Ta siiski ei vajunud üle selja, vaid hetke pärast kaldus tagasi ettepoole ja kukkus kivihunniku kõrvale käpakile. Samal momendil purskas ta suust verd valgele lumele. Ta jäi käpakile, liigutas pead üles-alla ja pomises siis: „Ma olen haavatud.“ Suust aga tilkus verd edasi. Selle järel vajus ta kokku ja ma olin arvamusel, et mõne minuti pärast on ta surnud, sest kuul oli jooksnud suhu ja väljunud kaelast. Üks teine rühmakaaslane, kes asus meist sammu kümne kaugusel, roomas meie poole ja võttis mu kaaslase Lewise üle. Siis avati meile tuli ka vasemalt poolt metsast. Varsti selgus, et laskjad olid esimese soomusrongi mehed alamkapten Jüri Rataspea juhtimisel, kes tulid Lehtse mõisast ja pidasid need vaenlasteks. Kuigi laskmine varsti katkestati, mõjus see vist mitte vähem minule, vaid meile kõigile rabavalt. Esmakordselt vaatasin üle öla tagasi ja nägin, et põllul oli siin-seal lamavaid mehi, ja ma märkasin, et need ei püsinud enamasti paigal, vaid roomasid tagasi metsa poole. Pead tõusis mõte, et oleme lahingu kaotanud ja et meie püssidel pole tääkisid, kuid et venelastel on need olemas, nii et kui vaenlane Anna mõisast ei tagane ja tuleb täägivõitlus, siis oleme kaotajad. See kõik toimus mõne minuti jooksul. Kuid siis tuli uus käsklus: ahelik edasi! Kargasin üles ja jooksin veel umbes sada sammu. Minu Lewise-mehe ei olnud kaasa tulnud. Vaatasin, kuhu ta jäi, ja nägin, et meie kivihunniku taga otsis varju juba

mitu meest. Seekordse hüppe, mis oli ühtlasi viimane, olid kaasa teinud ehk pooled mehed meie algkoosseisust, sest umbes samapalju mehi näis olevat meie selja taga, kui oli ahelikus. Tuli komando metsa äärde taganeda. Mehed valgusid tagasi, enam vasakule raudtee suunas, mis oli väikese kallakuga metsa poole. Ka mina hoidsin enam vasakule, sest soovisin ikka veel oma rühmaga liituda. Olin varem kuulnud, et lahingus edasi tormata on palju julgem tunne kui kaotatud lahingust taganeda. See karikas tuli mul juba esimeses lahingus põhjani tühjendada. Selle-eest aga Vabadussõjas ka viimast korda. Olime vaenlase tule alt väljas, metsa all kohendasid mehed jälle rivi korda. Leidsin oma rühma üles soises metsas ja teatasin rühma-ülem leitnant Truutsi surmast. Teisi haavatuid või surnuid realistidel ei olnud. Siis seletasin, et minu tundmatu paarimees, kuulipildur sai minu kõrval surma. Varsti märkasin, et teda kandsid ta sõbrad ja et tal oli veel elu sees. Otsiti siis üles kelk, mille olime Laastu talust võtnud, ja haavatu asetati kelgule. Ohvitseridest oli rinnast haavata saanud leitnant Friedrich Solba ja tema elupäästjateks said leitnandid Ivar Reinvaldt ja Nigul Ehrmann (Ermaste), kes ta vaenlase tule alt välja kandsid ja korraldasid koos teistega ta transpordi rongile. Haavatud allohvitserid Kaalep ja Gutmann olid võimelised sõpradele toetudes liikuma. Nüüd ilmus välja ka lipnik Jaanson ratsu ja see kulus jalast haavatud Gutmanile marjaks ära. Poiss tõsteti hobuse selga, kinnitati sadula külge ja longus peadega alustasime tagasiteed oma soomusrongile. Minu kõrval haavata saanud Lewise-mehe osutus üliõpilaseks-vabatahtlikuks Jaan Naariseks. Ta toimetati Tallinna haiglasse. Saatsin sellest juhtumist sõna oma vanematele ja need käisid Naarist mitmel korral haiglas vaatamas. Ta oli juba paranemas ja arstid lootsid kõige paremat. Siis aga, päeva kümme hiljem, oli tal kaelas ühest sinna sattunud hambakillust haav tekkinud ja ta jooksis verest tühjaks, ilma et teda oleks saadud aidata.

Hiljem selgus, et Jaan Naaris oli esimene üliõpilane-vabatahtlik, kes Vabadussõjas langes. Sellega muutus ta pärast sõda üliõpilastele ja rahvale tuntud kujuk. Lugesin sõjale järgnenud aastatel kolme eri kirjeldust, kuidas ta Anna mõisa lahingus haavata sai. Viimase kirjutise autoriks oli üks soomusronglasest õppursõdur J. P., kes oli üliõpilaspõlves Richard Janno sõber ja kellega aeg-ajalt kokku puutusin. Juhtus, et olime kord seltskonnas koos ja nii lahvasin klaasi õlle juures, et „kallis mees, sind seal Naarise haavata saamise juures küll ei olnud”. P. tegi kohkunud näo ja küsis, et kes seal siis oli. Selle peale jutustasin seltskonnale kogu loo, nagu

kirjeldatud. P. vastas, et oleks ta seda mõistnud aimata, oleks ta tundnud mind ennast sellest kirjutama. Olukord oli aga selline, et mees ei keest päeva haavata, sõbrad olid tal juures ja keegi ei olnud vaevaks võtnud sellest sõnagi paberile panna. Nii oli ta otsustanud Vabadussõja ajal selles punktis pisut täiendada. Soovitas, et ma selle loo omakorda siia seletaksin. Vastasin, et on siis vaja igat õigust taga ajada. Nüüd, mil sellest sündmusest on vahepeal palju vett merre voolanud ja kõik on juba kauge minevik, märkisin asjade käigu siiski paberile. Olen oma elus palju muutusi näinud pisut teises valguses, kui need on ühe või teise asjaosalise poolt hiljem paberile pandud. Üliõpilase Jaan Naarise surmasaamise lugu olgu siis ainult üheks näiteks ja niisuguseks näiteks, mille üksikasjad ei muuda üldpilti, üksipuha millist seletust keegi õigeks peab.

Selles Anna mõisa lahingus õppisin ma ka pisut sõjakunsti: märkasin, et ainult need püssikuulid, mis ei vilista, vaid lühikese särtsu või plaksamusega end avaldavad, on need, mis kukuvad lähedale ja on elukardetavad. Lühikesed sõdaama kogesin hiljem ka kahurimürskude puhul. Senikaua kui kuulid mürsu ulumist õhus, ei ole ta sulle kardetav. Kui aga ulumine su ees hakkab langeda ta sinu lähedale. Siis tuleb silmapilkselt end maha visata, et vältuda sellest kaitses saada, kui siis juba hilja ei ole.

Kui meie ekspeditsioon oli soomusrongile tagasi jõudnud ja ma tegelesin oma kupees säarikute jalast kiskumisega, mõtlesin endamisi, et kui kõik lahingud peaksid niisugused olema nagu Anna mõisa oma, siis sulab meie pataljon kiirelt meestest tühjaks, ja et ega ma ka ise sellest sõjast elu eest ja tervelt välja ei tule. Varsti aga olime jälle kõik heas vormis ja täpselt tagasivallutamise lahingu järel tõusid meie tuju ja enesekindlus taas suureks.

Atamkapten Pauluse juhtimisvõimetest olime aga küll juurteni pettunud ja me ei valinud sõnu tema kirumiseks. Olime kõik, s. o. sõdurid ja, kuuldud seda kuulsime, ka ohvitserid, ühisel arvamisel, et meie dessant oleks pidanud Anna mõisale lähenema haardega metsa äärest ja mitte ilma rahva vajaduseta üle lageda lumise välja tormama.

Ka veel tagantjärele mõtlen, et Paulus oleks pidanud endale veerand tundi aega võtma ja maakaarti kontrollides korraliku lahingukava koostama, või kui see oli olemas, siis selle koha järgi ka toimima ja mitte laskma end kõrvalt juhtida juhuslikult põllul märgatud vaenlase salgast.

Ohvitseri hinnatakse peamiselt mitte tema hurraatamise järgi lahingus, vaid lahingutulemuse aluseks võttes. Nii olime kõik õnnelikud, kui paari

päeva pärast saime teada, et Paulus on soomusrongilt lahkunud ja et tema asemele on soomusrongi nr. 2 ülemaks määratud alamkapten Jaan Lepp. Kapten Lepp jäi rongi ülemaks Vabadussõja lõpuni ja teenis hiljem Eesti sõjaväes kolonelleitnandi astmes. Ta küüditati kommunistide poolt aastal 1941. Pidasime kapten Pauluse soomusrongilt „kadumist” tema kaotanud Anna mõisa lahingu otseseks tulemuseks. Kas see nii oli, ei tea ma tänapäevani. Hiljem kuulsime, et J. Pitka oli määranud Pauluse mereväe dessantpataljoni ülemaks. 10. jaanuaril 1919 tegi see pataljon Kunda lähedussandi, mis lõppes umbes samaviisi nagu meie Anna mõisa lahing. Kapten Paulus oli selles lahingus haavata saanud. Mis temast edaspidi sai, ei tea. Kuuldavasti oli ta peale Vabadussõda välja rännanud Lõuna-Ameerikasse ja seal 1940.–50. aastatel surnud.

Anna mõisale järgnenud paar-kolm päeva olid meile sõduritele puhkuse päevad. Soomusrongidele ja üldse Eesti väeosadele aga taganemispäevad. Olime siis esijärjekorras huvitatud, mis sorti mees on leitnant Reinvaldt, kes meie löögipataljoni Anna mõisa lahingus juhtis. Omaalgatust ta selles lahingus näidata ei saanud, sest ta allus kapten Paulusele. Nii ei osatud selle põhjal tema kohta ei head ega halba ütelda. Selgus, et leitnant Reinvaldt oli rongil koguni kaks venda. Esialgu oli neid raske teineteisest eristada, küll aga neid mõlemaid teistest ohvitseridest, sest mõlemad kandsid pikka mustaks pargitud lambanahast kasukat, missugust kellelgi teisel meie rongil ei olnud. Edvin Reinvaldti kohta teati ütelda, et ta oli juba 1912. aastal tagavaraohvitseriks ülendatud ja et ta oli juba maailmasõja esimesel või teisel aastal rindel kompaniiülem olnud. Noorema, Ivari kohta jäid andmed puudulikuks. Varsti märkasime, et Reinvaldt jätkub peaaegu igasse lahingusse või maakuulajate salka. Lugupidamine nende kui sõjameeste vastu tõusis sõdurite seas iga päevaga.

Sellevastu kapten Jaan Lepa kohta saime vähe andmeid ja imelikul viisil jäi mul tema karjäär Vene sõjaväes täpsemalt teadmata. Ainult nii palju kuulsin hiljem, et ta oli sõjaväkke tulnud kaubanduskoolist.

Lehtse raudteejaamast taganesime välja juba järgmisel päeval, s. o. 30. detsembril. Üteldi, et lahkume varsti Lehtsest ja et jaamahoones võib kõike purustada või „evakueerida”, mida saab. Läksime siis – grupp realiste – vaatama, mida sealt „soomuse” tegemiseks võtta on. Edmund Schiffer kui luuüdini tehnikamees leidis, et kõige olulisemad on elektripatareid, ja ta asus siis neid maha monteerima ja rongile tassima. Mind valdas „kodukaunistamise” idee, kui silmasin ooteruumis rippuvat seinapeeglit. Mul

oli ka mõtteosaline (ei mäleta kes), ja nii tassisime selle peegli kahekesi rongile. Kuigi meie vagunis peegel puudus ja kellelgi midagi selle ettevõtte tegemise vastu ei olnud, osutus peegel siiski niivõrd suureks, et selle paigutamiseks polnud lihtsalt ruumi, ja nii me tõstsime selle Aegviidu jaamas rongilt maha. Kaua meil nood elektripatareid rongil seisid, ei mäleta, kuid kullap ka nende hilisem saatus oli vist sarnane peegli omaga.

Pärast hiljem lahkusime ilma „soomust” tegemata ka Aegviidu jaamast, sest seal oli juba nihkunud Kehra jaama piirkonda. Kehra jaamal puudus pumbamaja, ja nii hakkasime vedurile vett võtmas käima Raasiku jaamas, mis oli Tallinnast umbes 30 kilomeetri kaugusel. Raudteejaamade mahajätmise Lehtsest Kehrani ei sündinud mitte vaenlase survest raudteeliini ehitada, vaid peamiselt meie jalaväe taganemise pärast põhja pool raudteed, mis oli kogu aeg meile ähvarduseks, et soomusrongid võivad kotti jääda.

Huone oli kõigile, nii juhtkonnale Tallinnas kui ka sõduritele rindel, et kui me edasi läheb, siis võivad juba lähemad päevad Tallinnale ja ehk ka kogu meie vabadusvõitlusele saatuslikuks osutuda. Oli tungiv vajadus igaüks vett seisata vaenlase pealetung Tallinnale, esimesel võimalusel üle linna vastupealetungile ja vaenlase kuues diviis tagasi paisata.

Tallinnas oli jõutud formeerida osa esimesest jalaväepolgust, Kalev- ja Maleva pataljonist ja kahurväest. Need üksused saadeti 2. jaanuaril rindele.

Samal päeval (2. jaanuaril 1919) andis sõjavägede ülemjuhatajaks ülendatud polkovnik J. Laidoner väeosade ülematele korralduse ja juhtnõõrid rindel rindel üleminekuks „aktiivsele kaitsele”. See tähendas vaenlase pealetungi seismapanekut ja, kus võimalik, algatuse enda kätte kiskumist. „Aktiivse kaitse” raames arenesid siis 2. ja 7. jaanuari vahel murdelahingud, mis saavutasid oma eesmärgi – vaenlase pealetung pandi seisma ja algatus läks vaenlaselt üle.

ESIMESED SOOMLASED RINDEL

30. detsembril 1918 jõudis jäälohkujal „Väinämöinen” Helsingist Tallinna sõjaväe hoonesse vabatahtlike üksus: alampolkovnik M. Ekströmi pataljoni esimene kompanii kapten A. Eskola juhtimisel. Soomlaste ilmumine Tallinna sadamasse tõi nii sõjaväele kui ka rahvale uut lootust ja julgust. Järgnevalt järgnesid sellele Ekströmi pataljoni teised roodud.

Kapten Eskola roodust ilmusid 2. jaanuaril omal käel soomusrongile nr. 2 kaks meest: üks neist kandis Soome kapteni või leitnandi mundrit ja tutvustas ennast Pentilana, teine pidi olema tema adjutant või muu asjamees, ning see kandis Soome allohvitseri mundrit. Viimases tundis leitnant Ehrmann ära oma koolivenna Gunnar Ambrosiuse Tallinna Nikolai gümnaasiumist.

Mõlema tulnuka sooviks oli nii kiirelt kui võimalik lahingusse pääseda. Seda nende soovi ei olnud meie soomusrongil raske täita: parajasti oli rongilt väljumas üks 16-meheline maakuulajate salk leitnant Nigul Ehrmanni ja Oskar Enkelbergi juhtimisel. Soomlased soovisid millegipärast olla salga ratsamaakuulajad ja nii muretseti neile hobused. Salga ülesandeks oli ümbruses luuret teostada ja selle raames välja selgitada, kelle valduses on momendil Anija vallamaja ja selle ümbruskond.

Salk sel õhtul Kehra mõisa ümbruskonnast kaugemale ei jõudnud ja nii saadeti öö Kehra mõisas mööda. Järgmisel päeval jõuti Anija vallamaja ja selle ümbrus läbi kammida. Selgus, et vallamajas asub 1. jalaväepolgu 13. rood kapten Leonhard Krulli juhtimisel. Ümbruses punaseid ei olnud, välja arvatud Priske saeveski, kust 5. jalaväepolgu 3. roodu osa oli äsja taganema löödud.

Ehrmanni luuresalga ülesanne oli sellega täidetud, kuid parajasti siis saabus kapten Krullile käsk Priske saeveski tagasi vallutada. Soomusronglased soovisid seda kuuldes ekspeditsiooni Priske vastu kaasa teha. Arusaadav, et niisugune soomusronglaste toetus Krullile ja tema roodule meelt mööda oli. Ühiselt tehti lahingukava: leitnant Ehrmann võttis üldjuhtimise enda peale ja öö saabudes asuti ülesannet teostama.

Metsa mööda liikudes oli jõutud Priske saeveskini, kust Viljandi kommunistliku polgu koosseisu kuuluva roodu valve tulijatele püssitule avas. Mõne valangu järel olid aga punased laskmise katkestanud ja hõiganud, et „kes teie olete – kas punased või valged?“. Kui siis meie poolt oli küsitud „Aga kes teie olete?“, siis oli kõlanud käsklus „Seltsimehed, tuld!“.

Seejärel algas meie rünnak ja Priske saeveski vallutati 3.–4. jaanuari ööl.

Kohe pärast Priske vallutamist pöördus leitnant Ehrmanni ja Enkelbergi luuresalk soomusrongile tagasi, jättes Priske edasise kaitse kapten Krullile.

Mispärast hakkasid punased kahtlema, kas ei ole mitte tegemist tule avamisega oma meestele – nähtavasti nad ei uskunud, et Eesti väeüksused

ei näpimeeduses julgevad pealetungi ette võtta. Seetõhiks iseloomustada Vabadussõja kõnesolevat ajajärku üldiselt, sest tollal teineteist õõsiti ei saanud.

Priskelt saadud sõjasaagi hulgas oli Eesti Viljandi kommunistliku polgu koosseisusid dokumente, nende hulgas ka üks käskkiri, milles tehti määratlusi korraldus vangivõetud soomusronglased kohapeal maha lasta, sõltuvalt jalgaväesõduritega aga inimlikult ümber käia.

Ei teadmine soomusrongil must-valge dokumendi põhjal, milline saabusid punaste kätte vangilangemisel ootab. Õnneks ei olnud soomusrongil nr. 2 Vabadussõjas vaenlase kätte vangilangemisi, küll aga rohkesti punaste sõdurite vangistamisi.

Mõlemad maakuulajatena kaasa ratsutanud Soome vabatahtlikud said juba lahingus haavata: Ambrosiust oli kuul tabanud rinnust Ehrmanni ümbruses viibides. Ta toimetati Raasiku raudteejaama ja sealt Tallinna haiglasse, kus ta varsti suri.

Penttila oli saanud kerge käehaava. Ta oli viinud esimesena teate Priske vallutamise kindral Tõnissoni staapi, mis asus tollal Raasikul. Seal oli ta teatanud, et Priske veski olid nad Ambrosiusega ainult kahekesi vallutanud. Vahemalt oli tema jutust selliselt aru saanud sealviibiv sõjakirjasaatja kapten August Hindrey. Hindrey pani selle loo ka niiviisi paberile ja see ilmus ajakirjanduses. Jutt sel kujul meile soomusronglastele ei meeldinud. Leitnant Ehrmann komandeeriti Tallinna ülemjuhataja staapi asja klaarima, kuid niisuguse tulemuseks oli sõjatsensuuri sisseseadmine Eestis, nii et ajakirjandelt võeti võimalus avaldada kontrollimata teateid. Veel Ehrmanni viibimisel ja tema juuresolekul oli kapten Paul Lill (pärastine kindralmajor) alamkapten Richard Masingule ülesandeks teinud vastava pööratava teksti koostamiseks.

3. jaanuaril enne lõunat ilmus meie rongile uus grupp soomlasi, seekord kolme meest. Ka nemad ei olnud jõudnud roodu rindelemarssimist ära lõpetada ja olid kohale tulnud omal algatusel. Olid näljased. Sattusin juhtuma kapten J. Lepa silma alla. Ta pöördus minu poole, üteldes: „Raamot, teie need soomlased ja vaadake, kas saate mõnest lähemast talust neile kühakinnitust, ja tooge nad siis jälle rongile tagasi.“ Selleks oli küll meie sõjate kogemuste järgi otsustades väga vähe lootust, kuid mul oli õnne. Ühes Kehra jaama lähedases talus kaeti meile päris korralik hommikueine. Igaüks pühkis valge lina pandi lauale ja ka lauanõud olid korralikud. Olin selle üle tõesti rõõmus, sest kuidagi ei tahtnud seda, et soomlastel oleks meie

elamisest ja külalislahkusest halb mulje jäänud. Pakkusin toidu eest ka raha, kuid ka seda ei võetud. Mis nende soomlastega edasi juhtus, ei tea.

Rongile tagasi jõudnult selgus, et välja läheb uus luuresalk. Oli minu kord sellesse kuuluda. Ka see koosnes, nagu eelmise päeva leitnantide Ehrmanni ja Enkelbergi omagi, kelle saatusest meil ei olnud teateid, umbes kahekümnest mehest ja meie ohvitserideks olid leitnant Robert Maibaum ja lipnik Boris Vares. Ka meie ülesanne oli üldiselt samasuunaline kui leitnant Ehrmanni oma: pidime looma sideme kapten Krulli 1. polgu 13. roodu osaga. Viimane pidi asuma kuskil Kõrve küla piirkonnas, mis on Kehra jaamast otsejoones umbes 12 kilomeetrit põhja pool ja Priske saeveskist 4–5 kilomeetrit ida pool. Kask oli igal juhul kapten Krulli asukoht kindlaks teha ja juhul, kui Kõrve küla on veel vaenlase käes, see koostöös kapten Krulli rooduga vallutada ja edasi selgitada, kuidas on olukord Priske saeveskis ja tarbe korral ka sinna abi anda. Puudulikud andmed kõnelesid, et Prisket kaitses 5. polgu 3. rood, kuid et see oli sealt välja löödud. Lõpuks pidime kaares ida poole tungima ja siis Aegviidu jaama välja jõudma. Aegviidu raudteejaama tagasivallutamine meie salga eemal olles oli soomusrongi enda kavas.

Õhtupimedas saime kapten Krulli roodu ühe jaoga ühenduse. See asus kas Kõrve külas või selle läheduses ühes talus. Kapten Krull pidi asuma Anija vallamajas või selle ümbruses ja ka meie soomusronglasi pidi selles ümbruses liikvel olema. Selgus, et Kõrve küla on Krulli meeste valduses. Priske arvati olevat vaenlase käes. Jäime Kõrvesse öömajale. Ajasime siis Krulli meestega juttu. Kui meil soomusrongil valitses üldiselt uljas meeoleu ja oldi igasuguseks ettevõtteks valmis, siis siin oli olukord teistsugune. Krulli mehed, kuigi see pidi olema üks vahvamaid rooduseid, olid taganemisest väsinud ja nende usk meie võidusse ebakindlam kui soomusronglastel. Nii näis nende hulgas valitsevat kahtlus, kas teeme õigesti, et ööseks sinna jääme, kuna vaenlane oli meist ainult ehk viie kilomeetri (!) kaugusel ja võis meid niiviisi öösel ootamatult rünnata. Selline mentaliteet oli mulle võõras ja jättis suhu mõru maitse, seda enam, et see oli minu esimene kokkupuude ühe mobiliseeritud Eesti jalaväerooduga. Järgmisel hommikul pidime saama esimesest rügemendist teate, kelle valduses on Priske saeveski. Seda teadet aga meile ei tulnud ja ka kellelgi teisel ei olnud olukorrast selgemat ülevaadet. Nii saadeti meie salgast neli sõdurit leitnant Maibaumi juhtimisel vaatama, mis Priskel sünnib. Saeveski asus meie öömajast mõni kilomeeter teispool metsa.

Minu sellesse viimelisse koosseisu ja minu järjekord oli tassida Priske kuulipildujat. Liikusime metsasihti mööda, kasutades maakaarti ja kompassi. Olime jõudnud ehk pool maad enda taha jätta, kui kõrvalt tõusis reetäis sõdureid meist paarisaja sammu kaugusel risti meie teele ette. Viskusin silmapilkselt pikali ja sihtisin kuulipilduja meestele; need jäid püsti ja tõstsid püssid palge. Ka tulijad kargasid reelt üles ja sihtisid püssid meie suunas. Neid oli koos küüdimehega kaheksa, kõik Vene sõduri mündris ja varustatud tääkidega Vene püssidega. Meil olid täähideta Jaapani püssid. Kuna selles piirkonnas tegutses 3. Viljandi kommunistlik polk, siis pidasime neid nimetatud polgu maakuulajateks. Leitnant Maibaum haaras algatuse ja nõudis vastaselt püsside mahaviskamist ja vangilangemist. Sedasama nõudsid meilt ka vastased. Otse sellest kaotas Maibaum mind kuulipildujaga kakskümmend sammu ette minna. Võtsin kuulipilduja sülle, sammusin paarkümmend sammu edasi, hakkasin maha, ja kui olin oma sõjariista vastasele jõudnud pöörata, tulid minu kaaslased tigusammul, ise kogu aeg vaenlast sihtides, mulle järele. Seda kordasime mitmel korral. Siis aga ütlesid vastase närvid üles. Nad tõstsid püssid käest ja andsid end vangi. Kui jõudsimme nende juurde ja leitnant Maibaum küsis, kust väeosast nad on, oli nende ohvitser omadega läinud läbi, et ei suutnud kõnelda, vaid ainult kogeles üksikuid sõnu. Selgus, et mehed olid 1. polgu kapten Krulli roodu mehed, tulid Priske saeveskist ja olid teel luurekäigule Kõrve küla suunas, et kindlaks teha, kas see küla on. Nüüd märkasid, et ma olin üleni higine – niivõrd, nagu oli olnud mu närvipinget või hirm. Kui saatus oleks tahtnud, et meie salga juhiks oleks tol korral olnud mõni vähemate sõjakogemuste või vähemate närvidega ohvitser, oleks olukord tõenäoselt võinud kujuneda ka vastupidiseks. Olgu mainitud, et leitnant Maibaum sai paar nädalat hiljem surma Ilva lähedal Uderna lahingus. Nüüd sammusime kõik ühisti Priske saeveski suunas, ja kui olime sellest umbes pool kilomeetrit eemal, nägime, et meie teele tõmmati ette kapten Krulli meestest ahele. Nende valvepostid olid märganud, et läheneb rohkem kui kaheksa meest, ja nad olid oma roodu alarmeerinud. Eksitus selgitati enne, kui meie peale oleks tuli avatud, ja nii marssisime Priske saeveskisse, mis oli ehitatud hoodla jõe ääres. Hiljem seletas kapten Krulli roodu „vangilangemise“ ohvitser, et tal oli algul olnud veene, et ta võtab meid vangi, sest meid oli vähem, ja ta oli märganud, et meie püssidel puuduvad täägid. Siis oli aga meie vankumatu lähenemine ta närvid lihtsalt läbi söönud ja

ta oli kaotanud tahtejõu. Ka ülejäänud osa meie dessandist jõudis mõne tunni pärast Priskele ja vastava korralduse peale jäimegi selleks ööks sinna, kuna võis eeldada vaenlase vastupealetungi. Krulli rood üksinda oli ehk arvult liiga väike, et seal vastu pidada. Leitnant Ehrmanni salk oli peale võidukat Priske lahingut veel samal ööl soomusrongile tagasi läinud. Soomusronglastest oli sel ööl Priskel valvekorraohvitseriks lipnik Boris Vares, ainsam habeme ja pealekauba suure habemega ohvitser meie soomusrongil. Mina olin tema käsutuses valvepostide korraldaja. Pikutasime mõlemad pörandal määrdunud heintel kõrvuti ja mina käisin iga kahe tunni tagant valveposte vahetamas. Ta oli jutukas pikk prillidega ohvitser, eraelus üliõpilane, pärit Kõo vallast. Endast kõneles ta vähe, selle vastu aga päris ohtralt minu vanematest, kes olid talle tuttavad. Ka teda tabas vaenlase kuul ühes lahingus 22. juunil 1919 surmavalt, nii et meie oma sel ööl loodud tutvust ei saanud hiljem süvendada. Öö möödus Priskel ilma, et keegi meid oleks tülitanud. Järgmisel hommikul, s. o. 5. jaanuaril jätsime Krulli rooduga jumalaga ja liikusime edasi, silmapiirilt kadunud vaenlasega kontakti otsides. Soomusrongilt lahkumise neljandal päeval jõudsimme oma luuresalgaga jälle tagasi rongile, ilma et meie salgal oleks selle aja vältel tarvidust olnud lahinguid lüüa. Vaenlane oli nüüd kogu rindel taganemas ja soomusrongid olid meie tagasi jõudes juba Aegviidu raudteejaamas, nagu see seisis sõjaplaanis. See neli päeva oli kõige pikaajalisem dessant, mida mul oli võimalik kaasa teha.

SOOMUSRONGI NR. 2 OHVITSERIDEST JA TÖÖJAOTUSEST

Meie ohvitseride koosseisus ja ametite jaotuses toimus juba esimese nädala jooksul nii palju muudatusi, et nendega oli raske sammu pidada. Rongilt oli ümberpaigutuste tõttu lahkunud kolm vanemat ohvitseri: al.-polk. P. Kann, kapt. O. Luiga ning al.-kapt. Paulus. Anna mõisa lahingus sai surma ltn. Truuts ja haavatuna evakueeriti ltn. Solba. Ühel luurekäigul Koolma külas sai 31. detsembril 1918 surma leitnant Richard Reimann. Seega oli rivist väljalangenuid, kaasa arvatud rongilt lahkujad, juba esimesel nädalal kokku kuus ohvitseri. Meil oli neid aga külluses ja vähemalt lähemal ajal ei olnud ette näha nende puudust. Umbes samane olukord valitses tollal ka teistes väeosades, kuna ohvitseride mobilisatsioon oli kiirem ja tulemusrikkam kui sõdurite oma. Varsti selgus meile, et igasuguste jooksvate ülesannete

tegemisel, nagu vahiteenistus rongi juures, peaaegu igapäevased maakuulamisretked jne., ei korraldatud rühmade või vagunite kaupa, vaid vastavalt ülesande iseloomule ja vajalikust meeste arvust lähtudes. Ainult siis, kui oli tegemist suurema ülesandega, aeti kogu dessant jalule. Samalaadseks näiteks ka ohvitseride teenistus: kord aitas selleks ühest mehest, nagu ka päev vahelduva korrapidajast ohvitseri või väikese maakuulajate salga juhutamise puhul, kord oli neid vaja mitut. Nii jagunesid ka ohvitserid kahe gruppi: ühed täitsid kohad administratsioonis, patareis, kuulipildujakomandoes, tehnikakomandos jne., kuna ülejääk moodustas soomusrongi dessantohvitserkonna. Esimesse gruppi kuuluvatel ei olnud dessandis ühtegi kohustuslikku, kuid nende hulgas oli ka neid, kes „tikkusid” maakuulamisretkedele või lahingutesse vabatahtlikult. Siin ma mainiksin esikohal rongilema abi leitnant Hugo Leppa, kes oli vaikne tasakaalukas mees. Tema rivisse ilmumine oli alati heaks endeks, sest ta täitis ülesannet vabatahtlikult ja meeste elu hoides. Hiljem teenis H. Lepp politseikomisjoni Tallinnas. Samasse gruppi kuulusid veel patareist lipnik Voldemar Põld, tehnikakomando ülem mitšman Peeter Lutt, kuulipildujakomandant leitnant Erich Espe, ja ka rongi adjutanti lipnik Jaan Jaanson, võis aga siin rivis näha. Küllap oli selles grupis veel teisigi dessandis käijaid, kuid nad ei ole mulle meelde jäänud. Tavaliselt tulid korraldused nii, et igaüks rühmast tuli ühel või kahel või ka enamal mehel või siis ka kogu rühmal kümnel mehel dessantiminekuks valmis olla. Reaalkooli rühmas toimus see määramine esimesest päevast alates igasuguste sekeldusteta. Mul oli järjekorratabel, ja kui keegi haiguse või hõõrutud jala pärast soovis järjekorrast välja jääda, pidi ta sellest hommikul või õhtul mulle teatama. Üldiselt aga enne, kui meile ülesanne oli teatavaks tehtud. Endastmõistetavalt kuulusin ka ise sellesse järjekorda. Niisuguseid haigestumisi tuli meie rühmas ette erakorraliselt harva. Järgmisel päeval või peale paranemist oli siis haige järjekorras esikohal ja tal tuli vahelejäänud korrad tasa teha. Kui jagasime kõik ülesanded võrdselt. Milline dessant ees seisab või kes ohvitseridest kaasa tuleb, selgus tavaliselt alles siis, kui olime juba rivis. Ülesande suurus aga aiasime nõutud meeste arvu järgi. Suurem osa meie maakuulamisretkedest ja sageli ka dessandid siiski tulevahetuse või lahinguga ei lõppenud, kuid välja minnes oli seda raske ette näha. Pisut hiljem hakkati mehi nõudma enamasti vaguni kohta, ja kuna mul tuli neid anda meie vaguni osas, siis muutusin ma justkui vagunivanemaks, ilma et mind päevahäda selleks kunagi oleks nimetatud.

TAPA LINNA VALLUTAMINE

Tapa vallutamise lahing algas 9. jaanuari varahommikul kolme soomusrongi dessantide väljumisega rongidelt ja tollekordse mõiste järgi tugeva suurtükitule toetusel. Vaenlase kuuenda diviisi vastupanu oli murtud eelmiste päevade lahingutes ja tema sõdurite moraallangus oli silmanähtav. Ilm oli sulavõitu ja päev töötas tulla päikesepaisteline.

Raudtee oli parandatud. Meeleolu, vähemalt meie rongi dessandil, oli enesekindel ja soov lahingut võita vankumatu. Liikusime siis Tapa suunas tõsisemat vastupanu leidmata, ja kui hommikuses hämaruses Tapa alevi kontuurid silmapiirile kerkisid, kõlas üldine hurraa ... Tormasime jooksusammul meile määratud linnaossa ja sealt vaenlase kannul lõuna poole, kuni jäime peatuma ühe jõekese kaldale. Jõgi oli veel kinni külmumata, vähemalt meie rongi dessandi piirkonnas. Viimane koosnes umbes sajast mehest ja aheliku pikkus oli ehk üks kilomeeter. Vasemal ei olnud enam näha ei vaenlast ega oma üksusi; paremal ilmus umbes kilomeetri kaugusel silmapiirile ühe teise soomusrongi ahelik. Vaenlane oli nüüd üldse kadunud. Niivõrd kui oli olukorrast ülevaadet, meie soomusrongil langenuid ei olnud; haavatud oli alamkapten A. Tõnishof ja kooliõpilane O. Jürgens Tallinnast. Ka teistel soomusrongidel ei olnud mainimisväärsed kaotusi.

Siis nägime, et Tapa poolt tuleb üks Vene mundris sõdur, püss üle õla ja mingi ese kaenla all, otse meie aheliku suunas. Mõtlesime, et küllap on mõni meie oma meestest, kes jäi Tapale maha „soomust” tegema. Ta võis jõudnud olla meist ehk saja kuni kahe saja sammu kaugusele, kui keegi meie ahelikust hõikas talle vene keeles: „Kakovo polka?” (Millisest polgust?) Mees viskas momentaanselt eseme kaenla alt maha (see osutus üheks seinaküljest mahavõetud telefoniaparaadiks) ning pani pikuti meie ahelikku plagama otse meie naabersoomusrongi dessandi suunas. Lõime siis püssid palge ja kogu ahelik avas tolele vaesele jooksjale tule. Olin oma jahimehe laskeosavuses niivõrd kindel, et ei kahelnud, et minu kuul teda tabab. Nii vist mõtlesime kõik, kuid ometi ei tabanud meie kuulidest ükski seda „lootusetut” jooksjat. Ja nii ta maanduski otse meie-naaberrongi dessandi rüppe. Sealt hakkas varsti selle järel üks mees meie poole sammuma, kogu aeg valget taskurätti lehvitades. Veerand tundi hiljem oli ta juba meie juures, vandudes, et meie tahtsime teda maha lasta. Oligi meie oma mees, kes meie venekeelse hõike peale „kust polgust” oli arvanud, et tegemist

on Vene üksusega, mis pärast ta kogu oma lootuse oli pannud väledatele polgudele. Seekord need päästsid ta elu tõepoolest, kuigi selleks oli vähe aega. Tal oli sõdurionne, nagu öeldakse. Varsti järgnes teine analoogiline sahejuhtum, mis aga ei lõppenud asjaosalisele sama õnnelikult. Seisin Pärnadiaga jõekese kaldal asuva talu õuel, kui korraga keegi meist märkas, et keegi jõge üht sõdurit kõhuni vees vaenlase kalda suunas sumamas. Tõstisime püssid palge ja nõudsimet mehe tagasitulekut. Tal jätkus aga jalgast teisele kaldale välja ronida, kuid nähes, et tema peale on sihitud mitu püssitorusid, tõstis ta käed üles ja sumas teistkordselt läbi jääkülma vees meespoolsele kaldale tagasi. Leidsime tema sineli ühest taskust söögikõhmeid ja teisest rüüstatud mesilast pärineva meekärje. Rinnataskus oli tal üks väike jumalaema pildiga ikoon. Vang seletas, et ta on tööline ühest Pärnadi vabrikust, abielus ja kahe lapse isa.

UUS JAS RETK LOKSA KÜLA ALLA

Peale Tapa tagasivallutamist tungisid soomusrongid juba samal päeval Tapa suunas Tamsalu raudteejaamani, mis on Tapalt umbes 13 kilomeetri kaugusel. Järgmisel hommikul avastasime Tamsalu jaama läheduses ühe talu, kus müüdi juustu. Seda juhust ostmiseks kasutasime ohtralt, sest meil oli veel näljane ja armastab süüa, kui ta oma supikatlalt midagi on rahjendanud. Juust aga oli meile otse erakorraline maiuspala. Talu hiljem väljus soomusrongilt nr. 2 umbes 30–35-meheline luuresalk, mis läbi jõekese ida pool asuvat piirkonda läbi kammima. Oma soomusrongile jõudme tagasi jõudma mitte enam Tamsalu raudteejaama, vaid juba Kiltsi, mille soomusrongid päeva jooksul kavatsesid vallutada. Kuulusin sellesse salka, juhiks oli lipnik Bärenklau. Peale Bärenklau tegi retke kaasa veel üks sõdur, salk koosnes nagu tavaliselt koolipoistest ja ka vanematest sõduritest. Olles marssinud mõned kilomeetrid, kuulsime, et Loksa küla suunas liigub läänest itta mingi punaste moonavoor. Olimes veel Tapal jaama läheduses ja alustasime kiirmarsis nimetatud voori tagajärel. Loksa küla läheduses jõudsimet samale maanteele, mida mõõda liiguvad punased. Nagu väeosa sellise liikumise puhul tavaline, oli voorist mõni tükk maantee äärde visatud või pudenenud, muidugi kõlbmatut. Tähtis oli lastud või pääsenud ka üks valjastega vana hobisekronu. Olin juba jätke Lewise kuulipilduja padrunikassettide kandja ja nii see

hobune kulus nagu marjaks ära. Ladusin oma kassetid üle hobuse selja ja samamoodi tegid veel paar minu kaaslast. Võtsin hobusel valjastest kinni ja elu oli jälle hoopis kergem. Nii sammusime Loksa külla, mis on Tamsalust umbes kuue kilomeetri kaugusel. Külas kuulsime, et sellest oli äsja läbi läinud üks punaste rügement ja et viimased reed selles vooris olid just mäe või kingu taha kadunud. Tahtmine punastele pisut tina anda oli nii tugev, et unustasime ära oma salga suuruse, et oleme jalamehed ja et meil ei ole teada täpsemat kohta, kus saaksime soomusrongi raskekuulipildujate ja patarei tule varju pugeda. Nii kiirendasime veelgi sammu, et punastele enne järele jõuda, kui nad üle kingu paistvasse umbes ühe kilomeetri kaugusesse metsa ära kaovad. Liikusime kolonnis, jõudsim me mõne minutiga kingu otsa, kuid enamlased olid siiski juba metsa jõudnud. Otsustasime kiirust juurde lisada ja neile vähemalt seal järele jõuda. Olime ehk kingu ja metsa vahelisest maast poole osa katnud, kui metsaservalt avati meie peale üksikutest püssidest tuli. Hargnesime silmapilkselt kahele poole teed laiali. Minut hiljem vallutas meid kõiki paanika, mis oli mulle seni tundmata. Pöörasime ümber ja panime tagasi mäetipu poole liduma, nii kuidas keegi jõudis. Kahmasin hobuse selja kassetid endale üle õla, et need sörkivalt loomalt lumme ei kukuks, kuid valjastest lahti ei lasknud, vaid püüdes end hobusega varjata, litsusin ülesmäge, taipamata, et hobune võiks ehk vaenlasele huvitavam märklaud olla kui üksik jooksja. Niisugune kabuhirmus mõttetu põgenemine võis kesta vahest ühe minuti, kuni meie hulgas leidis mees, kes valju häälega hõikas: „Poisid, ärge jookske, tungime peale!” Moment hiljem oli hirm nagu käega pühitud ja me tormasime suure kisaga uuesti metsa suunas. Kui õigesti mäletan, siis oli esimene, kes metsa äärde jõudis, üks väikese kasvuga gümnasist nimega Roden, pärastine Eesti mereväe ohvitser. Seal oli punastel parajasti käimas raskekuulipildujale padrunilindi pealetõmbamine. Silmapilkselt oli kuulipilduja vallutatud ja lisaks vist veel viis hobuserege kraamiga. Punased kadusid metsa. Nüüd olid meie ohvitserid olukorra peremehed ja oli pisut aega ka plaanitseda, mida teha. Otsustati, et tagasiminekuks enne pimedat on kardetavam kui metsaservas ahelikus vaenlase ootamine. Nii lamasime paar tundi ahelikus, lasksime aeg-ajalt mõne kogupaugu metsa, et näidata enda julgust ja kohalolemist, kuna metsast kostis selgesti meieni käsklusi ja omavahelist sõimu. Ilmselt ei olnud vaenlasel ülevaadet, kui palju meid on või mida me tema suhtes kavatsime, ja nii eelistas ta samuti ootamist või vajad

hõivat aega edasiseks sammuks. See oli üks aeglasemaid päevi minu elus, sest varsti kannatasin külma all ja öhtu ei tahtnud ega tahtnud talvisele talvisele päevale vaatamata kätte jõuda. Kuid ta tuli siiski ja seejärel olime juba oma luuresalgaga Kiltsi jaamas. Soomusrongi aga seal ei olnud ning mahajäetud jaamahoone oli tühi ja külm. Leidsime kellegi, kes teadis rühma, et üks soomusronge on juba Kiltsist lõuna suunas edasi sõitnud. Kuna sõjariinne oli kuskil Tapa kandis, siis viibisime mõnikümmend kilomeetrit vaenlase selja taga. Endastmõistetav, et korraldasime kohe ka talvepostid ja väikese luure ümbrusse. Varsti saabus informatsioon, et üks vaenlase väeüksus on marssimas läänest itta teed mööda, mis täheldas Kiltsi raudteejaama. Meie ohvitseride ja ka sõdurite vahel tekkis lahkarvamused, mida teha – kas sammuda kiirelt raudteed mööda Tartu suunas, et jõuda meie soomusrongile olukorrast teadet viia, või punaseid kiltsi jaama lähedal varitseda ja siis neid ootamatult rünnata. Lepiti kiirelt kokku, et talitatakse nii, kuidas keegi soovib. Kümnekond meest, enamasti vanemad mehed, lahkus ühe ohvitseriga, teine osa, peamiselt noorpoissid, lipnik Bärenklau juhtimisel, asetus raudtee ülesõidukohale metsa vaenlast varitsema. Oli selgelt kuulda, kuidas vaenlase kolonn püüdnud meile iga minutiga lähemale ja lähemale sammus, kuni vanemad mehed jõudsid raudtee ülesõidukoha peale. Avasime siis tule. Sel momendil sõitis kahe rinde vahelt läbi meie supirong, mis koosnes sõdurite ja kahest kaubavagunist ja mis oli seisnud Kiltsi jaamast mitte kaugel lõuna pool. Et ka see meid lihtsalt maha jättis, siis tõmbasime ka selle pihta, et meie kokad saaksid pisut nuusutada püssirohu lõhna. Rongi läbisõidul oli lahingule võib-olla otsustav mõju, sest ei olnud kahtlust, et vaenlane pidas seda rongi soomusrongiks ja nägi, et raudteeliin on terve ja meil valduses. Lahing oli paari minutiga läbi, sest vaenlane põgenes kabuhirmus – nagu tavaliselt sellistel puhkudel sõjakirjasaatjad laskvad märkida. Ühelt vangilt kuulsime, et meie vastas oli olnud üks kompani madruseid ja neljast kahurist koosnev patarei. Järgmisel hommikul meie luure enam madruseid üles ei leidnud, küll aga oli vaenlase patarei märgatav mahajäetuna „lahinguplatsil”. See oli tolles olukorras enam kui piisav sõjasaak ja me olime sellele päevale uhked.

Nüüd, mil vaenlane põgenes, tuli meil aga tegelda lahingu kurvema küljega. Meie rivi oli üks vanem sõdur, kelle mõlemad jalad olid läbi lastud. Hired jooksid verd, kuid mees ise kannatas valu vaikides. Otsustasime selle sõduri kõigepealt jaamahoonesse kanda. Keegi sõjakogemustega

sõdur õpetas, et improviseerime talle püssidest kandraami. Neli püssi pandi kõrvuti maha, mees tõsteti nende peale, neli paari kandjaid võttis püssiotstest kinni, ja nii asusime haavatuga minekule jaamahoone suunas. Lumi oli metsaserval kaunis sügav ja tuli katsuda haavatut ka pörutuste eest hoida. Nii liikusime aeglaselt jaama. Kuigi minna oli vaid paarsada sammu ja võiks mõelda, et mis see ära ei ole kaheksal mehel ühte tassida, siis ometi kogesin, et on hoopis kaks eri asja, kas üks terve mees lihtsalt kukile võtta ja edasi viia või haavatud lahingukaaslast kanda. Parema meelega teeks küll esimest. Asetasime haavatu jaama kütmata ooteruumi külmale tsementpõrandale. Lipnik Bärenklau käsutas mehed tagasi rivisse, sest vaenlane võis ju end vahepeal koguda ja vasturünnakule asuda. Mind käskis ta aga jääda temale appi haavatut siduma. Meie salgal ei olnud nagu tavaliselt kaasas ühtegi sanitaarpauna ega mingit sidematerjali. Bärenklau näisid aga siin olevat vanad sõjakogemused. Kiirelt, tarvitades sealjuures oma taskunuga, tõmbas ta haavatu aluspükste küljest vastavad ribad ja asus nendega haavatu jalgu ülevalt poolt haavu kõvasti kinni nõõrima, et ta ei saaks verest tühjaks joosta, sest juba sigines põrandale vereloik. Siis nähtavasti nähes, et minust talle suuremat abi ei ole, või tahtes teada, mis väljaspool hoonet sünnib, käsutas ta mind vaatama, kas mehed on korralikult ahelikus lahinguvalmis. Kui mõne minuti pärast olin tagasi teatega, et kõik on korras, oli Bärenklau oma tööga lõpukorral. Varsti ilmus ka meie soomusrong kohale ja võttis meid kõiki jälle oma rüppe. Muljeterikaim päev minu senises sõdurielus oli sellega möödas. Hiljem kuulsin, et Bärenklau oli oma kiire ja otstarbekohase talitusega tolle haavatud sõduri (nime olen unustanud) elu päästnud. Sellest päevast peale oli Bärenklau minu jaoks üks neid ohvitseri (keda oli meil siiski õige mitu), kelle juhtimisel oli julge minna maad kuulama või dessanti. Lipnik Bärenklau, kes eraelus oli olnud Riia Polütehnikumi üliõpilane, oli veel üks omadus, mida ma tollal väga kõrgelt hindasin: ta käis peaaegu iga päev oma realistide rühma ruumes meiega pisut vestlemas. See sulatas ta meiega ühiseks tervikuks. Mõtlesin siis endamisi, et nii peab õige lahinguohvitser olema ja et kui ka mina peaksin kunagi ohvitseriks saama, siis talitaksin täpselt samuti. Saatus tahtis, et ma sain ohvitseriks ja pealegi sama soomusrongi dessantohvitseriks. Siis ma katsusin oma kompaniile olla sama, kes oli Bärenklau oma meestele minu sõduriks oleku ajal.

SOOMUSRONG NR. 2 SUUNATAKSE NARVA RINDELE

Enamasti päev otsa vantsimist ja lahinguärritust Loksa küla lähedal ja Kiltsi raudteejaamas maitses uni kodus, s. o. soomusrongil suurepäraselt. Järgmisel päeval leidsime endid uute ülesannete ees, mis tõid meile pettumuse: kindrali poolt oli saabunud korraldus, et esimene ja kolmas soomusrong lahingud edasi Tartu suunas, kuna soomusrong nr. 2 oli määratud esimese kindrali ülemal kindral Tõnissoni käsutusse. Pidime esimest diviisi abistama pealetungil Narva suunas ja abiks olema Järvamaalt taganeva vaenlase puhastamisel. Aegavilimatult kihutasime tagasi Tapale ja sealt Rakvere–Narva raudteele. Kadrina raudteejaama lähedal selgus, et Vene taganevad väeosad olid Kadrina raudteesilla õhku lasknud. Kuulduse kohaselt olid nad ka Rakvere lähedal raudteed lõhkunud. Nii meie uhke pealetung Narvale oli soomusrongi osas peatatud. Jalavägi oli aga pealetungihoo sisse saanud ja liikus üle Rakvere Narva suunas edasi. Endastmõistetavalt algas aegamatu silla parandamine, milleks kulus paar päeva. Aja surnuks löömiseks läksin koos mõne sõbraga ümbrust uurima. Astusime sisse Kadrina kindlusesse. Maja oli elanikest maha jäetud ja kõik ukSED lahti. Lonkisime seal ühest toast teise ja vaatasime Vene sõjaväelaste rüüstamise jälgi, kuni jõudime ruumikasse raamatukoguruumi, mis näis olevat olnud peremehe elutoa. Vene sõdur oli selles ruumis „lugemisele” erilist tähelepanu osutanud, sest terved raamatute virnad olid põrandale segi paisatud ja nende ümber sõdurisaabastega tublisti sõtkutud. Niisugust mõttetut rüüstamist ei oleks ma varem mõistnud ette kujutada.

Vahepeal jõudsin käia ka Rakveres, mis jättis mulle luitunud ja ilmetu mulje. Ühtlase lahingutegevuseta ja soomusrongide nr. 1 ja 3 liginemine Tartu linnale näis meie sõjamehenärve nagu ratassaega. Rongi ülem kapten J. Lepp tahtes korduvalt kindral Tõnissoni luba Rakverest lahkuda, et osaleda Tartu vallutamises osa võtta, kuid tulemusteta. Siis läks kindrali ülem meie patarai ülem lipnik Leonhard Pallon – Uku, nagu teda rongil kutsuti. Uku oli tagavaralipnikuks ülendatud juba 1906. aastal ja ta oli sõjaväesõja veteran. Ta oli ägedaloomuline Valga kandi mees ja ei arvestanud oma ägeduses sõnu valida. Pallon oli hariduselt jurist. Mis seal kindrali juures juhtus, täpsemalt ei tea, kuid 14. jaanuari öösel kihutasime rongiga Tartu suunas. Kurjad keeled kõnelesid, et Uku vastutusel ja ilma kindrali vormilise loata.

TARTUST ELVANI

15. jaanuaril jõudsimme päeval Tartu. Linn oli aga juba eelmisel päeval ilma meie panuseta vallutatud ja sõjaliin kümme-kilomeetrit Tartust Valga poole Nõo raudteejaama ümbrusse nihkunud. Üldkorraldus oli jääda rongile, kuid osa meist leidis siiski võimaluse lühikeseks kiirkäiguks linna tuues rongile tagasi saabudes värskeid teateid venelaste hirmutegudest.

Kuulsime, et kapten Luiga oli oma soomusrongi nr. 3 dessandiga esimesena raekoja juurde jõudnud ja heisanud selle torni sinimustvalge lipu.

Minu retk ulatus ainult kuni Riimäe platsini, kus Tähe tänava nurgal asus tollal minu tädi Aino Tamme korter. Aino oli elus ja terve, kuid ta oli veel vapustatud hiljuti üleelastust. Sõjaväelasi linnas ei kohanud. Linnaelanikud silmitsesid mind uudishimulikult ja mulle meenub, et kui olin teel jaama, luges keegi värava läheduses seisnutest minu käesidemelt „soomusrongi” asemel „soomlane” – ja seda korralti valjult ja rõõmsalt! „Soomlased linnas!”

14. jaanuari hommikul, mil meie soomusrongid olid jõudnud Emajõeel asuva Jänese sillani, olid punased asunud Tartust põgenema. Üks nende salkadest oli siiski veel nii palju aega leidnud, et punaste poolt Tartu Krediitkassa keldris kinnipeetavaid „poliitilisi vange” mõrvata. See teade hirmsast veretööst oli juba jõudnud linnas levineda. Hiljem selgus, et osa kinnipeetavatest olid üldises segaduses põgenema pääsenud, kuid 19 vangi eesotsas Eesti õigeusu piiskopi Platoniga oli selle metsiku veretöö ohvriks langenud.

16. jaanuari hommikul leidsime end Nõo jaamas, kust vaenlane oli eelmisel päeval taganenud. Ilm oli pilvine ja tuuline. Meilt saadeti välja maakuulajad. Rongi kõrval lebas üks külmunud punaväelase laip. Kellelki ei tulnud korraldust teda sealt ära koristada ja keegi meist ei avaldanud selleks ka soovi. Maakuulajad tõid täpsemaid andmeid vaenlase asukohtadest edela pool raudteed ja ka ühe vangi – kommunistliku polgu eestlasest sõduri. Siis järgnes vaenlase soomusrongide pealetung Nõo raudteejaama suunas. Sellele reageerisid kolm meie soomusrongi vasturünnakuga. Vaenlane pressiti taganema Elva suunas. Tõenäoselt oleksid meie soomusrongid veel samal päeval ka Elva alevi vallutanud, kui vaenlane ei oleks suutnud Võika raudteesilda õhku lasta ja meie vastu pealetungi sellega seisata. Või ka sild parandati kahekümne nelja tunni jooksul, kuid ees seisis suurem raskus, kuna samal õhtul laskis vaenlane ka Elva lähedal asuva suurema

raudteesilda õhku. Samal ajal puhastasid rongide dessandid ümbruse külasiid ja võtsid ka sõjavange, nende seas Vapramäe ümbrusest mõned ühe rahvusest vabatahtlikud.

Elva silla parandamine kestis 20. jaanuarini, mil võisime soomusrongiga jälle üle sõita. Vahepeal olid ilmas päikesepaisteliseks muutunud. Kuid usgin, et Elva silla juures seisab lääne pool raudteed üks suure habemega mees hobusega ja jagab midagi ümberseisjatele. Läksin vaatama. Seal asus kahekümne viie toobiline piimanõu, milles oli rohkete pekitükidega jahukaste. Oli õnne ka sellest osa saada. Muide, see oli minu soomusrongi ajajärgul esimene ja kahjuks ka viimane kord, kus keegi ümbruse elanikke meile kosti tõi ja sellega oma poolehoidu avaldas. Küsisin selle inimese nime; ta ütles, et on Hiire talu peremees ja et tema talu ei asu siin kaugel. Viitas ise käega läände. Meenus, et Põhja-Eestis meile keegi midagi raha eest ei andnud, peale ühe juhtumi, kus toitlustasin esimesi sõdurite saabunud soomlasi. Enamasti oldi Põhja-Eestis meie ettevõtte, et me sõdurite tulemuste suhtes kahtleval seisukohal, kuid Lõuna-Eestis pigemini vahetult meie vallutamiste järel Kaitseliitu ja muud toetust. Kui oli rahva hoiakus kaunis suur vahe algusest peale või oli meie võitude tulemusena vahepeal hoiak ka kogu Eestis tunduvalt paranenud. Üldiselt muutusid kõnelda viletsast sõdurite toitlustamisest Vabadussõjas. Meie soomusrongil oli see igatahes olukorda arvestades hea ja ma ei mäleta ühtegi juhtumit, et oleksin tühja kõhuga magama heitnud. Mis sellest, et keegi oli kartulitega või kaera-odrajahuga segatud leib, kõht sai ikkagi täidetud ja see oli peaaegu.

Sõduritekluste kohta olgu järgmine lookene Elva raudteejaamast. Elva sõdurid saadeti kohe dessant Elva alevisse ja see jäigi sinna, kuni sild oli parandatud. Kuulusin rühma, mille ülesandeks oli Elva raudteejaama kaitse. Selga ohvitserideks olid leitnandid Espe ja Enkelberg (viimane sai kuuldavasti 1963. aastal Nõukogude Eestis). Need seadsid oma „pea-komandant” kaitse raudteejaama ooteruumi. Mina olin „karauli” ehk uuemas sõjakeeles valvepostide paigutaja ja mulle oli sissepääs nende „staapi” lubatud. Oo oli kõigiti rahulikult möödunud ja keskhommiku paiku jõudsin vaikselt nende tuppa sisse, et õõ jooksul toimunust aru anda. Istunud ohvitserid magasid täies mündris ainsal sohval tihedalt teineteisega lähedalt hoides, et külmas toas sooja saada. Toa keskel oli teiseks sõduriks üksik laud, millel lebas valgustusraketirevolver. Ei olnud põhjust ohvitseri äratada ja tahtsin juba vaikselt toast lahkuda, kui sisse

astus minu koolivend viiendast klassist Palm. Esimene asi, mida ta märkas, oli raketirevolver, ja enne kui ta jõudis seletada, mida ta soovib, olid ta näpud revolvri juures. Ütlesin, et ära seda kisu, see on laetud. Kaugemale ma ei jõudnud, sest järgmisel momendil käis raksatus ja tuba oli suitsu ja tuld täis, põlev rakett otsis hirmsa susisemisega toast väljapääsu ja meie laveerisime Palmiga raketi hüpete vahel. Enkelberg ja Espe kargasid nagu ussist nõelatud püsti ja tormasid ukse juurde, sest neil ei saanud olla muud mõtet, kui et vaenlase šrapnell on tabanud tuba ja et iga hetk on oodata mürsu lõhkemist. Ei mäleta, kumb neist enne ukse juurde jõudis, kuid ta eksis ukse asendiga ja katsus lingi asemel ust avada hingede juurest. Teine, nähes, et asi ei edene tarvilise kiirusega, lõi esimese kõrvale ja asus ust avama samast kohast. Nii tekkis kahe sõbra vahel rüselemine elu ja surma peale, kuna mina kogu aeg karjusin, et tegemist on ainult raketiga. Kui siis uks oli avatud ja rakett kustunud, pühkis Espe sinelivarrukaga higi otsa eest. Heitnud kurja pilgu meile mõlemale, lausus ta üheainsa sõna – „maltšiški“ (poisikesed). Rohkem sellest vahejuhtumist keegi ei kõnelnud. Palm oli pärast Vabadussõda Eesti Vabariigi Sõjakoolis ja lahkis seal kadetina endale mulle teadmata põhjusel kuuli pähe. Espest sai pärast sõda tolliametnik Tallinnas ja kapten Enkelberg rändas USA-sse, kust mõne aasta pärast tagasi saabus.

Neil ilusail päikesepaistelistel Elva-päevil juhtus veel üks asi, mis oleks kergesti võinud mulle saatuslikuks saada. Oli ennelõunane aeg ning ma viibisin oma klassivenna Edmund Schifferiga kahekesi kupees. Schiffer kui tõsine korraarmastaja ja tehnikainimene (pärastine insener) veetis oma vaba aega meie rühma Lewise kuulipilduja puhastamisega. Mina tema vastas teise korra naril nautisin ajalehe lugemist. Korraga kõlas pauk ja ajaleht oli mu käes rebenenud. Ei saanud nii kiirelt aega ehmatadagi, kui märkasin läbi püssirohu suitsuvine Schifferit surnukahvatult minu poole vahtivat. Taipasin, et ta peab mind kuulist tabatuks. Liigutasin käsi-jalgu, ja et kuskilt ei valutanud, ütlesin, et mul ei ole midagi viga.

Selgus, et kuulipilduja rauas oli olnud lahingupadrin, mida Schiffer ei arvestanud. Päästikule vajutades kõlas pauk ning kuul oli tunginud minu käsivarre ja rinna vahelt läbi ja sealt edasi minu kohal lae all pakiriiulil asunud Schifferi enda pesupakki, mille ta oli samal päeval või mõni päev varem kodust saanud. Oli jälle kord sõduriõnne!

KAPTEN LUIGA KOHUS

Kui esmapool mainitud, viibisin meie soomusrongi dessandi koosseisus Elva raudteestaamas. Ühel ööl olid Elva värsked kaitseliitlased olnud agarad kommunistliku kahtlase elemendi arreteerimisega. Nad koondasid arreteeritud ühe jaamalähedasse majja, kokku umbes 30–40 inimest, nii mehi kui ka naisi. Hommikul ilmus kolmanda soomusrongi ülem kapten O. Luiga Elva jaama ja küsis minult, kus arreteeritud asuvad. Läksin kapten Luiga nende asukohta näitama. Luiga oli Elva lähedal metsavahi pojana kasvatatud ja tundis peaaegu iga Elva ümbruse elanikku kui mitte just isiklikult, siis meelsuselt. Nii sattusin ühe huvitavaima kohtupidamise olukorrale, mida elus olen näinud. Luiga käsutas kõik kinnipeetavad toa ette otsa ja alustas siis umbes järgmiselt: „Näe, Jüri, sinu on nad kätte saanud – mine teise nurka...“ – „No, Maali, mida sina siit otsid? Sina nüüd oled vabandane. Laiutad niisama lõugu seal, kus vaja ei ole. Mine koju!“ Luiga Maali katsus, et minema sai. Siis näitas Luiga näpuga kellelegi ja ütles: „Siin ma ei tunne, kust sa oled?“ Vastus oli ehk umbes nii, et mina olen selle või selle peremehe maa peal pops see ja see. Luiga kommenteeris, et siin peremees on korralik inimene ja küllap ta popsnikud on ausad. Ma ei võid koju minna, ja lisas siis, et „ära tee tulevikus enam lollusi, kui pead neid teinud olema“. Umbes tunniajalise „kohtupidamise“ järel oli „võrdne otsa“ kogunenud 6–7 inimest, kes jäid vahi alla. Milline nende koosseis oli, ma ei tea. Kui kohtupidamine üldse õiguse ja kohtuniku võimetususe järgi saab toimuda, siis kohus, mille kapten Luiga tol ajal pidas, oli kindlasti üks sellistest. Minu lugupidamine kapten Luiga vastu ei muutunud. Luiga oli Eesti ajal Rakveres metsaülem.

SOOMUSRONGIDE DESSANTIDEST ELVA ÜMBRUSES

Soomusrongid asusid nüüd Elvas. Vastane oli otsustanud meie pealetungi Elva suunas peatada ja oli selleks meie vastu koondanud paar oma soomusrongi (kõneldi kolmest) ja kohale toonud ka ühe läti kommunistliku kompanii. Meil oli aga kindel kavatsus mitte Elvasse peatuma jääda, vaid edasi suunas edasi tungida.

31. jaanuari hommikul sõitis soomusrong nr. 2 Elva jaamast välja, et läbi viia vasemal pool raudteed asuvat Uderna mõisa ja puhastada selle

ümbrus punastest lätlastest. Kui metsa varjust välja jõudsimel, tuli esimesena nähtavale mõisa pika korstnaga küünrehi, ning vaenlane avas meile rongile eest ja vasemalt püssitule. Sellele vastasid meie patarei ja raskekuulipilduja-vagunid. Suurtükimehed kahtlustavad tavaliselt iga torni või kõrgendikku vaenlase tule juhtimise asukohana ja nii oli Ukule üks esimesi märklaudu just eelmainitud rehe või küüni korsten, mis ka tõepoolest juhtis esimeste laskude järele kokku varises. Ka rongi raskekuulipildujad avasid tule, kuid mida nad just lasksid, ma aru ei saanud, sest rong asus kõrge raudteevalli varjus. Rongilt väljus dessant, mille koosseisu ma sel korral ei kuulunud, ja kohe algas ka äge lahing Uderna mõisa eelsel põllul ja võsas. Meie dessant tungis peale, kuid lätlased taganesid vaid samm-sammult ja kindlat distsipliini pidades. Varsti kanti meie rongile leitnant Maibaumi laip ja Tallinna koolipoiss Otto Jürgens, kes oli haavatud. Allohvitser Estam ilmus tagasi rongile kahe, vist tema enda poolt vangi võetud lätlaste punaväelasega. Tulevahetus lõppes lätlaste taganemisega lahinguväljalt ning paar päeva hiljem kõneldi rongil, et põllul ja ühes mõisalähedases kraavis lebab 11 lätlaste laipa, mis võis ka tõele vastata. Sellele lahingule vaenlase tagaajamist ei järgnenud ja varsti olime jälle Elva raudteejaamas tagasi. Nii jäi ka Uderna mõis tol korral meie poolt vallutamata.

Leitnant Maibaumi laip oli nüüd meie soomusrongil ja paljud meist käisid langenud kaaslast jumalaga jätmas. Maibaum oli Narva mees ja tema vanemad olid punaste poolt mõrvatud. Kuigi pidasin Maibaumi otsustavalt võimeliseks ja julgeks ohvitseriks, erilist sümpaatiat ma tema vastu siiski ei tundnud vist seepärast, et ta ümberkäimine vangidega oli toorevõitu. Sellega erines ta teistest dessantohvitseridest, kes armastasid küll vangi võtmist, kuid mitte ülekuulamisi.

SOOMUSRONG NR. 2 SAAB RASKE TABAMUSE

22. jaanuaril liikusid meie soomusrongide nr. 2 ja 3 dessandid Uderna mõisa eel soomusrongidelt vasemale ja paremale raudteed. Kuulsin meie rongi ahelikku, mis liikus paremal pool, s. o. lääne pool teed. Meie ülesandeks oli vallutada üks tuuleveski ja Uderna küla umbes paari kilomeetri kaugusel raudteest. Kuskil selle tuuleveski läheduses asus ka vaenlase patarei, mille tuli takistas soomusrongide edasitungi. Liikusime metsa ja võsa varjus, et kõigepealt sisse võtta meie pealetungi algpositsioon. Edasi oli kavas

tuuleveski ja selle ümbruse vallutamine otserünnakuga üle lageda oru. Tuuleveski ja meie aheliku vahe võis olla kilomeeter maad.

Lühike lahinguettevalmistusi lõpetamas ja kobina peale oli vaenlasega juba ühtikuid pauke vahetatud, kui keegi meist märkas, et raudtee lähedal üles auru- või suitsusammas. Silmapilkselt läbis kõiki teadma, et meie soomusrong on vaenlaselt tabamuse saanud ja põleb. Samas kui kurtadus tulnud teed tagasi rongile minna. Liikusime pooljoostes, et kui raudteele lähemale jõudsimel, siis nägime, et veduri tender oli saanud tabamuse ja sõetagavara põles. Meie rongi suurtüki ja vaenlase suurtüki vaheline duell kestis aga edasi. Meie suurtükil oli oma vigur: lasti ühe pauku üksteise järel otse uskumatu kiirusega, mis jättis vaenlasele mulje, et meie käsutuses on mitte üks, vaid neli suurtükitoru. Raudtee lähedal selle koha peal künga, ja seega oli rong teatud määral varjatud. Kõik need, kes minu tähelepanu kõitsid, olid soomusrongide divisjoni ülem kapten K. Parts ja meie rongi ülem kapten J. Lepp, kes minust küsisid kiirsammul möödusid. Seejuures vehkis kapten Parts kätega, et meie vahetevahel peast kinni. Kuulsin, kui ta Lepale ütles: „Rong tuleb tabada teha ja põlema süüdata.“ Mida Lepp vastas, ei kuulnud. Samal ajal kuulsin karjus meie patareiülem lipnik L. Pallon, keda rongil üldiselt ei nähtud, oma Võru või Valga murrakus kapten Partsi ja Lepa poole: „Kõik, mis teie seal hädaldate. Tuli tuleb liivakottidega kustutada ja siis tuleb rongi patarei tule alt ära vedada. Mina hoian vahepeal punaste patarei tule all.“ Uku sõnad andsid kõigile, kes neid kuulsid, uue tegutsemiskava. Valkkirelt organiseeriti kuulipildujavagunist kuni põleva rongi ahelik ja liivakotid hakkasid rändama käest kätte. Juhtus siis, et mõnigi tendri nurga juurde ja olin see, kes upitas liivakotid tendri äärel olevate mehe kätte. See omakorda viskas need põlevatele sütele. See lahing ei kestnud kuigi kaua, kui liiv lämmatas tule. Märkas, et olen juba higinägu ja kogu ihu sügeleb krae vahelt ihule pudenenud liivast. Siis läksime paremale soomusrong nr. 3. Katsuti meie rongi sellele külge haakida. Kõik need ja ka improviseeritud kõissidemed katkesid. Siis soovitas keegi rongi kokku siduda sineliga. Kõlas komando kõigil oma vaguni juurde minema. Varsti järgnes uus käsklus: ölad külge ja tõugata! Samal ajal läks ka soomusrong nr. 3 aeglaselt, ja tõepoolest nihkus meie rong edasi. Kui nüüd kolmas rong pani pisut kiirust juurde, hüppasime ka meie oma rongile ja natukese aja pärast olime õnnelikult Elva jaamas. Meie rong oli vaenlase suurtükikuulist tabatuna kaotanud vedurijuhi

Villmanni. Tema abi paisati õhusurvest raudtee kõrvale maha ja ta pääses vaid põrutusega. Teine vaenlase mürsk oli tabanud liivavaheseinaga varustatud dessantmeeste vagunit. Kuul oli pikema jututa kaitstud seinast läbi tunginud ja teise seinast sees lõhkenud. Granaadi küljest oli eraldunud piklik tükk. See sobis suurepäraselt kirjutuslauale sulepeahoidjaks ja sellisena ta seisis minu kirjutuslaual koos ühe teise lahingumälestuse esemega kakskümmend järgnenud aastat! Kuna vaguni meeskond oli tol momendil dessandis, siis granaadil ei olnud vagunis muid ohvreid kui vaid 11 sõduri varustus.

EDASITUNG VALGA SUUNAS

23. jaanuari varahommikul lahkus meie rongi dessant raudteest vasemale ülesandega puhastada Uderna, Hellenurme ja Palupera mõisad Läti kütüpolgu üksustest, kelle sõjamehetublidust meie dessant oli hiljutises Uderna lahingus tundma õppinud. Samalaadse ülesandega saadeti soomusrongide nr. 1 ja nr. 3 dessandid raudteest paremale Kirepi ja Puka suunas. Ühesõnaga, algas kõigi soomusrongide ühine edasitung raudteepiirkonnas. Ka oli raudtee Puka jaama suunas vahepeal parandatud ja nii võisid ka rongid edasi sõita.

Liigume ahelikus Uderna mõisa. Seal me vaenlast eest ei leia, edasi samamoodi Hellenurme mõisa – ka seal pole enam punasõdureid. Suundume Palupera mõisa. Ka sealt on vaenlane juba eelmisel päeval taganenud. Nii oleme oma lahinguülesande täitnud ilma paukugi laskmata. Paluperas otsustame pisut jalgu puhata ja siis „võidurikkalt” rongile tagasi marssida. Soomusronglastele omase lohakuse või hoolimatusega valveposte välja ei panda ja mehed valguvad mõisa peale laiali niisama luusima. Suurem osa kolib siiski mõisa härrastemajja jalgu puhkama. Koos ühe punaka habemega dessantkomandomehega, kelle nimi oli Lievländer ja kes oli tol korral ainus habemik rongil, luusime kahekesi mõisahoones ringi. Imetleme maja teisel korral üht tuba, kus punaväelastel on seinte ääres heintel olnud magamisasemed ja iga aseme kõrval ilutseb keedetud kartulikoorte hunnik. Toa keskele põrandasse on aga raiutud auk ja sealt lehkab vastu peldikuhaisu. Selgub, et auk põrandas on koht, mille ääre peal punased on toimetanud alumisse tuppa oma loomulikke tarbeid. Nagu näha, on elu selles toas punastele olnud kõigiti „kultuurne” ja nende mäitse koha-

ga mugav. Härrastemaja ülemine osa moodustab klaasakendega torni. Tornis kahekesi sinna. See ruum on tühi ja aknad jäätanud, nii et ilus vaade ümbrusele jääb meil nautimata. Sel momendil kõlab aga all tubades ja tornis püssipauk, mis läheb kohe üle korratuks laskmiseks all tubades ja tornis. Esimene mulje on, et punased on majja tunginud. Lööme akna ümbertragi puruks ja siis näeme maja ees jooksvaid ratsanikke. Nüüd kiirgub meid alla, ja kui jõuame uksest välja, on oluline osa „lahingust” juba mööda. Majast tormab välja meie kaaslasi. Me ühineme nendega ja jookseme pargi poole läbi pargituka kiviaiani. Maja uksest kümmekond sammu eemal pool varakul lebab üks kuulist tabatud hobune ja tema kõrval hädalt harratunud ratsanik. Viimaselt on paar soomusronglast juba „soomust” nähtavasti ratsaniku punased püksid ja läikivad säärsaapad on nähtud nende tähelepanu rohkemal määral kui veel ümberringi käimasolevat sõjapuhutamine. Kui olen jõudnud kiviaiani, avaneb ka minul võimalus katta märklaule tulistada: meie ees põllul jookseb üksainus punaväelane kaitse tahuga jõuda põllul paistva avatud kartulikoopa varju. Ta jõuabki katta niiselt meie kuulidest tabamatult. Sellega on ka lahing lõpetatud ja punased siirdub toda lõksu jooksnud meest ära tooma. Selgub, et just kaitse soomamisel oli jooksja siiski jalast haavata saanud.

Üksikult alles kuulsin, mis oli vahepeal juhtunud. Õuesolijad olid näinud, kuidas üks kuuemeheline ratsasalk oli liikunud otse härrastemaja suunas, jättes sama teed, mida mööda olime tulnud meie. Rongil liikus kogu aeg ka meie soomusrongidele oli asutatud ratsaluuresalk, aga keegi ei näinud seda näinud. Nägijad arvanud, et küllap see siis on meie ratsaluure, ja nad olid keegi tulijatele tähelepanu osutanud, kuni salk jõudis otse mõisa härrastemaja ukse ette. Siis korraga olnud mõlemal poolel selge, et tegemist oli vaenlasega. Jalga juht oli saanud veel vene keeles küsida, mis väeossa nad kuulune, kui teda oli juba tabanud allohvitser Voldemar Kontuse sõna. Algas meiepoolne laskmine, mis likvideeris kõnesoleva salga viimase liikumise. Vang seletas, et nad olid tulnud maakuulamiselt Elva suunast ja nad olid kindlad, et Palupera mõisas asub üks Läti punase kütüpolgu üksus. Nad nägid ka lätlased.

Soomusrongidel nr. 1 ja 3 ei läinud see dessandipäev aga nii libedalt kui meie rongil. Nende vastas asuvad punased läti kütid olid kohal ja osutasid kütidele tugevat vastupanu, eriti Vana-Kirepi kõrtsi vallutamisel. Kui langes esimeselt soomusrongilt üks nende vahvamaid ohvitseri ja tolle dessandi juht alamkapten J. Ratassepp, tabatuna vaenlase kuulist

otse pähe. Surm oli olnud silmapilkne. Tema salgas oli ka teisi surnuid ja haavatuid. Lahingu eelõhtul oli kapten Ratassepp kirjutanud kirja, milles ta oli palunud surmasaamise korral hoolitseda tema ema eest, ja selles olnud ka märkmeid, kuhu teda matta. Ümbrikul seisnud, et kiri tuleb avada juhul, kui ta peaks langema. Vaevalt ta siis mõtles, et see kiri avatakse juba järgmisel päeval. Muide, mul ei olnud kogu sõja vältel seda tunnet, et kuul mind surmavalt tabaks, ja nii ei andnud ma oma surma puhuks mingit korraldusi. Küll oli mul tollal realist R. Niinemanniga vastastikune kindel kokkulepe, et kui ükskõik kumb meist peaks raskelt haavata saama, millele võiks järgneda piinarikas surm või eluaegne invaliidsus, siis lasen terveksjäänul teise samas maha.

Paar järgmist päeva tõid meie rindeolukorda mõningaid olulisi muutusi. 24. jaanuaril ilmus meie rindelõiku Tartumaa kaitsepataljon leitnant Julius Kuperjanovi juhtimisel. Pataljon oli Tartu vallutamisel inimkaotusi kandnud ja olnud vahepeal Tartus lühikesel puhkusel. Meie rindelõigutegutses ka Tartu vabatahtlike pataljon. Mõlemad allutati operatiivsete soomusrongide divisjoni ülemale. Divisjoniülema kohuseid täitis nüüd esimese soomusrongi ülem kapten Irv, sest kapten Parts sai eelmisel päeval (23. jaanuar) soomusrongi nr. 2 lähedal seistes juhuslikult vaenlase mürsukillust käest haavata ja evakueeriti Tartu haiglasse. Raudtee Valga oli terve, sest vaenlaste soomusrongidega oli meil kogu aeg pidev kontakt ja soomusrongide patareide omavahelised duellid olid kujunenud niivõrd tavaliseks nähteks, et vaenlase mürskude lõhkemine teinekord kaunis rongi lähedal meie tavalist sõduritelu ja askeldusi üldse ei häirinud.

Mõne päevaga küpses olukord, kus ülemus võis anda käsu Valga vallutamiseks, et Ruhja ja Tõrva alt taganeva vaenlase teed läbi lõigata. Kompensatsiooniks sellele, et soomusrong nr. 2 jäi Tartu vallutamise operatsiooni kõrvale, oli meie rongil nüüd lubatud sõita soomusrongide pealetungikolonnis ja tegutseda Valga–Petseri suunas esimesena. Pidasime seda oma rongile suureks auks.

PUKA JA MÄGISTE RAUDTEEJAAMADES

Väikesi vaenlase tekitatud teerikkeid kõrvaldades jõudsim 27. jaanuarivarahommikul Puka raudteejaama. Sealt oli äsja lahkunud vaenlase üleni terasplaatidega kaetud moodne soomusrong, nagu jaama teenistujad

meie jutustasid. Nendelt kuulsime veel, et punased arutanud omavahel ka seda, kuidas saata meie pealetungivate soomusrongide vastu tühi vedur koos kahe vagoniga, mis meie rongi purustaks. Seda teadet võeti pooleldi tõsiselt, pooleldi venelaste praalimisena. Igaks juhuks lepiti meie järel sõitvate soomusrongidega nr. 1 ja nr. 3 kokku, et kui meie rong annab vastava märki, siis oleme kokkupõrkeohus ja meie taga sõitvatel rongidel tuleb kiirega tagasi kihutada. Teel Mägiste pooljaama suunas aga midagi ei juhtunud ja nii kihutasime niivõrd kiirelt ja vaenlasele ootamatult Mägiste jaama, et jaamas ja selle ümbruse majades viibinud unine vaenlane ei saanud meile mingit vastupanu osutada. Vene sõdurid sibasid igas suunas nii, kuidas jalad kandsid. Jaamahoones asunud punased litsusid kiiresti mõnesaja sammu kaugusel asuva pika küüni poole, mille tagant meid kallak ootab. Kargasin ka rongilt maha ja koos teistega jooksimine neile meele meeldis järele. Umbes poole tee peal küünist hüppas meie lähedal meie tagant välja üks punasõdur ning katsus küüni põgeneda. Lõin püssi ja ta kukkus maha. Kõlas pauk ja jooksja varises kokku. Siis aga märkas, et mu kaaskõhul samal ajal tema peale tulistanud. Nii kirjutasin sellest tabamusest kiiresti pöörde enda arvele. Arvestades jooksja lähedust, on mõeldav, et meie kaaskõhul kuulid märki tabasid. Üldiselt aga oli nende „tabamistega” selline, et esimeses lahingutes võisid küll arvata, et nüüd tabasin, kuid järgmisel hetkel märkasid siiski, et „tabatu” kargas jälle püsti ja jooksis edasi. Kui me märkasid end kuuli lähedase plaksu peale instinktiivselt pikali või põlvu peale ja sammusid siis jälle edasi, ilma et midagi viga oleks. Mõned sõdurid hiljem kogusime küüni tagant ja ümbrusest 22 vangi.

VAENLASTE RONGI VALLUTAMINE KEENIS

Puhtu jaime ümbruse vaenlasest puhastamise ja sõjasaagi registreerimise operatsiooni soomusrongide ülesandeks ja asusime Keeni raudteejaama vallutama. Ühtne juba liginemas metsa sees asuvale Keenile, kui meile üks vaenlase soomusrong pauku laskmata vastu sõitis. Meie patarei tuli sunniti ta kiire taganema ja meil oli koguni arvamine, et ta sai tabamuse. Nii meid meeldis koht, kus Keeni raudteejaam oli hästi näha. Esimene asi, mida me märkasime, oli üks jaama ees seisev rong. Mõned meist „nägid” isegi vaenlase rongi. Tõmbusime kiirelt tagasi, sest eeldasime, et see on vaenlase kaaskõhul rong. Spontaanselt tekkis kavatsus see üheaegse tormijooksu

ja patareitulega vallutada. Kõik näis igale mehele lihtne olevat. Ei vajatud mingit dessantsalga moodustamist, ainsaks mureks näis olevat, et vaenlane ei saaks mahti meie kütisist minema tossutada. Nii hüppas rongil paarkümmend meest maha. Panime risti läbi metsa vaikselt Keeni jaama suunas jooksmas. Ohvitseridest märkasime meie hulgas leitnant Ehrmanni, kuid on mõeldav, et salgas oli ka teisi ohvitseri. Mõne minutiga jõudsin Keeni jaama juurde. Suure kisaga metsast välja tormates nägime endi ees ilmatu pikka rongi. Sattusin ühe kaubavaguni juurde, mille uks tõmmati kinni, nii et seal pidid olema inimesed. Samas avati üks praokile. Seda momenti kasutas minust vasemal seisev allohvitser Kontus, kes suure osavusega viskas käsigranaadi vagunisse, mis tabas vaguni keskel põlevat „tepluškat“ (plekkahju). Sellest süttis vagun põlema. Nüüd avati uuesti ja uksele ilmus üks Hiina sõdur. Kontus oli meie hulgas vist ainus, kes kandis täägiga Vene püssi ja käsigranaati. Enne veel, kui keegi meist mõistis midagi ette võtta, oli Kontus jõudnud püssitäägi hiinlase kõhtu torgata. Viimane haaras kahe käega täagist kinni, kuid samas tõsteti ta täagi otsas õhku ja juba ta lamas meie selja taga kraavis. Kontus andis talle veel armupaugu ja siis avasime püsti seistes püssitule vagunile, mille uks oli vahepeal jälle kinni tõmmatud. Enam sealt vagunist kedagi välja ei tulnud või meile vastu ei lasknud. Ka kaks kõrvalseivat vagunit süttis põlema. Hiljem kõneldi, et kõigis kolmes põlevas vagunis olid hiinlased. Seda juttu ei olnud mul võimalust kontrollida ei tollal ega hilisemal ajal. Küll oli aga olnud samas lähedal vagunites lõhkeainet ja suurtüki laskemoona. Nüüd jõudis ka meie soomusrong jaama. Kui seal kuuldi, et põlevates vagunites on hiinlased, anti dessandile käsk rongist eemalduda. Soomusrong tõmbus pisut tagasi ja Uku põrutas nende vagunite suunas paar pauku kartetüüpi. Õnneks ei tabanud need lasud laskemoonavaguneid, mis hoidis ära suurema õnnetuse. Siis sõitis ka soomusrong nr. 3 jaama ja varsti kihvas kogu jaamaesine soomusronglastest.

Selgus, et olime tormi jooksnud mitte vaenlase vigastatud soomusrongile, vaid rohkem kui kahekümnest vagunist koosnevale Hiina raudteepataljoni rongile. Rong oli olnud väljasõiduvalmis, kuid meie metsast välja tormamine oli vedurijuhid nii paanikasse ajanud, et need kargasid vedurilt maha ja litsusid teisele poole metsa. Samal ajal olid meie poisid karmid vedurit oma valdusse võtma. Olulisema osa sellest rongist moodustasid kaks täiesti korras sanitaarvagunit raskelt haavatuile, milliseid meil seni üldse ei olnud. Astusin neist ühte sisse ja nägin paari kaaslast,

kes tegutsesid veel soojade pannkookide jagamisega, millest ka osa sain. Üks leidsime pingi alt, kuhu ta oli varju pugenud. Soomusena viisime meid meid vagunisse kaasa valget nisupüüli. Kookide küpsetamiseks jätkus meil mõneks ajaks.

Edasi kasutamise osas tekkis meil hiljem mõningaid arusaamatusi, kuna keegi, kes tegelikult selle koti üle tassis, oli visa seda teistega jagama. Hiljem aga valitses rongil, vähemalt realistide peres, niivõrd kaasvõitlemeis, et jagasime omavahel võrdselt mitte üksnes seda, mida keegi meile juba ootamatult soomuseks võttis või osta sai, vaid ka kodust saadud „ahvide“ – „ahvide“ – sisu.

Võtsime neli hiinlast vangi. Surmasaanud hiinlastel olid peas lammutatud lakilakid, seljas vateeritud kuued ja püksid. Säärsaabaste sees olid need aga pehmest kollasest nahast sokkide peale tõmmatud kotad või kottid. Need olid kandsid hiljem meie sõdurid vagunis. Ka langes sõjasaagiks mõni hiinlaste primitiivne viiulitaoline muusikariist. Need olid hiljem toonase Vabadussõja muuseumis.

Keeni vallutamise dessandis ülesnäidatud vahvuse eest annetati ka üks vahurist. Selle au osaliseks sai Edmund Schiffer minu rühmast.

SOOMUSRONGI NR. 2 KOKKUPÕRGE VAENLASE VEDURIGA

Kui Keeni raudteejaamas ei läbenud meie rong pikemalt võiduloorberitel peale. Valitses kartus, et vaenlane võib nüüd, kus oli ilmne, et ta raudteepataljoni ei suuda meie edasitungi peatada, Sangaste Väike-Emajõe raudteelõhke õhku lasta, mis oleks mõneks ajaks katkestanud meie pealemeelt Valga linna ja raudteesõlmpunktile. Nii kihutasime edasi Sangaste raudteelõhke päästma, olles peaaegu unustanud vaenlase hommikuse ähvarduse meie vedur kaela saata. Ei tulnudki kaua oodata, kui meie vedurivile meid hädasignaali tagasikäiguks. Meie taga sõitsid soomusrongid olid meile juba lood reageerima. Küllap mõtlesid, et las teine rong saab ka meid hirmu tunda ja et ega see häda meil nii suur ei ole. Nii nägime kõik, kui vaenlase vedur Sangaste suunast meile suure kiirusega lähenema hakkas, et meie soomusrongil oleks võimalust olnud kiire taganemisega kokkupõrget vältida. Meie patarei meeskond Uku alias lipnik Palloniga ei kaotanud aga külma verd ja jäi lootma oma suurtükile. Sihiti õhku, ja siis kõlas pauk ning vaenlase vedurist tõusis auru ja suitsu. See

aga ei peatanud vedurit ja vahemaa veduri ja meie rongi vahel vähenes silmanähtavalt. Siis kõlas teine pauk ja ka see tabas liginevat vedurit. Nüüd jäi see susisedes seisma. Ka meie rong peatus mitte kaugel vedurist. Samal ajal võttis viimane nagu surija jahiloom oma viimse jõu kokku ja liikus aeglaselt ja kindlalt, sealjuures paarisaja meetri ulatuses raudteerööpade lahti käristades, meie rongile raksatusega otsa, jäädes siis lõplikult seisma. Meie rong ei taibanud või ei suutnud sellele ootamatule pealetungile reageerida. Kuid vedur ei olnud siiski enam võimeline peale tugeva müra ja paari rongi eel liikuva platvormvaguni vigastamise meile muud erilist pahandust tekitama. Küll aga peatas see meie edasitungi Sangaste suunas järgmise päeva pealelõunani.

Kui 28. jaanuari õhtul soomusrongidega Sangaste raudteejaama jõudsime, olid Kuperjanovi partisanid jaama juba vallutanud. Enne seda olid aga punased suutnud Valga pool Sangastet asuva Väike-Emajõe silla õhku lasta. Enne soomusrongide edasitungi tuli see kõigepealt ära parandada.

VALGAS JA VÖRUS

Sõitsime pauku laskmata soomusrongidega Valga raudteejaama. Soome vabatahtlikud ja Kuperjanovi partisanid olid Valga juba vallutanud – ka peaaegu pauku laskmata, sest vaenlane oli pärast Paju lahingut kiiresti Riia suunas taganemas. Valga linn jättis tühja ja laostunud mulje, seal liikusid üksikud Eesti ja Soome sõjaväelased, kuna elanikud jälgisid kõike peamiselt aknakardinate tagant. Kellelgi polnud ülevaadet, kus asub sõjarinne ja mis seal sünnib. Üksikud Eesti kompaniid olid linna ilmunud ja kuhugi edasi marssinud. Sedasama tegime ka meie, soomusronglased. Sõitsime pigem luure kui pealetungi korras Riia suunas kuni Stackelni raudteejaamani, mis on Valga poolt teine raudteejaam. Selgus, et vaenlane asub seal kuskil läheduses. Meie huvi oli aga koondunud mitte edasitungile Riia suunas, vaid Võru ja Petseri vabastamisele, kuhu soovisime jõuda enne jalaväe, mis marssis Tartust otse Võru ja Petseri peale. Karula ja Antsla ümbruses oli vaenlane väikesi raudteesildu õhku lasknud. Meie edasiliikumisest selles suunas ei tulnud enne midagi välja, kui need olid parandatud. Nii oli meil mõni päev aega Valgas ja selle ümbruses ringi lonkida. Ei kulunud kuigi kaua aega, kui olime avastanud ühe veel Saksa okupatsiooni ajast pärineva õunamoosilao. Seal olid suured virnad õuna-pohlamoosiga täidetud vaate

lakkasid veerema soomusrongide suunas. Paari päeva jooksul oli ka see ühe soomusrongi vagun varustatud vähemalt ühe vaadi moosiga. Meil oli teade, et Võru suunas on sillad parandatud, ja algas edasisõit. Kuid Võru oli ainsaks vahelduseks kas Karula või ühes teises jaamas seisev mahajäetud soomusrong. See koosnes soomustatud vedurist ja ühest vagunist. Nii korrapäraselt terasplaatidega soomustatud vedurit ei ole meil varem näinud. Ühele vagunitest oli monteeritud pooleteistmõõtmeline suurtükk ja teise vaguni varustuseks oli üks raskekuulipilduja. Ühe vaguni, mis moodustasid meie rongide koosseisust olulise osa, ei olnud. Seega oli vaenlane kasutanud kõnesolevat soomusrongi liikumiseks liikuva patareina kui patarei-jalaväe kombineeritud üksusena, mis võib-olla olid meie soomusrongid Eesti sõjaväe omapärana.

Pärast mainitud sõjasaagiga tutvumist sõitsime juba kaunis julgelt Võru suunas edasi, kuna tegime päris õige järelduse, et raudteeliin on kuskilt Võru ja Petseri kohalt meie vägede poolt juba läbi lõigatud. Vastasel korral ei oleks vaenlane meile niisugust sõjasaaki kinkinud, pealegi päris tervena.

1. veebruaril Võru raudteejaama sisse sõites avastasime, et jaama puust kelder oli suurtükkimürskudest ja ühe lõhkeainevaguni õhkulaskmise tõttu täiesti puult kaunis kehvast seisukorras, kuid tuld see ei olnud võtnud ja kelder oli ikka veel püsti. Saadeti luure Võru linna. Selgus, et seal oli juba Eesti sõjaväelähe ees. Nüüd saabus meile ootamatu külaline: ülemrühma kindral Laidoner. Soomusrongi nr. 2 meeskond rivistati raudteetänavale ja Laidoner pidas meile samasuguse tänukõne, nagu oli pidanud Eesti sõjaväele. See sündmus isegi päevapildistati, sest Laidoneri saatjaskonnaga ka meil kaasa sõitnud ka fotograaf Akel Tallinnast. Kuigi meie soomusrongil ei olnud Valgas ega Võrus lahinguid, s. o. sündmusi, mille eest meid vaenlane end siiski tänu väärilistena ja võtsime kiituse meelega vastu, mida enam, et keegi meist ei kahelnud, et mõne päeva pärast tuleb meil selle lahingutes karastama hakata. See jäi viimaseks korra, mil ma sõjaväelast rindelt nägin.

PETSERIS

Kui Petseri jaama sõitsime Võrust tulles ilma lahinguta, sest Petseri oli juba Eesti vägede sinna marssinud Eesti väeosa poolt vallutatud. Siit mõni päev hiljem Riia suunas asus aga juba tõeline sõjarinne ja otse sinna meie

soomusrong suunatigi. Rindele jõudes asuti rutiinse tegevuse korras looma „sidet” vaenlasega, kuid selgitama ka meie naabruses asuvate Eesti üksuste asukohti. Kõvendati valvetegevust jne. Suuremale osale meeskonnast oli järgmised 24 tundi puhkuseks ja meie rühmale ka sisseelamiseks uus kodus: vahetasime Valgas oma kolmanda klassi reisivaguni neljanda klassi „Siberi vaguni” vastu. Siberi vagunid olid Venemaal ehitatud pikamaareisijatele ja avaramad kui tavalised vagunid. Üheks nende iseäralduseks oli ka see, et kolmas, laealune kord oli mõeldud mitte üksnes pakkide jaoks, vaid ka reisijatele magamiseks. See kolmas kord ulatus ühtlase poollae ühest vaguni otsast teise ja sinna võis ronida vaguni külgkäigust. Üsteis kupeesid niisugune vagun ei tundnud ja lae jalutsiots oli läbikäigu poolt lahtine. Kolmanda korra okupeerisid meie vaguni „saunaarmastajad”, kuni mina jäin endiselt truuks oma teisele korrale. Vaguni ahju – „tepluška” – kütjat meil ei olnud ja tulelätte eest öösel hoolitses igaüks, kelle külm või muud mured magamisasemelt jalule ajasid.

peeti nuukat meest, kes soomusrongi nr. 1 valvuritega mõistsid Valga
röövelid uudiseid kuulates rongi teise otsa jalutada, kuni täis moositünn
vaguni uksest sisse veeres ja meie tühi tünn, avaus allapoole, naabr
vagunite kinni sai köidetud. Ilm oli külm, vagunite aknad jäätanud ja
meie kerge meie tegu ei märganud. Oli saabunud aeg rindele tagasi sõita,
et olime seerindele määratud ja osa meie meeskonnast ootas meid rindel
võitluses. Järgmisel öhtul tulime jälle vett võtma. Nüüd leidsime Petseri
röövelite peasegu lahinguolukorra: seal seisis kõrvuti soomusrong nr.
4 ja remondirong (usun mäletavat, et nr. 4), ja nende meeskondade
vahel käis aga sõnelus. Soomusronglased süüdistasid remondironglasi, et
nad olid meile sisse vehkinud moositünni, kuna remondironglased vandusid
vastupidelt, et nad seda teinud ei ole. Valgast pärit tühi moositünn oli aga
remondilika. Meie ei mõistnud muud teha kui pead vangutada ja ütelda, et
meie olime röövelite olukord küll. Niisugust asjade arengut ei osanud me ette
arvata, nii oli meil remondironglastest kahju ning väike südametunnistuse
sõda meid, kuni ka teine tünn oli tühjaks söödud.

WILLI R. BINDEL

meie meele takerdus sõjarinne umbes nädalaks. Soomusrongid olid ees-
 tormamööda. Tegime luurekäike vaenlase suunas ja pidasime vasemal
 pool asuvate Eesti jalaväeüksustega sidet. Ühesõnaga, veetsime aega
 tühikul, üksluiselt ja igavalt. Ühel niisugusel hilisõhtul luurekäigul
 meid juhtides, 5-6 kilomeetrit meie soomusrongist, sattusime viie-kuue-

kesi külasimmanile, mida peeti ühes tavalises külamajas. Odav lõõts mängis mingit aidu-taidut, vanem rahvas istus seinäärsetel pinkidel ja küll noorusel oli tants täies hoos. Leidsime, et just sinna Vene külla oli meil vaja. Asetasime valveposti tänavale, püssid nurka, sinelid ja papaahad vana ja astusime tantsijate sekka. Olime sel moel end lõbustanud ehk tund aega, kui valvepostil olija tõi teate, et külale liginevad ratsanikud. Silmapilkselt haarasime üleriided ja püssid ning ilma üleliigsete käsklusteta oli

meist igal mehel leitud õige tulepositsioon. Ratsanikud olid juba küll vahele jõudnud ja liginesid meid märkamata. Pinge lahenes pauku laskmata, sest tulijad osutusid ratsamaakuulajateks ühest meie rügemendist. Ootatasime ühiselt pidu jätkata. Ratsanikke oli vist paar-kolm meest rohkem kui meid, kuid ruumi ja tütarlapsi jätkus siiski kõigile.

Vahepeal oli aeg jälle tunni võrra edasi nihkunud ja ma tahtsin välja vaatama minna, mida teeb tunnimees. Asusin ukse kõrval lehkava solgitünni kohal olevast varnast oma mütsi otsima. Seejuures riivasin kogemata ühe ratsaniku papaahat. Ehmatades nägin, et see langeb solgitünni. Tahtsin päästa, mis päästa saab, ja haarasin käega kukkuva papaaha järele, kuid mu õnnetult ja suure hooga, et selle poolest saadik solgi sisse vajutasin. Tõstsin mütsi solgist tilkuvana vaikselt tünni äärele, käisin valvepostil ära, ise aga kogu aeg mõteldes, mida teha. Tüli ratsameestega näis olevat paratamatusest vaevalt neist ükski oleks uskunud seda lugu niisugusena, nagu see sisuliselt juhtus. Olgu meelde tuletatud, et ei olnud mitte suvi, vaid talveöö paarikümne kraadiga alla nulli. Jutustasin siis vaikselt äpardusest oma sõpradele, ning ühiselt otsustasime, et on paras aeg soomusrongile tagasi pöörduda. See vajadus oli sisuliselt olemas juba varemgi, sest meie liiga kauast äraolemist võis ju rongil tõlgendada nii, et meil on luurel tekkinud ootamatusi. Soovisime siis ratsameestele head pidutuju ja seadsime sammud rongi poole.

Vaenlast, nagu suuremalt osalt sellistel luurekäikudel, me ei kohanud, kuid ülesande täitsime käsukohaselt.

Petserist 5–6 kilomeetrit Pihkva suunas, üsna meie rindele lähedal asus müstiline Vasina mägi (Vasina Gora). Oli teada, et seda oli maailmasõja päevil Pihkva kaitseks sakslaste vastu tugevalt kindlustatud. Seal pidid olema kaevikud, okastraattõkked jne. Kõigi eelduste kohaselt oli seal oodata punaste tugevat vastupanu. Ma ei tea küll väita, kuid mõeldav on, et sellest oligi tingitud „hoovõtmine”, meie tarvilik paarinädalane paigalseisimine. Ühel ööl teatati meie rongi dessandile, et varahommikul lähed

as Vasina Gora ründamiseks. Seadsime end lahinguvalmis. Mulle ja ühele dessandile (oli see Niinemann?) langes ülesanne sammuda paarsada meetrit tagasi liikuva soomusrongi ees, et vaadata, kas raudtee ei ole vaenlase ja ühtlasi vahetada esimesed paugud vaenlase võimaliku valvepostiga. Oli pilvine, pime hommik ja sadas kerget lund. Olin kord varem dessandi ülesannet täitnud ja ma teadsin, et see on üks vastikumaid, mis soomusrongile osaks võib saada. Nii liikusime kahekesi vaikselt, püssid kättes, mõõda raudteed edasi, kahtlustades iga läheduses asuvat puud, kivi, põõsa ja kõngast ning oodates meile sihitud pauke, sest paigalseisja näeb vaenlase olukorras liikuvat kogu varem kui ümberpöörduvalt. Küllap ka meie dessandi tühises pingeline ootus ja igamees, olgu ta suurtükimees, kuulipildurimees, kassantvaelane, oli valmis tuld avama ning lahingusse tormama kohe, kui hakkavad kõlavad esimesed paugud. Niiviisi liikusime edasi. Okas- ja traattõkked jäid meile juba selja taha ja vasemal ning paremal mustasid kivi, põõsa ja punkrite kontuürid. Pauku aga meie pihta ikka veel ei tulnud. Meie dessandi ühiselt vaadati silmadega vaenlast. Siis selgus meie kõigi heaks üllatus, et vaenlane oli kõnesoleva kindlustatud positsiooni juba varem maha võtnud. Nii toimus Vasina Gora vallutamine paugugi laskmata. Nähtavasti oli vaenlane revolutsioonis karastatud punastele kaevikuelu ebamugavused talumatavad. Nüüd oli tee Irboska ja Pihkva suunas edasitungiks vaba.

IRBOSKA

Irboska raudteejaamast kilomeetrit üks või kaks meist paremal asus Senno küla, mis oli samanimelise valla keskus. Soomusrongi nr. 1 dessant asus Irboska kerkpaiku ühel hommikul kapten Eduard Nepsi juhtimisel seda vallutama. Varsti saabus teade, et Neps, viies dessandi üle põllu otseründades, on küla kaitsjate poolt tagasi löödud ja et dessant on haavatute ja surinaga kaotanud 11 meest ja et haavata on saanud ka kapten Neps. Teatati, et küla kaitseb terve pataljon punaseid. Nüüd tuli korraldus soomusrongi nr. 2 dessandil Senno vallutada. Dessandi juhiks määrati leitnant Reinvaldt. Viimane oli üks meie lemmikohvitseri, kes mõistis oma ülesande vaikselt ilma igasuguse mürata-kärata, kes tundis oma mehi ja nende tundeid ka mehed. Nii toimus meeste ahelikku rivistamine libedalt ja järk-järgult. Punaarmee ei märganudki, kui juba sammusime hanes Reinvaldti järgi. Reinvaldt aga ei liikunud üldse Senno suunas, vaid asus keerutama

meiega ühe põllukraavi või ojakese külmunud sāngi mööda külast mööda. Sealjuures oli ta ainsaks korralduseks, et meist keegi uudishimust aetua ei hakkaks üle nõlvaku Sennost vahtima või ilma käsuta püssi paugutama. Seda korraldust ei oleks vajagi olnud, sest meil oli Reinvaldti sõjaplane kohe selge ja vastuvõetav. Pärast tükk aega kestnud lumes sumamist peatas Reinvaldt aheliku, ronis kraavist põllunõlvakule, sihtis kiikri vaenlaste suunas ning andis siis kõigile käskluse kraavist välja ronida. Täitnud käsu, avanessime meie ees üsna lähedal Senno küla oma täies hiilguses. Vaenlased olid olnud meie rünnakut siitkaudu oodanud ja sõdurid sekeldasid küla vahel talvises päikesepaistes niisama ringi. Nüüd kõlas vastav käsklus ja me avanessime kõigist relvadest tule. Sellega seltsis ka meie soomusrong oma suurtüki „Ukuga“. Vaenlane sattus ilmselt segadusse. Seda momenti oli Reinvaldt oodanud, andes dessandile käskluse tormijooksuks. Seejuures oli meie äraproovitud relvaks kõigest kõrist karjumine. Selle saatel tormasime küla peale. Vallutasime küla, saades sõjasaagiks peale muu ühe väliköögi ja neli vangi. Meie dessandil ühtegi kaotust ei olnud, ei surnuid ega haavatutena. Vangid tõime soomusrongile ja kahel neist – Andreil ja Nilil – oli erakorralist õnne, sest nad jäeti meie ohvitseride teenijateks ehk „denštšikuteks“ – nagu neid tollal venepäraselt kutsuti (Saksa sõjaväes *Bursche*). Tulen hiljem nende saatuse juurde tagasi. Eesti sõjaväe teiste üksustes, ka soomusrongidel, ei Vabadussõja ega rahu ajal selliste teenijate seisust minu teada ei tuntud.

Leitnant I. Reinvaldt määrati märtsis 1919 soomusrongi nr. 5 ülemaks ja ta sai raskelt haavata. Ta eluneb praegu Stockholmis.*

SABELINA KÜLA VALLUTAMINE

1919. a. veebruaris sai soomusrongi nr. 2 dessant käsu vallutada Sabelina küla koos ühe 2. polgu rooduga. Too küla asetses Sennost ja raudteel mõned kilomeetrid kaugemal. Meiepoolseteks ohvitserideks olid lipnikud Bärenklau ja Martin Tenneberg. Dessant toimus keset ööd. Esmalt marssisime ühte külla, kus asus üks 2. polgu pataljoni staap. Seal pidasid ohvitserid omavahel lahinguplaani, kuna meie end samas sõduritest täiskõhutud toas soojendasime. Edasimarsiks liitus meiega üks jalaväekompanii

* Ivar Reinvaldt suri 1982. aastal. – K. N.

kompanii poolt rünnakuks nii, et polgumehed jäid meie tiibadele ja soomusronglased nende vahele. Luureandmetel arvati külas asuvat Vene sõjaväe ja Eesti Viljandi kommunistliku polgu üksus.

Kõik läks kavakohaselt, kuni algas tulevahetus vaenlasega. Siis aga jäi üks kompanii meist maha ahelikku pikutama ja põmmutas küla suunas mõne pataljoni või pooleldi tagant. Meie, soomusronglased, tormasime mõne minuti pärast küla lähedale välja. Punased ei taganenud ja üks nende kuulipildurite tulistas meid vahetust lähedusest, hoides nii ka meid mõne aja külge surutuna. Siis sai kuulipildur tabamuse ja meie tormasime küla majadeni välja. Nüüd kostis püssi- ja kuulipilduragarinat ka mõnest poolt küla. Kes seal „sõdisid“, oli meile segane. Mõtlesime, et ehk on meil tegemist mõne vahepeal jõudnud ümber küla minna ja ründavad mõnda küla esimeste majade joonele olukorra selginemiseni ahet. Laskmine külast lõppes ja ka meil ei olnud kellegi peale lasta. Sain mõne minuti minna külla luurele ja vaadata, kuidas see välja näeb. Palusin ka mõni sõber kaasa võtta. Richard Niinemann, kellega tavaliselt koos käisin, astus ette ja meldis, et soovib minuga kaasa minna. Kadusime mõne minutiga kahekesi majade vahele. Olime peaaegu kogu küla läbi hüljend vaenlast kohtamata ja hakkasime juba tagasi tulema, kui ühe kiviaia tagant keegi meile eesti keeles hõikas: „Seisa – märgusõna!“ Vastasime mõne minutiga, milleks oli „trumm“, ja sellele järgnes aia tagant komando „Seis“. Püüdsime ainult, et aia taga seisvad mehed lasid meie suunas kohtumist. Kuulid meid ei tabanud ja järgmisel hetkel olime juba lähema majaga varjus. Seal hülisime ettevaatlikult oma aheliku juurde tagasi. Marssisime loo. Arvasime, et laskjaid võis olla paarkümmend. Kui aga meid ei tabanud, kus küla otsas ja mis suunas see aed asus, läksime edasi. Kui saadeti meid kahekesi külla tagasi ja pandi eriti südamele, et me ei tohi teeksime mitte üksnes tolle aia täpse asukoha, vaid ka selle, kas meil oli tegemist vaenlasega või ehk jookseme viimati tormi oma polgu taga, kes olid kuskilt külla jõudnud. Tõepoolest, oli pisut raske õiget otsust teha, sest niisuguseid kohti näis ööpimeduses külas olevat palju. Edasiliikumisel edasi liikudes sattusime siiski lõppeks kohale, kust meid mõne minuti tagant tulistati. Kordus eelmine sõnavahetus ja jälle kõlas meile komando „Seis“. Sammu kauguselt lastud kogupauk, mis ka seekord meid ei tabanud. Nüüd märkisime laskjate asukoha täpselt oma mällu. Ka olime meil tegemist vaenlasega, ja me teadsime, kuidas seda kohta ründada. Richard arvestati meie juttu ja tulemuseks oli 23 või 25 Viljandi

kommunistliku polgu vangilangenud sõdurit-eestlast. Vangid seletasid, nad pidasid end igast küljest sissepiiratuks ja otsustasid seepärast kivi- varjus lõpuni võidelda. Tegelikult aga oli juhtunud nii, et külast taganevad madrused ja Eesti kommunistliku polgu mehed olid segamini läinud ja ööpimeduses üksteist tulistama asunud. See selgitas meile ka teisel pool küla toimunud tulevahetuse loo.

Paar aastat pärast Vabadussõda, kui anti täiendav võimalus esitada kandidaate Vabadusristile, kirjutas kapten E. Reinvaldt, kes oli vahepeal läpetanud ülikooli ja oli Tartus zooloogia instituudi assistent, selle vangide võtmise loo minu arvele. Oli leidnud vastavale dokumendile kahe mehe ohvitseri lisaallkirjad, nagu seadus nõudis jne. Enne aga, kui ta ettepaneku Tallinna edasi saatis, andis ta selle mulle lugeda. Ettepanek oli kirjutatud kaunis tõetruult, ütleme, nii tõetruult, nagu selliseid ettepanekuid üldiselt saab kirjutada või tavaliselt kirjutatakse, kuid selles ei meeldinud mulle üks lause. Nimelt oli seal märgitud, et mina olnud esimene, kes üle münas sellesse kindlustatud positsiooni sisse tormas. Parandasin tolle lause ära, nii et see kõlas „esimese” asemel „üks esimesi”. See „üks esimesi” viis minu ristasaajate paragrahvi alt välja ja nii ma Vabadusristi ei saanudki. Kuid mõeldav on, et tänu sellele viibin ma praegu vabaduses ja võin neid ridu paberile panna. Sellest aga pärastpoole. Niinemann abiellus hiljem meie tuntud riigimehe Jaan Poska tütre Helenega. Ta arreteeriti esimese kommunistliku okupatsiooni ajal ning jäi sellest peale kadunuks.

Asusime nüüd küla ette kaitsespositsioonile, et olla valmis vaenlase vasturünnakuks. Saabus hommik. Meile kaasa antud jalaväekompanii jõudis ka külla. Andsime küla kaitsmise sellele üle, samuti vangid, ja sammusime nii kiirelt kui suutsime oma soomusrongile tagasi, et öisest seiklusest välja puhata ja uuteks ülesanneteks valmis olla. Kaotusi – ei surnute ega haavatutena – ei nõudnud meilt ka see lahing. Järgmisel päeval kuulsime, et meie lahkumise järel oli vaenlane siiski küla rünnanud ja meie jalaväetükid sellest välja löönud. Seega oli rinde seisukord jälle endine.

SILLAKAITSES

14. veebruaril 1919 murdsid soomusrongid Irboska juures rindest läbi. La bimirde sügavus võis olla umbes 15 kilomeetrit, kuna rinne asus tollal raudteepiirkonnas Petserist umbes 5 kilomeetrit ida pool. See ettevõtte toimus

siin, allatades ja õnnestus ilma kaotusteta. Otsustati, et soomusrong nr. 1 läks Irboska raudteejaama piirkonda, kuna soomusrongi nr. 2 pidas siin Košeljahha, pärastine Liivamäe raudteepeatuskoh. Sealjuures pidas soomusrong nr. 2 kogu öö Košeljahha ja Irboska vahel manööverdama, sest vaenlane ei saaks raudteed ära lõhkuda ja sel moel soomusrongil nr. 1 oleks võimalust ära lõigata. Umbes poole maa peal Košeljahha ja Irboska vahel oli üks väike raudteesild. Juhtus nii, et tolle silla valve anti viiele meest (kas mitte kõik realistid?), kellest mina olin valvemeeskonna juht. Oli meid varustatud püssidega ja pealekauba kahe valgustusraketi, mida võis kasutada häda korral rongi väljakutsumiseks. Oli kuuvalge, kuid õhk oli vaikne ja külm jaanuari öö. Olime kõik endid vastavalt riietanud ja küll meile ligi ei pääsenud. Küll aga venis aeg pikale, sest nagu see meie rongi taga juhtus, ei mõtelnud pärast meeskonna teelesaatmist enam sellest väljavahetamisele. Eeldati, et küllap soomusrong nr. 1 tuleb oma rongi ja sillavalve samuti, ning heideti küllil päevaväsimust puhkama. Oli meid vaikuses ja valguses nägime vahelduseks, kuidas üks rebane maas- kaud möödus ja siis ojakallast mööda sillale lähenes. Ta peatus mõnesaja meetri kaugusel sillast, uuris ümbrust ja lonkis siis tulnud teed jälle tagasi. Kui pärast rebase silmapiirilt kadumist kuulsime, kuidas üks salk kriiksuvas lähenes Košeljahha poolt raudteed mööda sillale. Arvasime, et tegemist oli vaenlasega, sest sellest suunast ei olnud meiepoolseid jalgsi tulijaid ette olnud. Asusime kiirelt tulepositsioonile: sammusime Irboska suunas põhja poole raudteed asuva kadakapõõsaste ja kividega kaetud künkanõlvakule. Siis otsustasime, et lähenejatele viiest püssist tule avamine reedaks meie vähese rünnaku ja et õigem on valgustusrakett üles lasta. Meie rong teaks siis, et vaja- duse korral tulijad muutuksid ettevaatlikuks. Ning meie ise litsuksime, nagu oleksime Irboska suunas soomusrongi nr. 1 informeerima. Oma rongi juht oli meid pessimistid, sest arvasime üsna õigesti, et seal magavad kõik vaenlased ja ei näe ka meie valgustusraketti. See arvamine osutuski õigeks. Raudteed oli joosta umbes 5 kilomeetrit. Lasksin ühe raketi õhku, kuna teise raketi tagavaraks, ja kohe selle järel andsime kandadele valu. Olime nüüsi lähenenud ehk ühe kilomeetri, kui seisime uue probleemi ees: kuulsime vaenlase vahel, et ka Irboska poolt lähenes raudteed mööda meie suunas salk. Meil ei olnud enam võimalust vaenlasega kokkupõrkest kõrvale jääda, sest kahel pool raudteed asuvad külad olid ju vaenlase valduses. Kui meid mainitud salk oli niivõrd lähedale jõudnud, et võisime liginejaid kuulda, otsustasime, et tegemist oli ainult nelja tulijaga. Otsustasi-

me need ilma pauku laskmata vangi võtta ja siis kiirmarssi Irboska suunas jätkata. Käsutasin oma mehed raudtee lähedale kivide ja kadakapõõsaste varju pikali, kuna ise jäin ühe kõrgema kadaka kõrvale liikumatult seisma. Sel momendil pöördus minu poole mu klassivend Artur Sirk: „Luba, et jään sinu kõrvale seisma; kui langed, võtan juhtimise üle.” Vastust ootamata jäigi ta teisele poole kadakat seisma. Kolm ülejäänut olid leidnud endile paraja laskepositsiooni maas lamades. Tulijatel olid püssid lohakalt üle õla ja nad ajasid omavahel kõvasti eestikeelset juttu. Meil oli seljataga eelmisel päeval Irboska mäe nõlvakul kaotatud lahing Viljandi kommunistliku polguga. Seal sai muuseas koolipoiss Burmann kaelast haavata. Nii me ei kahelnud sugugi, et tegemist on nimetatud polgu luurega. Lasksin tulijad rahulikult mööduda, et nad ei saaks tagasi plagama pista, ja juba mõtlesin, et seekord läheb asi päris libedalt. Käratasin siis neile pooleldi selja tagant kõigest kõrist: „Käed üles!” Eeldasin, et nüüd nad viskavad püssid maha ja annavad alla. Selle asemel kahmasid kõik neli püssid õlalt ja löid need minu suunas sõna lausumata palge. Kordasin veel kord: „Käed üles!” Vastuseks oli vaikus. Samal ajal märkasin ma, et nad katsuvad pisitasa üksteisest kaugemale nihkuda ilmse kavatsusega olukorra selgitamiseks aega võita ja parajal momendil raudteetammilt alla kraavi hüpata. Nii töötas aeg vastase kasuks ja seda ei tohtinud talle anda. Kamandasin nüüd, et loen kolmeni, ja kui nad selle aja jooksul ei ole alla andnud, järgneb meie poolt kogupauk. Alustasin lugemist kavatsusega seda ka teostada: üks ... kaks ... Edasi ma ei jõudnud, sest üks neist neljast andis oma püssi kaaslasele üle, öeldes: „Säh, hoia mu püssi, ma lähen vaatan, kes need on!” Selle järel asus ta julgel sammul raudteetammilt minu suunas astuma. Tundsin, et pool võitu on käes, sest meie poole sihtijaid jäi järele ainult kaks, meie poolelt aga viis. Kahe püssi hoidja ei saanud ju enam sihtida ja minu poole tulija tundus juba sama hästi kui vangivõetud. Ettevaatusest aga ei pööranud ma oma püssitoru ühekski hetkeks tulijalt ära. Siis aga läbis mu pead mõte, et tulija tahab minuga käsitsi kokku minna, et tekkinud segaduses oma sõpradele võimalust anda raudteelt maha hüpata ja heal juhul ka ise putku panna. Kui ta oli jõudnud mõne sammu kaugusele, käratasin: „Seisa, või ma lasen!” Olin valmis oma hoiatust ka teostama. Tulija jõudis aga veel ühe sammu edasi astuda, ja siis ulatus ta käsi minu püssitoru otsani. Suure osavuse ja kiirusega lõi ta minu püssitoru kõrvale ja olimegi rinnutsi koos. Enne veel, kui ma ise, Artur Sirk või minu teised kaaslased suutsid üllatusmomendist üle saada, nägin, et minu rinna vastas oli nagaanrevolvri toru. Nüsusugust pööret ei mõistnud meist keegi ette näha, ja

mina ei mul oleks aega olnud hirmu tunda, tuli mõte, et nüüd on elul lõpp. Samal hetkel langes aga minu vastase käsi koos revolvriga minu rinnalt alla ja mina vandus: „Kurat, oleksin praegu oma mehe maha lasknud.” Ta pilk oli tahunud minu vasaku käise ümber olevat soomusrongi valget linti. See vahva mees, kes ühe momendi jooksul oli korruga mu tapja ja päästja, oli nähtavasti soomusrongi nr. 1 allohvitser, kelle nime ma kahjuks olen unustanud. Soomusrong nr. 1 oli kahtlaseks muutunud, mispärast soomusrong nr. 2 kokkuteppe kohaselt õõ jooksul kordagi Irboskani ei tulnud. Nii oli sealt meid neli meest Košeljahha suunas saadetud maad kuulama. Eelmainitud allohvitser oli otsustanud enda elu oma sõprade päästmiseks ohverdada, kuid enne seda minu ja mu kõrval seisva kaaslase ühe sõõmuga maha põmmutada. Olime siis kõik üksteisele uhked ja tänulikud ning tuju tõusis kõigil rõõmsalt. Meid oli nüüd kokku 9 meest. Nii tundus meie salk nii suure ja võimsa, et otsustasime aega viitmata sillale lähenejatele peale tungida ja need arvude vaatamata segi lüüa. Asusime lahingukorras silla poole liikuma. Meie ümbruses ei olnud aga ühtegi vaenlast. Kas ei olnud nendel ülesannet võtta vallutada ja seda lõhkuda või oli meie valgustusraketil neile „hea” mõju olnud, ei tea. Nad olid raudteelt ühe Vene küla suunas ära pööranud, nagu oleks jätud jälgedest nägime. Asusime nüüd jälle sillavalvesse. Esimese rongi mehed liikusid korralduse kohaselt soomusrongi nr. 1 otsima. Mõne aja möödudes ilmuski meie soomusrong nähtavale, tõi meile uue vahetuse ja siis esimese soomusrongi mehed Irboskasse. Hommik oli lähenemas ja need seiklused ootasid meid. Vahejuhtumist kadakapõõsa juures mul õnnega järgneval päeval ega hiljem juttu ei olnud, sest uued sündmused hakkasid peale. Küll aga tundsin sõnadeta, et see sündmus oli meid kahte maailmatega nägematu sidemega sidunud ja et see side püsis kuni Sirgu elu lõpuni. See viis meid ka aastaid hiljem kokku mitmete põhiliste poliitiliste probleemide usalduslikuks sõelumiseks ja otsustamiseks, kuid jäteti edaspidi.

AJAVIITETEGEVUS

Meie oli nüüd peatuma jäänud Irboska joonele. Vaenlane oli Eesti maalt välja löödud. Meile, soomusronglastele, saabus igav, üksluine ja raskusteta ajajärk. Tilkusime soomusrongiga Irboska ja Petseri jaamade vahel. Suurema osa ajast viitsime siiski Petseri raudteejaamas. Ilusamate